

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TEORİSİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ARİSTO VE KINALI ZADE ALİ EFENDİ’NİN İKTİSAT
AHLAKININ MODERN TOPLUM İÇİN ÖNEMİ

HAZIRLAYAN

ESRA BESKİSİZ

DANIŞMAN

PROF.DR. BÜNYAMİN DURAN

MANİSA – 2017

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “ **ARİSTO VE KINALI ZADE ALİ EFENDİ’NİN İKTİSAT AHLAKININ MODERN TOPLUM İÇİN ÖNEMİ**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2017

ESRA BESKİSİZ

ÖZET

ARİSTO VE KINALI ZADE ALİ EFENDİ’NİN İKTİSAT AHLAKININ MODERN TOPLUM İÇİN ÖNEMİ

Modernleşme aynı zamanda sekülerleşme ve rasyonelleşme anlamına gelir. Başta Batı toplumları olmak üzere modernleşen toplumlar hem ekonomi de hem de devlet yönetiminde din ve ahlaktan koparak sekülerleşmiştir. Ekonomide her şey çıkara endekslenirken siyasette başarıya endekslenmiştir. Oysa Aristo’nun ısrarla vurguladığı gibi tek başına bilgi, teknik, ekonomi ve refah hiçbir zaman için ‘mutluluk’ getirmez. Mutluluk ancak ‘erdem’ ile elde edilir. Kınalı Zade’nin de içinde bulunduğu İslam uygarlığı da erdemli insan, erdemli toplum ve erdemli devlet inşasını merkeze almıştır.

Ancak yaşadığımız çağda iktisatçıların büyük ekseriyetinin sosyal değerleri modellerine dâhil ederek analiz etmekten kaçınmaktadırlar. Ana akım iktisatçıların çoğu dini değer ve ahlaktan arındırılmış bir ‘fayda’ ve ‘çıkar maksimizasyonunu’ ulaşılması gereken tek ana hedef olarak almaktadırlar. Bu durum ise çok sayıda toplumsal patolojiye yol açmaktadır.

Aristo ve Kınalı Zade’nin ahlak teorilerinde modern toplumun patolojilerine çare olabilecek ilkeler mevcuttur.

ABSTRACT

THE IMPORTANCE OF ARISTOTLE'S AND KINALI ZADE'S BUSSINENCE ETHICS FOR THE MODERN SOCIETY

The concept of modernization means at the same time the process of secularization and rationalization. Western society and other societies began to secularize, in modern age, both in economic sectors and in political institutions being independent from religious and moral principles. The main aim become success and profit maximization in modern economy and rational administration in political organization. Aristotle emphasized that alone economic wealth, knowledge and technology couldn't produce happiness to human being. The source of happiness is virtue according to Aristotle.

Islamic civilization also gave a central role to happiness in daily life without sacrifice virtue to economic development and wealth. Muslim scholars, like Kinalı Zade, tried to produce virtues men, virtues city and virtues state.

Modern economic thought is generally based on a model in which the social and the moral values are excluded. They largely regard only profit maximization and cost minimization, namely utility. This inclination has created many pathologies in society.

There are many principles in Aristotle's and Kinalı Zade's business ethics to resolve modern pathologies.

TEŞEKKÜR

Çalışmanın her aşamasında bana destek olan, bilgi ve deneyimleri ile yol gösteren danışman hocam Sayın Prof. Dr.....'ya, bilgi ve tecrübesi ile lisansüstü öğrenim hayatımın tüm zorlu aşamalarında maddi manevi her yönden yardımcı olan, tecrübeleri ile beni aydınlatan ve desteğini hiç eksik etmeyen, kendisini tanımaktan büyük onur duyduğum sevgili hocam Sayın Doç. Dr.....'e, yüksek lisans eğitimim sırasında desteği ve arşiv belgelerinin transkripsiyonu aşamasında yardımlarını esirgemeyen Sayın Yrd. Doç. Dr.....'e, çalışmalarım sırasında manevi desteğini her zaman hissettiğim değerli arkadaşım.....'a, öğrenim hayatım boyunca beni maddi ve manevi olarak destekleyen ve hep yanımda olan aileme yürekten teşekkür ederim.

ESRA BESKİSİZ

MANİSA, 2017

İÇİNDEKİLER

TÜRKÇE ÖZET	v
İNGİLİZCE ÖZET	vi
ÖNSÖZ/TEŞEKKÜRLER	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
TABLolar LİSTESİ.....	xiv
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xv
GİRİŞ.....	1
1. ÇALIŞMANIN AMACI	1
2. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ	2
3. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ.....	2
4. YARARLANILAN KAYNAKLAR.	3

BİRİNCİ BÖLÜM

ARİSTO’NUN HAYATI, ESERLERİ VE ETKİSİ

1.1.ARİSTO’NUN HAYATI	4
1.2.ARİSTO’NUN ESERLERİ VE KISA TANITIMI	5
1.2.1.Politika Hakkındaki Eseri	5

1.2.2.Etikle İlgili Eseri	6
1.3.ARİSTO'NUN ETKİSİ.....	7

İKİNCİ BÖLÜM

ARİSTO'NUN GENEL FELSEFESİNE KISA BİR BAKIŞ

2.1.ARİSTO'DA MUTLULUK- ERDEM– DEVLET ÖZDEŞLİĞİ	8
2.2. AKIL – MUTLULUK – ERDEM İLİŞKİSİ	10

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARİSTO' DA SOSYO - EKONOMİK YAPI

3.1. DEVLET ANLAYIŞI.....	11
3.1.1.Halk.....	12
3.1.2.Ülke (Toprak).....	13
3.1.3.Aile.....	13
3.2. ARİSTO' DA EKONOMİK DÜŞÜNCE VE EKONOMİK YAPI.....	19
3.2.1.İş Bölümü Düşüncesi	19
3.2.2. Mülkiyet Düşüncesi	20

3.3. İKTİSAT AHLAKI: ORTA YOL, ADALET VE ÖZ TÜKETİME YÖNELİK ÜRETİM	23
3.3.1.Adalet.....	26
3.3.2.Özel Adalet	27
3.3.3.Diğer İşlemlerde Adalet	29
3.3.4.Öz Tüketime Yönelik Üretim	32
3.3.5. Servet Kazanma	33

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KINALI ZADE ALİ EFENDİ'NİN HAYATI, ESERİ

4.1. KINALI ZADE ALİ EFENDİ'NİN HAYATI.....	39
4.2. AHLAK- I ALAİ	40
4.3. KINALI ZADE ALİ EFENDİ'NİN ETKİLENDİĞİ KAYNAKLAR	42
4.3.1. Aristo'nun Nikomokhos'a Etik.....	42
4.3.1. Nasiruddin-i Tusi Ve Ahlak-ı Nasiri Adlı Eseri	43
4.3.3. Celalüddin Devvani Ve Ahlak-ı Celali İsimli Eseri.....	44

BEŞİNCİ BÖLÜM

KINALI ZADE' NİN SOSYO-EKONOMİK DÜŞÜNCESİ

5.1.SOSYO- POLİTİK DÜŞÜNCELERİ.....	46
5.1.1.İş Bölümü	46
5.1.2.Hanehaalkı	49
5.1.3.Kentlerin Yönetimi	50
5.1.4.Devlet Başkanın Nitelikleri.....	52
5.1.5.DevletBaşkanın Özellikleri	52
5.2. KINALI ZADE' NİN EKONOMİK DÜŞÜNCELERİ.....	54
5.2.1. Para Ve Önemi	54
5.2.2.Kazanma.....	55
5.2.3.Harcama	56
5.2.4. Sanayi Üretimi	57

ALTINCI BÖLÜM

AHLAK VE ADALET TEORİSİ

6.1. AHLAK TEORİSİ	59
6.2. ERDEM VE ERDEMSİZLİK GÖRÜŞÜ	59

6.3. ADALET TEORİSİ	61
----------------------------------	-----------

YEDİNCİ BÖLÜM

İKTİSAT AHLAKI' NIN MODERN TOPLUM İÇİN ÖNEMİ

7.1. MODERN EKONOMİK ORGANİZASYON	66
--	-----------

7.2. HEGOMANİK SEKÜLERLEŞME- RASYONELLEŞMENİN SONU	67
---	-----------

7.3.FİRMA AİLESİ(STAKEHOLDER).....	69
---	-----------

7.3.1. Firma Ailesi Arasında İyilik, Erdem, Adalet	69
--	----

SONUÇ.....	73
-------------------	-----------

YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	76
------------------------------------	-----------

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e. :Adı geçen eser

Çev. :Çeviren

s. :Sayfa

S. :Sayı

M.Ö: Milattan Önce

Vb: Ve Benzeri

Vd. :Ve Diğerleri

Vs. Vesaire

Yy: Yüzyıl

TABLÖLÄR LİSTESİ

Tablo No	Tablo İsmi	Sayfa No
Tablo 1	Aristo'nun Siyasal Sistem Sınıflandırması	15

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şema No	Şema İsmi	Sayfa No
Şema 1	Osmanlılarda Siyasal Bir Kurum Olarak Adalet Dairesi 63	

GİRİŞ

Aristo, Antik Yunan filozoflarından biridir. O, bir filozof olmanın yanında aynı zamanda ekonomik düşünce alanında da önemli düşüncelere sahiptir. Çok erken denilebilecek bir dönemde geliştirdiği düşünceleri kendisinden sonra gelen düşünürleri derinden etkilemiştir. Gerçekten onun en kalıcı ve kapsamlı etkisi Müslüman bilginlere olmuştur. Başta ahlak olmak üzere, İslam dünyasında doğa bilimleri, metafizik, sosyoloji, teoloji, mantık, iktisadi düşünce ve siyaset onun düşüncelerinden derinden etkilenmiştir.

İnceleme kapsamında bulunan Kınalı Zade Ali Efendi de Aristo'nun özellikle ahlak öğretilerinden etkilenen düşünürlerden biri olmuştur. Kınalı Zade, İslam düşünce tarihinin özgün düşünürlerinden biridir. O, yaşadığı çağın içinde bulunduğu ahlakî krizleri derin gözlem ve sezgisiyle keşfetmiş ve bunlara önemli çözümler üretmeye çalışmıştır.

Bu çalışmada Birinci Bölümde Aristo'nun kısaca hayatı, bizi ilgilendiren eserleri ve bıraktığı etkiler üzerinde durulacaktır. İkinci Bölümde Aristo'nun genel felsefelerinden olan akıl-mutluluk-erdem ile ilgili düşünceleri verilecek; Üçüncü Bölümde ise iktisadi düşünceye katkıları ele alınacaktır. Dördüncü Bölümde Kınalı Zade'nin kısaca hayatı ve en ünlü eseri Ahlak-ı Alâî'nin kaynakları özetlenecek; Beşinci Bölümde Kınalı Zade'nin iktisadi düşüncelerine yer verilecek ve Altıncı Bölümde Kınalı Zade ve Aristo'nun erdem-ahlak-adalet teorileri ve Yedinci Bölümde, iktisat ahlakının modern toplum için önemi ele alınacaktır.

1. ÇALIŞMANIN AMACI

Aristo ve Kınalı Zade Ali Efendi'nin iktisat ahlakının analitik bir yöntemle incelenmesi bunların özellikle modern toplumda üretim-tüketim-bölüşüm açısından öneminin belirlenmesidir. Çalışmayla gerek Aristo'nun bilinmeyen çok sayıda görüşü, gerekse Kınalı Zade'nin özellikle genel olarak İslam, özel olarak Osmanlı iktisat ahlakı hakkındaki özgün yaklaşımları ortaya çıkartılacak ve Türk araştırmacılarına sunulacaktır.

2. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ

Genelde modern toplumlarda özelde ise İslam toplumlarında tarihi süreç içerisinde ekonomik, politik, sosyal alanlarda yaşanan gelişmelerin etkisiyle ahlaki değerler önemini yitirmeye başlamıştır. Küreselleşen dünyada bilgiye egemen olan güçler, ekonomiye de egemen olmuşlar ve başına buyruk davranarak insanlığın uzun asıllar içerisinde geliştirdiği evrensel değerleri yok saymışlar, kendi istekleri ve menfaatleri doğrultusunda yeni değerler manzumesi inşa etmeye yönelmişlerdir.

Bu çalışma bir noktada sağlıklı ve dengeli bir toplum ve sürdürülebilir bir kalkınma için insanlığın çok acele muhtaç olduğu yeni bir ahlaki yapılanmanın gerekliliğine vurgu yapılarak ulaşılabilecek sınırların neler olabileceğini gösterecektir. Gerçekten böyle bir çalışmanın hem iktisat hem tarih hem teoloji hem de sosyoloji öğrencileri ve araştırmacıları için önemli olacağını düşünüyoruz.

3. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada kaynak-belge tarama yöntemi kullanılarak Aristo ve Kınalı Zade'nin orijinal kaynaklarında iktisat ahlakı ile ilgili görüşlerini tespit etmek ve bunların modern toplumda geçerli olup olmadığını tespit etmektir. Ayrıca çeşitli yazarlar tarafından Aristo ve Kınalı Zade'nin ilgili düşünce ve teorilerine yapılan katkılar ve eleştiriler de verilmeye çalışılacaktır.

4.YARARLANILAN KAYNAKLAR

Çalışmadaki en temel kaynaklar şüphesiz Aristo'nun iktisadi ve sosyal sorunları incelediği 'Politika' ve 'Nikomakhos'a Etik' adlı eserleri; Kınalı Zade'nin düşüncelerinde de en önemli eseri olan 'Ahlak-ı Alâî' adlı kitabı olacaktır. Bunların yanında İbn-i Miskeveyh'in 'Tezhibü'l Ahlak' adlı kitabı ve Nasiruddin Tusi'nin 'Ahlak-ı Nasiri'si, St Thomas'ın Nikomakhos ve Politika'ya yaptığı şerhler, A.Sıdika Oktay'ın 'Kınalı Zade Ali Efendi ve Ahlak-ı Alâî' adlı eserleri temel alınacaktır. Bunların yanında konumuzla ilgisi nispetinde çok sayıda kitap ve makalelerden de yararlanılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARİSTO'NUN HAYATI, ESERLERİ VE ETKİSİ

Aristo filozof kimliğinin yanı sıra genel anlamda sosyal bilimlerin hemen her alanıyla ilgilenmiş bir sosyal bilimcidir de. Onun özellikle iktisadî konulara yönelik yaklaşımları son derece önemlidir. Geçekten onun ahlak ve politika ile ilgili eserleri hem normatif hem de objektif iktisadın çeşitli konularıyla doludur. Burada onun hayatına kısaca değinilip daha sonra özellikle iktisat ile ilgili yaklaşımları incelenecektir.

1.1.ARİSTO'NUN HAYATI

Selanik yakınlarında Makedonya İmparatorluğu'na bağlı Stagira kentinde MÖ 384 yılında dünyaya gelen Aristo'nun gençliği, babası Nakomachos'un Makedonya Kralı Amyntas II ve Philip II'nin aile doktoru olmasından dolayı sarayda geçmiştir. Aristo, on yedi yaşında dönemin ünlü eğitim kurumu olan Eflatun'un Akademi'sine öğrenci olarak intisap etmiş ve yaklaşık yirmi yıl öğrenci ve öğretici olarak bu akademide kalmıştır. Derslerinde çok başarılı olan düşünür, hocası Eflatun'un dikkatini çekmiş, bir yandan hocasından ders almaya devam ederken öte yandan okuduğu akademinin öğrencilerine ders vermiştir. Eflatun tarafından kendisine "salt zekâ" anlamına gelen "Noum" unvanı verilmiştir (Ersoy, 2012, s.50). Aristo, hocasının ölümü üzerine ilgili akademiden ayrılmıştır (Aristo, 2013, s.7).

Hayatının ileriki aşamalarında Aristo'nun belli bir süre Makedonya Prensi İskender'e hocalık yaptığı ileri sürülmektedir. Hatta İskender'in bilgi ve idaredeki maharetinin Aristo' ya borçlu olduğu söylenir. Öyle ki İskender'in, hocasına gösterdiği saygının bir ifadesi olarak doğum yeri olan Stagira şehrini yeniden imar ettiği ve bu şehre birçok hizmetler yaptığı ifade edilir.

Aristo, MÖ 335 yılında Atina' da "Liceum" (lise) adlı okulu kurar. Burada 12 yıl ders veren düşünür, sayıları kırkı aşan eserlerini burada yazar. Burada Aristo,

farklı disiplinlerde uzmanlaşmış bir ekip oluşturur ve bu ekiple birçok konuda araştırma yapar. Eserlerini bu yaptığı araştırmalara dayanarak yazar.

Aristo, derslerini teorik ve pratik olmak üzere ikiye ayırır. Teorik derslerinde daha çok felsefi yaklaşımlarını aktaran düşünür, teoloji, fizik, doğal tarih, beden ve ruh, metafizik, astronomi, matematik, biyoloji, botanik ve meteoroloji gibi konuları da teorik derslerinde anlatır. Pratik dersler daha çok ahlaki, politik konular ile şiir ve edebiyatı içerir.

Genellikle her filozof gibi Aristo da Atinalılarca iyi karşılanmaz; onun Makedonya kralının hocası olması, Atinalıların antipatisine yol açar. Öğrencisi İskender' in MÖ 323 yılında ölmesiyle Atinalıların Aristo' ya karşı artan hoşnutsuzlukları, onu, Atina'yı terk etmek zorunda bırakır. O, Atinalıların tanrılarına inanmamak ve onlara saygısızlık yapmakla itham edilir. Aristo, gittiği Eğriboz Adası'nda MÖ 322 yılında ölür (Ersoy, 2012, s.50-51).

1.2.ARİSTO'NUN ESERLERİ VE KISA TANITIMI

Aristo politikadan teolojiye, doğa bilimlerinden metafiziğe, psikolojiden mühendisliğe kadar hemen her konuda çok sayıda eser vermiş bir filozoftur. Ancak burada biz sadece bizi ilgilendiren konular çerçevesinde onun politika ve etik üzerine yazdığı kitapları dikkate alıp onlar hakkında kısa bilgi vermekle yetineceğiz.

1.2.1.Politika Hakkındaki Eseri

Aristo politika ile ilgili görüşlerini 'Politika' adlı kitabında toplamıştır (Aristo, 2007; Aristotle, 1998). Bu eser toplam altı kitaptan (alt bölüm) oluşmaktadır.

Gerçekten onun Politika kitabı iktisadi düşüncenin evrimi hakkında son derece önemli bir kaynaktır. Aristo, bu kitabında hane halkı yönetimi, doğal ve doğal olmayan ekonomik faaliyetler, trampa, ticaret, tarım, hayvancılık, balıkçılık, madencilik vs konuları ayrıntılı olarak işler. Aynı şekilde düşünür paranın doğuşu, fonksiyonları, âdil bir mübadeleye aracılık etmesi, öte yandan yine paranın tefecilik ve haksız kazancın ortaya çıkmasına vesile olması gibi konuları da yine bu kitabında

verir. Keza Politika kitabında Aristo, özel ve müşterek mülkiyeti, bunların olumlu ve olumsuz yanlarını, ekonomik verimlilik ve etkinliği zamanındaki farklı toplumların tecrübelerini de yansıtacak şekilde yine bu kitabında tartışmaya açar. Dolayısıyla bu kitap hem iktisadi düşüncenin zaman içindeki evrimi, hem iktisat tarihi hem de normatif iktisadın yararlanabileceği ilkelerin varlığı açısından son derece önemli bir kitaptır (Kantarıcı, 2014, s.23). Aristo'nun bu kitabına ortaçağ düşünürlerinden St Thomas etkili bir şerh yazmış, kitapta anlaşılmaz noktaları anlaşılır kılmıştır. (Aquinas, 2007).

Aristo, politika ile ilgili kitabında yer veremediği çok sayıda iktisadi ve sosyal konuya etikle ilgili yazdığı kitabında yer vermiştir.

1.2.2.Etikle İlgili Eseri

Aristo'nun en çarpıcı yönlerinden biri onun günümüz dinî ahlakına hiç yabancı gelmeyen, hatta günümüz dinî ahlakının özüyle örtüşen ilkeleri çok erken bir dönemde tespit etmiş olmasıdır. Gerçekten onun ahlakla ilgili yaklaşımları hem Hristiyan-Yahudi Batı dünyası, hem de Müslüman Doğu dünyasının ahlakî düşüncesini derinden etkilemiştir. Dolayısıyla Aristo'nun ahlak öğretisinin modern toplumun ekonomik ahlakî problemlerinin çözümüne önemli katkı sağlayacağı söylenebilir.

Aristo'nun ahlakla ilgili en etkili kitabı '*Nikomakhos Etik*' adını taşıyan eseridir (Aristoteles, 2015). Bu eser on kitaptan (alt bölüm) oluşur. Bu kitabında Aristo insan bireyi için 'en iyi'nin neler olduğunu, 'en iyi'nin mutlulukla ilişkisini ve erdemi araştırır. Erdemin aşırılıklardan arınmış bir orta yol olduğunu, erdemin cesaret, iffet, hikmet ve adalet boyutlarını inceler. Aristo'nun etikle ilgili kitabını St Thomas şerh etmiştir (Aquinas, ty). Ancak, Duran'a göre Aristo'nun ilgili eserini en iyi anlayan ve kitabında yansıtan düşünür İbn-i Miskeveyh olmuştur. İbn-i Miskeveyh, *Tezhibü'l Ahlak* adı altında kaleme aldığı eserinde tamamen Aristo'nun ahlak anlayışını matematik ve geometriyi de kullanarak izah etmiştir (İbn-i Miskeveyh, 1939; Duran, 2015).

1.3.ARİSTO'NUN ETKİSİ

Aristo, Eski Roma, Batı ve İslam düşüncesini en çok etkileyen bir düşünürdür (Ersoy, 2012, s.59). Bununla birlikte onun en çok etkisi Müslüman düşünürler üzerine olmuştur. Aşağıda Aristo gerçekten Müslüman bilim adamlarını mantık, doğa bilimleri, metafizik, beşeri bilimler, psikoloji gibi hemen her alanda etkilemiştir. Aristo'nun Batı'ya etkisi ise Müslüman filozof ve teologlar kanalıyla olmuştur. Bu arada Aristo'nun iktisat ahlakı alanında da Müslüman düşünürleri derinden etkilediğini vurgulamış olalım.

İktisadî düşünce ile ilgili Aristo' nun bağımsız bir eseri bulunmamaktadır. Bununla birlikte o yukarıda kısaca değinildiği gibi, etik ve politika ile ilgili eserlerinde iktisadi ilişkilerin üzerinde etraflıca durur. Dolayısıyla onun yaklaşımlarının iktisadi düşüncenin oluşumunda doğrudan veya dolaylı olarak önemli katkılarda bulunduğu söylenebilir (Ersoy, 2012, s.52).

Aristo'nun özellikle ticaret, özel mülkiyet ve faiz konularındaki görüşleri, Orta Çağda iktisadi düşünceyi önemli ölçüde etkilemiştir. Onun para ve serveti birbirinden ayırması, insanların gözünde paranın özünden bağımsız olarak biriktirilmesi gereken bir şey olarak görülmesi ve bunun patolojik sonuçları Orta Çağdan sonra yaklaşık üç yüz elli yıl Avrupa'da iktisadi hayata egemen olan merkantilist doktrine karşı bir kanıt olarak kullanılmıştır (Ökte, 2008, s.57).

Sonuç olarak Aristo'nun eserleri modern insan için yararlı olabilecek düşüncelerle doludur.

İKİNCİ BÖLÜM

ARİSTO'NUN GENEL FELSEFESİNE KISA BİR BAKIŞ

2.1. ARİSTO'DA MUTLULUK- ERDEM- DEVLET ÖZDEŞLİĞİ

Aristo'nun iktisat ahlakının anlayabilmek için onun siyaset felsefesini de kısaca incelemek gerekir. Aristo için her varlığın yöneldiği bir amaç vardır. O halde her varlık gibi insanın da yöneldiği bir amaç olmalıdır. Ona göre insanın amacı ‘‘iyi’yi gerçekleştirmesidir. Peki, insan için söz konusu olan en yüksek iyi nedir? Aristo’ya göre doğadaki bir varlık için en yüksek iyi onu diğer varlıklardan ayıran ‘özünü gerçekleştirme’ olduğundan insan için de en yüksek iyi kendi özünü gerçekleştirmesidir. İnsan için bu öz akıldır. Yani insan akla uygun yaşayarak özünü gerçekleştirdiğinde nihai hedefine ulaşmış olur. Nihai hedef ise mutluluktur. Bu mutluluk insanların dilek, istek ve beklentilerinin gerçekleşmesine yönelik, özleme dayalı, şans eserine ve tesadüfe bağlı bir mutluluk değildir. Aksine mutluluk insanın elde etmek için çalışıp çabaladığı ve peşinden koştuğu bir şey olmalıdır. Çabanın sonucundaki mutluluk iyi ve başarılı bir hayatta gerçekleşir (Kantarcı, 2014, s.24).

Ancak Aristo’ya göre insan bu amacına tek başına erişemez ve dolayısıyla tek başına mutlu olamaz. Kişi ancak bir toplumun üyesi olmakla bunu gerçekleştirebilir. Bu yüzden insan, özünü ancak toplum içinde başkalarıyla bir arada yaşayarak gerçekleştirebilir. Yani mutlu bir kişisel yaşamın toplumsal ve siyasal boyutları vardır. Bundan dolayı Aristo’nun çokça zikredilen insanın doğası gereği ‘siyasi bir hayvan’dır’ deyişi ile kastettiği budur. Çünkü ona göre toplumsal ve siyasal düzen bireyin mutluluğunu ve gelişimini olanaklı kılar (Kantarcı, 2014, s.24). Buna göre insanın kendisini gerçekleştirmesi ancak toplumsal ve siyasal düzende mümkün olabilir (Aristo, 2007, s.6).

Aristo, ‘en iyi’, ‘mutluluk’ ve toplumsal hayat arasındaki ilişkiden devlet kurumunun önemini üretir. Ona göre insan için ‘en iyi’ olan devlet kurumudur:

“Kendi gözlemlerimiz bize, her devletin iyi bir amaçla kurulmuş bir topluluk olduğunu söyler. „İyi” diyorum, çünkü bütün insanlar eylemlerinde iyi saydıkları şeyi elde etmeye çalışırlar” (Aristoteles, 2015, s.9).

Ancak Aristo'nun öngördüğü devlet günümüz devlet gerçeğinden farklıdır. Onun devlet olarak algıladığı organizasyon tipi şehir (*polis*) devletidir. Hocası Platon'un aksine o küçük devleti savunur. Bunun nedeni mümkün olan her vatandaşın siyasete katılmasını sağlamaktır. Bu yüzden ona göre insan doğasına en uygun yönetim şekli 'şehir devleti'dir (Kantarcı, 2014, s.24).

Öte yandan şehir devletinin varoluşunu Aristo meşhur dört neden (*illet*) öğretisi ile temellendirir. Bunlar: a-maddi, b-formel, c-fail ve d-amaç nedenlerdir. Şehir devlet belli bir toprak parçası üzerinde yaşayan yurttaşların oluşturduğu topluluktur. Bu, şehir devletinin 'maddi neden'ini oluşturur. Şehir devletinin 'formel neden'i yurttaşların yaşam biçimidir. Yani şehir devletinin siyasi yapısı, anayasasıdır. Bu anayasa ile şehir devletinde yaşayan insanlar belli bir düzene sokulur ve şehir devletinde yer alan kurumların faaliyetleri belirlenir. Anayasa insandaki ruh gibidir, topluma düzen verici role sahiptir. Bu düzen şehir devletinin 'amaç nedeni'ni oluşturur. Şehir devletini onu yönetecek kimselere ihtiyaç duyar, bu da 'fail neden'dir (Kantarcı, 2014, s. 24-25).

Aristo'ya göre tüm bunlar en nihai amaç olan 'erdem'li yaşamaya ulaşmak içindir. Çünkü ona göre erdem mutluluğun özünü oluşturur. Aristo'da şehir devletinin, bireyden de aileden de önceliği vardır. Çünkü ona göre şehir devleti erdemin kaynağıdır (Aristo, 2015, s.12-13) ve erdem 'iyi devlet'le özdeşir. Erdem ise bireylere eğitim yoluyla kazandırılabilir bir vasıftır. Bunun anlamı kişinin kaba hayvansal duygularını kontrol edebilme yetisine sahip olabilmesinin kişiye öğretilmesidir. Ona göre eğitimin fonksiyonu nefis eğitiminden ibarettir. Yani kişilerin bencillikten nasıl kendilerini koruyabileceklerinin öğretilmesidir. Aristo eğitimi yeterli ölçüde alamayan gençlerin kaba içgüdülerine uyarak toplumsal yaşamı kötüye sürükleyeceğine inanır. Bu yüzden ona göre yeni nesiller iyi eğitilmelidir. Öte yandan, ona göre eğitimle mutlu yaşam arasında yakın ilişki vardır. Aristo eğitimde bireylerin doğasını dikkate alınmasını önerir (Aristo, 2007, s.262-270).

İlginçtir ki Aristo adaleti erdemin bir alt ünitesi olarak ele alır ve kişilere adaletli davranma duygusunun eğitim yoluyla verilebileceğini savunur.

Sonuç olarak Aristo'ya göre "en yüksek iyi" kişinin kendi özünü gerçekleştirmesi bu yolla mutluluğa ermesi ve bunu da şehir devleti organizasyonu

aracılığıyla gerçekleştirmesidir. Şehir devletiyle toplumun bireyleri eğitilerek erdemli olmalarının sağlanması, böylece adil bir toplumun kurulmasının mümkün kılınmasıdır.

Burada modern ekonomik hayata da uygulanabilecek iki önemli ilke çıkarılabilir. Bunlardan biri bireylerin mutluluğu için devlet organizasyonunun önemi, diğeri kişilerin kaba içgüdülerini kontrol ederek erdemli davranışlar icra edebilmesidir. Burada erdemli davranmanın (adalet) eğitim sistemi yoluyla öğretilir olduğu en önemli ilkedir.

2.2. AKIL- MUTLULUK- ERDEM İLİŞKİSİ

Aristo'ya göre insanın en yüksek iyiye ya da mutluluğa (eudaimonia) ulaşabilmesinin şartı kişinin iradesinin aklının egemenliği altında olmasıdır. Bunu Aristo 'erdem' olarak değerlendirir. O, erdemi, bizim anladığımız anlamda sadece ahlakî bir davranış olarak değil, varlıkların doğaları gereği kendilerinden bekleneni yerine getirmesi anlamında kullanır. Mesela ona göre gitarcının işi gitar çalmak, erdemli gitarcının işe ise daha iyi gitar çalmaktır. Buna göre kişi mutlu ve erdemli olabilmesi için sadece bir işte değil her eyleminde en iyiyi yerine getirmek zorundadır. Çünkü ona göre'' bir tek kırlangıç baharı getirmez'' (Aristoteles, 2015, s.17-18).

Aristo mutluluğun kişilere göre farklı anlamlar kazanabileceğini, mesela avam ve kaba kişilerin iyi ve mutluluğu haz olarak aldıklarını zikreder. Bu nedenle onlar haz veren bir hayatı tercih eder ve yaşantılarını haz üzerine bina ederler. Ona göre hayatta baskın üç yaşama tarzı vardır: biri hazza dayalı hayat, ikincisi politik hayat ve üçüncüsü tefekküre dayalı hayattır. O, birinci tarz hayata 'semirmiş inek hayatı' adını verir ve bu tarz bir hayatı seçmenin köleliği seçmek olacağını vurgular. Buna karşılık onurlu bir hayatı seçmek politik sanatın bir amacıdır. Bazılarına göre politik sanatın amacı erdemli yaşamaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARİSTO'DA SOSYO- POLİTİK YAPI

Aristo'da sosyo-politik yapı başlığı altında onun devlet ve ülke nosyonu ele alınacak, bu bağlamda toplum, aile gibi kurumlar incelenecektir. Bunlar salt sosyo-politik perspektiften değil ekonomiyle ilişkileri çerçevesinde ele alınacaktır.

3.1. DEVLET ANLAYIŞI

İlkçağ medeniyetlerinden itibaren insanların hep bir arada yaşadığını görürüz. Beşeri ve sosyal ihtiyaçların çokluğu insanları bir araya getirerek aile, klan, kabile gibi topluluklar halinde teşkilatlandırmıştır (Arslan 2010, s.177). Bir arada yaşama zorunluluğu zamanla siyasi bir düzeni gerekli kılmıştır ve bu Aristo'ya göre en yüksek iyi'yi olan "devlet" tir.

Aristo'ya göre devlet, herkesin, aileleri ve akrabaları içinde iyi yaşamalarını, yani tam ve doyurucu bir yaşam sürmelerini olanaklı kılabilme içindir (Aristoteles, 2015, s.103).

Nitekim Aristo Politika'nın I. Kitabının ilk cümlelerinde *devletin niçin var olduğunu şu sözlerle açıklar:*

"Bütün insanlar eylemlerinde iyi sandıkları şeyi elde etmeye çalışırlar. Bütün topluluklar şu ya da bu iyi şeyi amaçladıklarına göre, toplulukların en üstünü ve hepsini kapsayanı da, en yüksek iyiyi amaç edinecektir. Bu bizim Devlet dediğimiz topluluktur ve toplum türüne de siyasal diyoruz" (Aristo, 2010, s.7).

Aristo'nun önerdiği devlet site devletidir. Devletin varlık nedeni sitede yaşayan insanların mutlu bir hayat sürmelerini sağlamaktır (Doğan, 1996). Devletin iyi yaşamı sağlaması için eğitim, erdem, akıl, yetenek en çok göz önünde bulundurulması gereken şeylerdir. Bu da ancak bilinçli ve ahlaki değerler sahip çıkan bir toplum sayesinde gerçekleşir. Erdem ve akıl olmadan bir insanın ya da bir sitenin iyi bir şeyler yapması imkânsızdır. Mutlu bireyler mutlu siteyi oluşturacaksa herkesin

mutlu bir biçimde hareket edebilmesini sağlayacak kurallar, yasalar, düzenlemeler yapılmalıdır (Aristo, 2007, s. 224-228). Dolayısıyla Aristokratik bir anayasa mutlak erdem ölçütünü dikkate almadığı müddetçe siyasal ‘‘iyi’’yi sağlayamaz. Çünkü bir şehrin anayasası, gerçekte yaşama biçimidir (Aristoteles, 2015, s.154).

Aristo için devlette ele alınması gereken bir diğer husus da bir devletin oluşması için gerekli olan unsurlardır. Bunlardan en başta ele alınması gereken birinci zorunluluk halktır. Devleti oluşturan halkın hem sayısına hem de türüne dikkat edilmesi gerekir. İkinci zorunluluk topraktır. Toprağın gerek büyüklüğü gerekse niteliğinin belirlenmesi gerekir. Üçüncü zorunluluk ise Aristo’ya göre devletin çekirdeğini oluşturan ailedir (Kantarıcı, 2014, s.36).

Aristo’nun sınıflandırmasına dayanarak bunları kısaca inceleyelim.

Devletin Unsurları (Öğeleri)

3.1.1.Halk

Aristo’ya göre halk, sayıca çok olursa, iyi bir yönetim gerçekleşmez. Halk birbirini tanıyabilecek bir çoğunluğu geçmemelidir. Nüfus, site-devletin hayati ihtiyaçlarına yeter sayıda olmalıdır. Halk değişik sınıflardan oluşmalı, site’de işbölümü yapılmalıdır. Mali durumlar birbirine yakın olmalı, arada uçurum bulunmamalı, orta halli insanlar, çoğunluğu teşkil etmelidir. Aristo’ya göre orta sınıf, devletin istikrarını sağlar. Çünkü yoksulluk itaat etme alışkanlığını getirir. Zenginlik ise isyan etme alışkanlığını verir. Orta sınıf denge unsurudur. Aristo’nun bu açıklamaları bugün, de önem taşır. Her erdem, her biri kötülük olan iki uç arasındaki ortadır: Cesaret, korkaklıkla atılganlık, cömertlik müsriflikle cimrilik, ağır başlılık utangaçlıkla utanmazlık arasındadır (Fendoğlu, 1993, s.9).

3.1.2.Ülke (toprak)

Aristo'ya göre ülke toplumun zaruri ihtiyaçlarını karşılayabilecek, yabancı saldırılara karşı güvenli, savunulması kolay, denizle bağlantılı olmalıdır (Fendoğlu, 1993, s.9). Ayrıca şehrin kurulacağı yer, bir yamaç olmalıdır. Ona göre ülkenin jeo-stratejik konumu şu dört özelliği sağlamalıdır. Bunlar, yerleşim yerinin sağlığa elverişli olması, doğuya bakan ve gündoğusundan rüzgâr alan bir yamaç olması, bütün toplumsal (sivil) ve askeri etkenliklere elverişli bulunması, özellikle su kaynaklarının bol olması ve savaş sırasında hemen denetim altına alınabilecek özellikte olmasıdır. Aristo'ya göre bu konuda gözden kaçırılmaması gereken bir başka şey de yerleşim yerlerinin surlarla çevrili olmasıdır. (Aristoteles, 2015, s. 264 vd).

3.1.3.Aile

Aristo devletin kökenini ortaya koymak için yaptığı araştırma neticesinde aileyi devletin temeli olarak kabul eder ve aileyi doğal bir kurum sayar. Tüketim tarz ve kalıpları ekonominin kendi mantığına göre değil ailenin değer yargılarına göre şekillenir (Parsons, 2005, s.181). Bu bakımdan aile her toplumda ve devirde insanlar arasındaki temel ilişkilerin şekillendiği ilk topluluktur. Dolayısıyla parçalardan oluşan herhangi bir bütün gibi, aile de parçalara ayrılarak çözümlenmelidir. Bir ailenin en küçük parçalarına bölünmesi, üç çift ortaya çıkarır:

- 1) Koca ile karı,
- 2) Baba ile Çocuklar,
- 3) Efendi ile köle (Aristo, 2010, s.11).

Aristo'ya göre ailenin reisi erkektir bu yüzden o erkeğin kadından üstün olduğunu kabul eder. Ona göre erkek amaç, kadın araçtır. Kadın-erkek ilişkisi, alt-üst ilişkisidir ve kadının belli bir hukuki değeri yoktur. Aile başkanı, karısının kocası,

çocukların babası, malların sahibi, kölelerin efendisi ve malikidir (Fendoğlu, 1993, s.138).

Yunan sitelerinde her toplumun yönetim biçimi ayrıdır. Devletle aile yapısı arasında paralellik kuran Aristo'ya göre bu üç ilişki çifti aynı zaman da üç yönetim biçimine de denk gelmektedir. “ Efendinin köle üzerindeki yönetimi despotça bir yönetimdir, kocanın eşi üzerindeki yönetimi bir devlet adamının yönetimi gibi, siyasal bir yönetimdir, babanın çocukları üzerindeki yönetimi ise bir kralın yönetimi gibidir” (Aristo, 2010, s28).

Aristo devletin öğelerini böylece belirttikten sonra, “Politika” adlı eserinde Yunan site devletlerini siyasal yönetim şekillerine göre iyi yönetim veya normal yönetim ile kötü yönetim sınıflandırması yaparak bu yönetim şekillerini karşılaştırmalı olarak inceler (Yılmaz, 2014, s.133).

Aristo'nun sınıflandırması hem niceliksel yani iktidara sahip olanların sayısına (kim ve kaç kişi yönetiyor?) hem de iktidarın kimlerin çıkarına kullanıldığını belirten niteliksel kriterlere (nasıl yönetiliyor, daha çok menfaatler için mi yoksa ortak iyilik için mi?) dayanmaktadır. Aristo Tablo 1’de görüldüğü gibi üç “iyi” ve bu üç iyiden sapmış üç “kötü” yönetim biçimini inceleyerek altılı bir ayırım yapmaktadır (Çağla, 2010, s.127).

TABLO 1: Aristo'nun Siyasal Sistem Sınıflandırması

YÖNETİCİLERİN SAYISI	YÖNETİCİLERİN KALİTESİ	
	İYİ	KÖTÜ
TEK KİŞİNİN YÖNETİMİ	MONARŞİ (krallık)	TİRANLIK
AZ KİŞİNİN YÖNETİMİ	ARİSTOKRASİ	OLİGARŞİ
HALKIN YÖNETİMİ	POLİTEİA(siyasal yönetim)	DEMOKRASİ

Kaynak: (Yılmaz, 2014, s.123-138).

Yukarıdaki tabloda Aristo'ya göre yönetim şekillerinden;

- Ortak iyiliği amaçlayan bir kişinin yönetimi: Krallık
- Bir kişiden çoğunun, ama bir azınlığın yönetimi: Aristokrasi (en iyi seçkin azınlığın yönetimi olan ideal ikinci yönetimdir).
- Bütün topluluğun iyiliği için yurttaşların hepsinin uyguladığı yönetim: Siyasa Yönetim'dir (yöneticilerin halk arasından seçilmiş seçkin insanlardan oluşur: erdem ve bilge olanlar). (Aristoteles, 2015, s. 98).

Yukarıda kısaca üzerinde durulduğu yönetim biçimlerinden sapmalar da şunlardır: Krallıktan tiranlık, aristokrasiden oligarşi, siyasal yönetim ya da çokluğun anayasal egemenliğinden demokrasi yönetimidir. Çünkü tiranlık tek bir kişinin çıkarını esas alan tek'in yönetimidir, oligarşi varlıklı adamların çıkarını esas alan azınlığın ya da çokluğun yönetimidir, demokrasi ise mülkiyetsiz sınıfın çıkarını esas alan yoksul çokluğun yönetimidir (Aristoteles, 2015, s.99). Aristo bu üçünden hiçbirinin bütün topluluğun yararını amaçlamadığı için bunların doğru yönetimlerden sapan yönetim biçimleri olduğunu söyler.

Günümüzde en iyi yönetim biçimi olarak bilinen demokrasi yönetiminin Aristo tarafından "sakıncalı rejim" ya da "istenilmeyen rejim" olarak nitelendirilmesi kafa karıştırır bir durumdur. "Halkın iktidarı" veya "halkın halk

için halk tarafından yönetimi’’ esas alan herkese eşit haklar sağlayan demokrasi hem Aristo hem de Platon için kabul edilemez bir durumdur. Özgür insan ve köle ayırımının yaşandığı bir toplumda ‘’Bütün insanların eşit olması’’ fikrine sıcak bakılmaması oldukça doğal bir tepkidir. Çünkü onların yaşadığı dönemde kölelik olması gereken doğal bir zorunluluktur. Günümüzde ise kölelik, insan haklarına aykırı olduğu için tamamen ortadan kaldırılmıştır. Bu yüzden onların demokrasiye olan tepkileri yaşadıkları çağın toplumsal yapılanmasına göre değerlendirildiğinde daha mantıksal bir çerçeveye oturtulabilir (Topakkaya, 2015, s. 192-193).

Aristo yaptığı bu sınıflandırmada anayasaları dikkate alır ve eşitlik üzerinde durur. Eşitlik kavramını ise o, sayısal eşitlik ve orantılı eşitlik kavramlarından hareketle oluşturur. Hangi yönetim şeklinin hangi toplum için uygun olduğunu belirleyen ölçüt, sahip oldukları anayasalardır. Anayasalar, yönetenle yönetilen arasında bir sözleşme gibidir. Ve toplumun her türlü ihtiyacına cevap veren anayasa ve buna bağlı olan yönetim şekli en iyi olandır. Dolayısıyla yaşadığı dönemde ‘‘seçkinci aristokratik’’ (seçilmiş azınlığın yönetimi) tavrından vazgeçmeyen Aristo’ya göre ‘‘bütünün mutluluğunu’’ sağlayan en iyi yönetim şekli Politeia’dır (Topakkaya, Ö.Şahin, 2015, s.200).

Aristo ortak çıkarı gözetken, toplumun genel yararını amaçlayan yönetim şekillerini doğru ve adil bulurken sadece yöneticilerin çıkarlarına hizmet eden yönetim tarzlarının despot, kötü ve adâletsiz olduğu sonucuna ulaşır. Çünkü Aristo için erdem orta yoldan gitmektir. Mutlu yaşam ise erdeme göre şekillenen özgür ve engelsiz bir yaşamdır. En iyi yaşam, iki uç arasında, her iki uçtakilerin de ulaşmalarına açık bir ortalamadan oluşan orta yol olmalıdır. Aynı ilke devlet için de geçerli olmalıdır (Kantarcı, 2014, s.32). Çünkü devlet dediğimiz siyasal birlik, yalnızca bir arada yaşamak için değil, soylu eylemlerde bulunabilmek içindir de (Aristoteles, 2015, s.103).

Bütün devletlerde toplum üç kesimden oluşur; çok zenginler, çok yoksullar ve bunların arasında yer alan orta halliler. İlimlilik ve orta yol en iyi şey olduğuna göre, mal- mülk sahipliğinde de ortalama bir zenginliğin en iyi durum olacağı açıktır. Çünkü Aristo’ya göre aşırı ölçüde zengin, güzel, kuvvetli ve iyi doğumlu (soylu) olanlarla tam bunların zıtları, yani aşırı ölçüde yoksul, zayıf ve ezik olanlar

toplumsal düzen ve istikrar için zararlı unsurlardır. İlk gruptakiler hiçbir rejime boyun eğmezken, ikinci gruptakiler aşırı itaatkârdır. Zengiller şana, şöhrete, başarıya sahip oldukları için kamu görevlerine atanmak istemezler. Bu durum onlara çocukluk dönemlerinden beri öylesine yerleşmiştir ki okuldayken bile üstün olduklarına inandıkları için kendilerine söyleneni yapmayı asla öğrenmemişlerdir. Öte yandan bu nitelikleri çok eksik olanlar da fazlasıyla boynu büküktürler. Devlet dediğimiz siyasal birlik bu iki aşırı uçtan arınıp mümkün olduğunca birbirine benzeyen ve eşit düzeyde olan insanlardan oluşmalıdır. Orta sınıfı egemen olan siyasal ortaklık en iyisidir. Orta sınıf aynı zamanda değişikliği en az isteyen sınıf olduğundan toplumsal istikrarın güvencesidir. Orta kesimde olanlar başkalarını malına göz dikmedikleri gibi başkaları da onların malını mülkünü kıskanmazlar. Aristo'ya göre Phokylides'in dileği haklıdır: ‘‘Ortada olanların birçok yararları vardır; ben toplumun işte orasında olmak isterim’’. Bu nedenle, devlet yaşamında yer alanların ılımlı, ama yeterli bir tutarda malı mülkü olması sevindirici bir durumdur. Çünkü halkın bir bölümünün çok fazla malı bulunurken diğer kesimin hiçbir şeye sahip olmaması durumunda sonuç ya aşırı demokrasi ya katıksız oligarşi ya da bu ikisinin aşırılıklarından çıkan tiranlık olacaktır (Aristoteles, 2015, s.154-155).

Aristo için devlet konusunda ele alınması gereken bir diğer konu da devletteki değişikliklerin nedenleri, bunların niteliği ve yıkılmasının sebepleridir. Ona göre her yönetim şeklinin kendine özgü bir adâlet ve eşitlik anlayışı vardır. Demokrasi, herhangi bir konuda eşit olanların mutlak olarak eşit oldukları inancına dayanır. Herkesin aynı oranda özgürlüğünün bulunduğu, bu yüzden de herkesin mutlak olarak eşit olduğu bir rejimdir. Oligarşi, bir konuda eşit olmayanların mutlak olarak eşit olmadıkları varsayımına dayanır; zenginlik bakımından eşit olmadıklarından dolayı, kendilerinin mutlak olarak eşit olmadıklarını sanırlar. Aristokrasi soyca üstün olanların eşit olduğu görüşüne dayanır. Devletteki bu eşitsizlik durumu devletteki iç savaşların, devrimlerin sebebidir. Çünkü insanlar adil ve eşit olana erişme çabası içindedirler. Eşitliğe meyilli olanlar az şeye sahip olmalarına karşın yine çok şeye sahip olanlarla eşit olduklarına inanırlar. Eşitsizliği ve üstünlüğü amaçlayanlar da eşit olmamalarına karşın daha fazla şeye sahip olmadıklarını eşit ya da daha azına sahip olduklarını düşünürlerse aynısını yaparlar. İnsanlar kazanç ve itibar sağlamak için de eşitliği göz ardı edebilirler. Kendilerine

kazanç sağlamak amacıyla zalim ve baskıcı olabilirler. Tiranlık bunun en açık örneğidir. Tiran kendi çıkarları için toplumun çıkarlarını hiçe sayar. Toplumdaki bir sınıfın, örneğin zenginler sınıfının, kibirli tutumları ve diğerlerini hor görmeleri ve aşağılamasının yaratacağı eşitsizlik devlette ayaklanmaya, düzensizliğe sebep olur. Toplumu oluşturan kesimlerinden birinin orantısız yükselişi toplumun geri kalanları ile arasındaki dengeyi bozacağı için devlette karışıklığa yol açar.

Görüldüğü üzere devletteki ayaklanmaların sebebi insanların eşitliği istemeleri ve adil muamele görme arzusunda olmalarıdır. İnsanlar eşitliğin bozulması durumunda, kendilerine adâletli davranılmadığı gerekçisiyle ayaklanırlar. Ona göre nüfusun bir kısmının daha üstün ve daha güçlü olması güçsüz olanların dikkatini çekecek noktaya geldiğinde güçsüzlerde güçlü olanlara karşı başkaldırı eğilimi yükselir. Eşit ve özgür olmak isteyenler hiç çekinmeden her türlü şiddete başvururken, elindeki haklarından feragat etmeyenler ise her türlü hile ve entrika ile mevkilerini korumaya çalışırlar. Bazen de güçlü ve asil olanlar diğerlerini ikna yöntemi ile kandırarak üstünlüklerini korurlar (Kantarıcı, 2014, s.34-35).

Mutlu ve iyi yönetilen bir şehrin insanlar hangi tür olmalıdır? Aristo'ya göre bütün insanların iyiliği iki şeye dayanır; bunlardan biri hedefin, yani eylemlerin yöneleceği amacın doğru seçilmesi, diğeri ise o amaca götürecek eylemlerin bulunmasıdır. Amaç ve araç birbirlerine uyabilecekleri gibi, kolaylıkla çatışabilirler de. Fakat gerçek bütün insanların mutluluk ve iyi yaşamı istemelerine rağmen, bunlardan ancak bazılarının bunu elde edebilecek bir durumda oldukları, diğerlerinin ise bundan mahrum olduklarıdır. (Aristoteles, 2015, s.268).

Dikkat edileceği gibi devletin sulhu, huzuru için toplumların iyiliği esastır. Devlette amaçlanan bu iyilik ancak adaletle sağlanabilir. Adalet olmadan toplumu oluşturan bireylerin haklarının korunması, huzuru ve mutluluğu mümkün değildir. Ve erdemlerden hiçbiri adalet erdeminden daha yetkin değildir. Buna göre ortak iyiliği amaçlayan anayasaların, mutlak adalete uygun olması gerekir. Sadece yöneticilerin iyiliğini amaçlayan bir anayasa sağlıklı bir anayasa değildir. (Aristoteles, 2015, s. 97).

3.2. ARİSTO'DA EKONOMİK DÜŞÜNCE VE EKONOMİK YAPI

Aristo'nun iktisatla ilgili doğrudan bir eseri olmamakla birlikte, o eserlerinde farklı iktisadi konular hakkında etraflıca durur. Dolayısıyla Aristo'nun iktisadi düşünceye doğrudan ya da dolaylı da olsa önemli katkıları olmuştur (Ersoy, 2012, s. 52). Aristo'nun bu katkıları özellikle iş bölümü, mülkiyet, mübadele, ticaret ve para konularında olmuştur. Bunlar üzerinde kısaca duralım.

3.2.1. İş Bölüşümü Düşüncesi

Aristo, bir ortaklık saydığı devletin insanlar arasında iş bölümünü arttırmak suretiyle ihtiyaçların daha iyi ve kolay karşılandığını ileri sürer ve iş bölümünün yararları üzerinde Hocası Eflatun gibi etraflıca durur (Ersoy, 2012, s.53). Ona göre, devlet içinde ilkin, yurttaşlık hakkına sahip olan hür şahıslarla yurttaşlık hakkına sahip olmayan köleler vardır. Filozof, insanların bir kısmının, tabiat tarafından, doğuştan köle, diğer bir kısmının ise hür yurttaş olarak yaratılmış olduğuna inanır. Aristo, bu suretle, köleliği tarihsel-toplumsal bir olgu değil, bir tabi-evrensel kanun olduğunu düşünür. O, toplumu, ağır işleri görececek bir köle sınıfı olmadan tasarlayamaz. Aristo'ya göre, doğuştan köle olmak için yaratılmış olan kişiler, vücut bakımından kuvvetli ve ağır işleri görmeye kabiliyetli olmakla birlikte, kendi kendilerini idare etmekten yoksun kişilerdir. Bu nedenle onların başkaları tarafından yönetilmeleri kendi çıkarları için gereklidir (Birand, 1958, s. 88-89).

Aristo Politika kitabında özgür kişiler ile köleler arasında doğadan bir ayrım olduğunu şu sözlerle ortaya koyar: “Gereken şeyleri zekâsıyla önceden görebilen bir kimse, doğaca yönetici ve efendidir, oysa beden gücü ile bunları yapabilen bir kimse doğaca köledir, yönetilenlerden biridir” (Aristoteles, 2015, s.10).

Aristo, devlet içindeki hür yurttaşları kendi aralarında üç sınıfa ayırır: fakirler, zenginler ve orta halliler. Aristo, devlet içindeki bu çeşit bir sınıflanmayı, anayasaya uygun bulur. Aristo, mutlak eşitliği savunan komünizmi reddeder. O, hocasının ileri sürdüğü gibi devlet içinde belli bir sınıfı, savaşçılar sınıfını, mal ve mülkten, aileden yoksun bırakmayı tabiata aykırı bulur. Devlet içinde ayrıca, bir de

ekonomik hayatı ellerinde tutan kimselerin, köylülerle işçilerin ve satıcıların durumu vardır. Aristo'ya göre bu sınıfların varlığı, devletin yaşaması için zorunludur. Çünkü bu sınıflar, devletin maddi temelini meydana getirirler. Aristo'ya göre, köylüler, ne köleler ve ne de yurttaşlar sınıfı ile ilgilidirler. Satıcılara ve işçilere gelince, bunlar da hür olmakla birlikte yurttaşlık haklarına sahip olamazlar. Çünkü Aristo'ya göre, bu çeşit mesleklerin icrası faziletli bir hayat sürmeye imkân vermez (Birand, 1958, s.88-89).

Aristo'nun yukarıdaki düşünceleri, ayrımcılığın temel kaynaklarından biridir. Aristo'ya göre, bedeniyle çalışanlar (işçiler ve diğerleri), zanaat ve ticaret erbabı ve köleler vatandaş sayılmadığı için bunlar her türlü mülkiyet hakkından da mahrumdurlar. Bunların aynı zamanda seçme ve seçilme hakları da yoktur. Vatandaş olmayanların, site'nin büyük bir çoğunluğunu oluşturdukları göz önüne alınırsa, sitede "azınlığın" çoğunluğu yönetmek durumunda olacağı ortaya çıkar. İslamî gelenek birçok düşünce ve uygulamayı Aristo'dan ödünç almakla birlikte mülkiyet, seçme seçilme, özgürlük gibi konularda çok hayati iyileştirmeler yapmıştır. (Fendoğlu, Hasan, 1993, s.146).

3.2.2 Mülkiyet Düşüncesi

Aristo'ya göre mülk ailenin, mülk edinme de aile ekonomisinin bir parçasıdır; çünkü belli bir düzeyde servet olmadan ne yaşamın kendisi ne de iyi yaşam olabilir (Aristoteles, 2015, s.15).

Ona göre mülkiyet, aşırılıklara yol açmadıkça yararlı bir kurumdur. O, mülkiyetin ortak olmasını savunan hocası Eflatun'un aksine ortak mülkiyetin herhangi bir rasyonel gerekçesinin olmadığını düşünür. Ona göre, özel mülkiyetin yararları kamu mülkiyetine göre daha fazladır. Çünkü özel mülkiyet fitrî ve ahlâkîdir. Herkese ait olan bir şeye çok az ilgi ve özen gösterilir. İnsan doğası gereği en başta kendi çıkarını kollar, ortak çıkarlara hemen hemen hiç aldırış etmez; etse de ancak kendisini ilgilendirdiği zaman eder. Aristo'ya göre özel mülkiyet üretimi artırır ve çok çalışmayı özendirir. Ortak mülkiyet ise sosyal dayanışmayı azaltır ve toplumda ihtilafı ve tartışmaları arttırır. Ona göre bazı alanlarda ortak mülkiyetin varlığı

kaçınılmaz olabilir, fakat genel olarak mülkiyetin özel olmasının yararları daha fazladır ve doğaldır.

Düşünür, aşağıda yer alan cümlelerle özel mülkiyetin yararı üzerinde şunları söyler:

“İşte açıkça görülüyor ki, mülkiyetin özel ellerde kalması daha iyidir... Üstelik sahip olma duygusunun verdiği büyük bir haz vardır. Her insan kendi kendisini sever, eminim ki, doğa böyle olmasını istemiştir. Bencilliği haklı olarak kötülerler, ama bencilik yalnızca kendi kendini sevmek değil, kendi kendisine aşırı düşkün olmaktır. Onun gibi, mülkiyet edinmek konusunda aşırı açgözlülük de kötülenir, ama hiç kuşkusuz, herkes bir parça malı olsun ister. Sonra şu da var ki, arkadaşlara, tanıdıklara vermek, yardım etmek, yabancıların sıkıntılarını hafifletmek çok büyük bir zevktir ve işte bunu da ancak kendi malı mülkü olan yapabilir” (Ersoy, 2012, s. 57).

Metinde dikkat çeken bir nokta özel mülkiyetin insanlara iyiliksever olma imkânı vermesi ve onlara ölçülü ve cömert olmayı öğretmesidir. Kamu mülkiyetinin söz konusu olduğu durumda ahlakın en temel ilkelerinden olan hayırseverlik ve cömertlik devre dışı kalacaktır.

Ona göre özel mülkiyette tek ve sabit bir ilke yoktur, farklı uygulamalar mümkündür. Bu çerçevede mesela:

a-Topraklar farklı kişilerin mülkiyetinde olup fakat üretilen ürünlerin harman edilmesi, stoklanması ve tüketilmesi müşterek olabilir.

b-Toprak müşterek ekilir fakat harman edilmesi ve tüketilmesi bireyler tarafından gerçekleştirilebilir.

c-Hem toprak hem de harman edilmesi, stoklanması ve tüketilmesi müşterek olabilir.

Ona göre şayet toprak başka işçiler tarafından işletiliyorsa bunun anayasal düzenlemesi kolaydır. Fakat toprak özel mülkiyet şartlarında ve sahipleri tarafından işletiliyorsa mülkiyetle ilgili düzenleme çok sayıda sıkıntıyı beraberinde getirecektir. Toprak üzerinde çalışma konusunda insanlar eşit değil ise ürünün bölüşülmesi

problem ortaya çıkabilir. Üretime katılanlar birbirlerini az çalıştığı halde çok, kendisinin çok çalıştığı halde az ürün aldığını ileri sürerek ihtilafa düşebilirler. Dolayısıyla bu tarz üretim ilişkilerinin söz konusu olduğu ortamda uyumlu yaşamak çok zordur. Aristo insanların ekonomik konularda nasıl sürekli ihtilaf içinde bulunduklarını tüccarların stresli hayatını hatırlatarak vurgular. Ona göre mesela evlerinden uzak yerlerde ticaret yapan tüccarlar en sıradan bir çıkarın başında bile kavga etmektedirler. Aynı anlaşmazlığı evlerde istihdam edilen hizmetçilerin de sürekli sergilediğini zikreder.

Aristo'ya göre bütün bunlar mülkiyetin müşterek olmasından kaynaklanmaktadır. Aslında bu çelişkiler, ona göre, erdemle ve iyi bir hukuki düzenleme ile hafifletilebilir. Mesela bazı bölümlerde ortak mülkiyet, ama genelde özel mülkiyet olabilir. Genellikle tartışma kişilere düşen pay üzerinde olur. Bu da erdemle çözülebilir bir durumdur. Aristo bölüşüm konusunda erdeme çok önem verir ve bu konudaki bir atasözünü hatırlatır: 'arkadaşlar her şeyini paylaşırlar' (Politics, 32).

Aristo'nun özel mülkiyet görüşü hem Doğu hem de Batı dünyasını önemli ölçüde etkilemiştir. Mesela İslam dünyasının en ünlü filozoflarından filozofu İbn-i Sina'da özel mülkiyete önem verir. Bununla verimli üretimin, adaletli servet ve gelir dağılımının ve herkesi kabiliyetine göre istihdam etmenin mümkün olacağını ileri sürer. (Duran, 2014) Aynı şekilde bazı noktalarda İbn-i Sina'yı eleştiren büyük İslam teologu Gazali'de özel mülkiyetten yanadır. Ancak onun özel mülkiyet anlayışı dini motiflerle desteklidir. Gazali, her şeyin yaratıcısının Allah olduğunu, dolayısıyla her şeyin mülkiyetinin ona ait olduğunu, fakat insanın kendi emeği ile çalışmasının meyvelerine sahip bulunduğuna, meşru yasalar çerçevesinde olan servet edinmenin mahsurlu olmadığına inanır. Bu konuda o insanın doğasını iyi keşfetmiştir, ona göre insan servet ve mülk edinmede doymak bilmeyen bir arzu ve tutkuya sahiptir; iki vadi büyüklüğünde altın verilse üçüncü vadiyi de arzu eder. Ancak o, özel mülkiyeti insanların aleyhine olacak şekilde kullanmaya karşıdır. Ticaret serbesttir, ancak fiyat farkından yararlanmak için karaborsacılık gayr-i meşrudur (Duran, 1995, s.15 vd.).

Bu konuda İbn-i Sina'nın etkisinde olan Hristiyan ilahiyatçısı Thomas Aquinas da özel mülkiyet kurumunun doğruluğunu savunur:

1. İnsan, sadece kendine ait olanı üretme hususunda, herkese ve çoğunluğa ait olanı üretmeye oranla daha isteklidir. Çok sayıda hizmetçinin bulunduğu evlerde görüldüğü gibi, insanlar çalışmaktan kaçarlar ve toplum için üretimi başkalarına bırakmaya uğraşırlar.

2. Her insan kendine ait şeyleri üretirse hayat daha düzenli ve kolay hale gelir. İnsanların ortak üretme ve bölüşme durumunda olmaları karışıklığa neden olur.

3. Her insan, kendine ait olandan hoşnut olursa toplumda daha barışçı bir düzen kurulabilir. Mallar insanlar arasında dağıtılmadığı zaman sık sık çatışmalar görülebilir. Özel mülkiyetin bu savunması, daha sonraki yüzyıllar boyunca, özel mülkiyet kurumu taraftarlarının temel dayanaklarından biri olduğu gibi, bu kuruma karşı çıkanların da ağır saldırılarının hedefi olmaktan kurtulamamıştı (Güriz, 1969, s. 46).

Sonuç olarak Aristo'da mülkiyet, aşırılıklara yol açmadıkça yararlı bir kurumdur. Fakat haksız kazanca yol açan faiz ve tefecilik şiddetle kınanması gereken bir olgudur. Bu konuyu aşağıda daha ayrıntılı olarak inceleyelim.

3.3. İKTİSAT AHLAKI: ORTA YOL, ADALET VE ÖZ TÜKETİME YÖNELİK ÜRETİM

Aristo'nu ahlakla ilgili yaklaşımını her türlü aşırılıktan arınmış 'orta yol ahlakı' olarak tanımlayabiliriz. Çoğu insani eylemin biri ifrat ve diğeri tefrit olmak üzere iki derecesi vardır. Düşünüre göre bir eylemin hem ifrat hem de tefrit dereceleri ahlak dışıdır. İfrat ve tefritin ortasında yer alan davranış tarzı ahlakî davranıştır. Ona göre mesela harcama eyleminde kişinin savurgan ve müsrifçe harcama yapması (ifrat) ahlak dışı olduğu gibi, bunun tam tersi cimrice davranması da (tefrit) ahlak dışıdır. Buna karşılık savurganlık ve cimriliğin ortası olan cömertçe harcama ahlakî bir davranıştır. Benzer şekilde haksız yere saldırgan tavır sergilemek te (ifrat), en haklı olduğu noktada hiç tepki göstermemek te (tefrit) ahlak dışı, buna karşılık haklı olduğu noktalarda kendisini ve yakınlarını savunmak ahlakî bir davranıştır. Ona göre aşırı ya da yetersiz eksersiz nasıl bedenin gücünü azaltır, aşırı

yeme ve içme kişinin sağlığını tehdit ederse ahlak konusunda da her türlü aşırılık insanın ahlakî durumunu tehdit eder. Buna karşılık eksersizin uygun dozunun insan bedeninin hem sağlıklı olması hem de güçlü olmasına neden olduğu gibi, ılımlılık da insan ahlakının sağlıklı olmasına imkân sağlar (Aristotle, 2011, s.29).

Aristo davranışları erdem başlığı altında inceler. Ona göre erdem: a) ahlaki erdem ve b) entelektüel erdem olarak ikiye ayrılır. Entelektüel erdem eğitimle kazanılır ve tecrübe ve zamana ihtiyaç duyar. Ahlaki erdem alışkanlığın neticesidir. Ahlaki erdemin hiç biri bizde doğal olarak bulunmaz. Taş doğal olarak aşağı doğru düşme, ateş ise yukarıya doğru çıkma eğilimindedir. Bunlar onlar için bir alışkanlığın sonucu değildir. Ahlaki erdemler doğamıza aykırı şeyler değildir, doğamız onları kabul edebilir özelliktedir. Bunlar herhangi bir sanatı öğrenmek gibidir; inşaat sanatını öğrenen kimse ev ustası olur ve ev yapar, biz de adaletli davranmayı öğrenir ve âdil davranırsak adaletli, ılımlı davranırsak ılımlı ve cesur davranırsak cesur oluruz. Kent hayatı da böyledir, kanunlara uymaya alışan kişi yasa yapıcıların arzuladığı şeyleri yapmış olurlar. Gitar çalma konusunda iyi gitar çalan ve kötü gitar çalan gitarıcı olduğu gibi erdem konusunda da böyledir. Eğitim yoluyla âdil olmayı öğrenirsek yargı ve eylemlerimizde âdil oluruz ve ahlaklı eylemde bulunuruz, bu eğitimi almayanlar ise âdil olamazlar (Aristotle, 2011, s.27).

Aristo kişinin ahlakî ya da ahlak dışı eylemde bulunmasını motive eden psikolojik faktörleri de inceler. Ona göre kişinin davranışını belirlemede haz ve acı son derece önemli faktörlerdir. Ancak ona göre bunlarda aşırıya kaçmamak gerekir. Mesela aşırı bedensel haz peşinde koşarak hovardalık yapmak ahlak dışı olduğu gibi bedensel hazlar konusunda duyarlılığını öldüren kişinin davranışları da aynı şekilde ahlak dışıdır. Zora dayanan ve sabreden zordan acı duymayan kişi cesur, bundan acı çeken ve kaçınan kişi de korkaktır. Benzer şekilde her türlü acıya katlanıp saldırganca davranan kişi ahlak dışı davranışlar sergilediği gibi, en basit acılara maruz kalmamak için korkudan hiçbir şey yapmayan kişi de ahlaki davranmamış olur.

Aristo'ya göre erdemli davranma belli açıdan sanat ürünleri üretilmesine benzer, ancak aralarında önemli fark da vardır. Erdem için a- bilgi, b-seçim ve c-istikrar gerekir. Bunlar sanat eserinde söz konusu değildir, onda sadece bilgi

yeterlidir. Erdemde ise bilgi çok az etkiye sahiptir. Seçim ve istikrar ise çok etkilidirler (Aristotle, 2011, s.31).

Aristo erdemin doğası hakkında, her şeyde devamlılık, bölünebilirlik, büyüklük, küçüklük, eşitlik olduğunu ve bunların ya şeylerin özlerine göre ya da bizimle olan ilişkilerine göre olduğunu söyler. Ona göre mesela eşitlik, ifratla tefrit arasında vasattır (orta yol). Vasat demek, şeyin uçlardan eşit miktarda uzaklaşması demektir. Ancak insan davranışlarında bu farklılık arz edebilir. Davranışların ahlaki açıdan olumlu olması sadece eşit olmasıyla sağlanamaz. Aristo buna şu örneği verir: Mesela matematikte 10 fazla, 2 az 6 ise 2 ve 10'a göre orta terimdir. Aritmetiğe göre 6 rakamı hem 10'a hem de 2'ye eşit miktarda uzaktır. Fakat orta terimin ahlaki açıdan ifadesi farklıdır. Mesela kişiye şayet on kilo yemek çok fazla, iki kilo yemek çok azsa diyetistin tavsiye edeceği miktar mutlaka altı kilo olamaz. Belki bu da çok fazla ya da çok az olabilir.

Buna göre aşırılığın ne olduğunu bilen kişi ifrat ve tefritten kaçınır ve vasatı arayarak onu seçer. Fakat bu vasat özünde vasat değil sadece bize göre vasattır. Her bilim ve sanat disiplini işlerinde bu vasatı araştırır ve bununla en iyiyi bulmuş olur (Aristotle, 2011, s.34).

Aristo her fiil ve duygunun vasata imkân vermeyeceğini, mesela kindarlık, rezillik, zina, hırsızlık, cinayet ve haset etmenin vasatının olamayacağını vurgular. Ona göre bunlar ve buna benzer şeylerin kötü olması aşırı olmalarından dolayı değil özünde kötü şeyler olmalarındandır (Aristotle, 2011, s.34).

Aristo'nun orta yolcu ahlak teorisinden modern toplum için çıkarabileceğimiz ilkeler tüketimde ürettiğimiz metalara tapınacak şekilde bağımlı hale gelmemek, ya da bunun tam tersi aşırı bir asketizme (riyazet) saplanıp tüketimimizi 'bir lokma ve bir hırka' ile sınırlamamak, orta yol olan bedensel ve ruhsal sağlığımızı koruyacak dozda tüketimde bulunmaktır. Üretimde ise Karl Marx'ın vurguladığı gibi emeğinden başka satacak bir şeyi olmayan işçileri 'mutlak artı-değer' boyutunda aşırı çalıştırmaya zorlamamak, ya da tembelliği esas alarak âtıl kalmamak, buna karşılık refah düzeyimizi arttırmak için üretici güçlerimizi seferber etmektir.

3.3.1 Adalet

Aristo karakter erdemlerinden sonra Nikomakhos'a Etik'in V. Kitabında Adalet ve adaletsizlik konusunu ele alır (Aristoteles, 2015, s.90).

Aristo adalete çok önem verir. Ona göre 'ne akşam ne de şafak yıldızı' adalet kadar parlak ve muhteşem değildir. Çünkü tüm değerler adalet erdeminde içirilmiştir. Adaletin diğer değerlerin üzerinde bir değer olması diğer değerlerin kişinin kendisiyle ilgili olurken adaletin başkalarıyla ilgili olmasıdır. Âdil olan kişi sadece kendisi ile ilgili değil başkası ile ilgili de fazilet sahibidir. Çoğu insan aile fertleri için âdil olabilirken başkaları için âdil olamaz. Adalet başkalarına iyilik yapabilmektir. Ona göre adalet ve yasadan uzaklaşan toplum hayvanlardan daha da aşağı düşer. En kötüsü de bunların elinde gelişmiş silahların olmasıdır (Aristo, 1998, s. 5).

Adalet başkalarına iyilik yapmak olunca kötülük de kişinin hem kendisine hem de başkasına olumsuzluk yapmasıdır. Ona göre en değerli fazilet, kişinin kendisine değil başkalarına faziletli davranabilmesidir. Bu anlamdaki adalet, faziletin bir parçası değil tümüdür. Adaletsizlik de kötülüğün bir parçası değil tümüdür.

Aristo, insanı şaşırtacak şekilde diğer konularda olduğu gibi adalet konusunda da geçerliliği günümüze kadar sürecek kapsamlı tasnifler yapar. O, adaleti ilk olarak 'yasal-evrensel adalet' ve 'özel adalet' olarak ikiye ayırır. Özel adaleti de 'bölüşdürücü adalet' ve 'telafi edici adalet' olarak isimlendirir. Keza özel adaletin biri iki taraflı irade ve rıza, diğeri tek taraflı irade ve rızayla gerçekleşen işlemler olduğunu söyler. Tek taraflı iradeyle gerçekleştirilen işlemlerin de biri şiddete dayalı, diğeri şiddet içermeyen işlemler olduğunu zikreder. Aynı şekilde Aristo 'saf adalet' ve 'kısmî adalet'ten söz eder. Bunlar üzerinde kısaca duralım.

Aristo, her şeyde olduğu gibi adalet konusunda da adaletin ne olduğunu temellendirebilmek için adaletin zıddından hareket eder. Sağlığın sağlıksızlıktan bilinebileceği gibi adaletin de adaletsizlikten bilinebileceğini söyler. Buna göre âdil olmayan kişiyi, yasaları çiğneyen, servet biriktirmede açgözlü olan ve sorumlulukları paylaşırken kendi lehine davranan kişi olarak değerlendirir. Aristo yaslara uymayı

adalet olarak görür. Ona göre eşitlik, hem yasalara uymaya hem de sorumlulukları paylaşmada kendisine en az sorumluluk almaya zıttır. Çünkü eşitlik, ifrat ve tefritten arınma demektir. Buna göre adalet de eşitlik olduğuna göre o da ifrat ve tefritten uzak durma olarak ortaya çıkar.

Mesela yasa askerin savaş alanını terk etmeden kahramanca savaşmasını emreder. Keza yasa kişilerin nefesine egemen olup zinaya tevessül etmemesini, başkalarıyla kavga etmemesini, başkalarına hakarete bulunmamasını emreder. Ona göre yasa tüm faziletleri emreder ve tüm kötülükleri yasaklar.

Buna göre yasal adalet kendi özünde değil fakat başkalarıyla ilgili olarak en mükemmel fazilettir. Çünkü bu fazilete sahip olan kimse sadece kendi nefsi için değil özellikle başkaları için faziletli davranmaktadır. Buna göre faziletle adalet özde aynı olmakla birlikte sadece lafız ve kavramda ayrılırlar.

Fakat Aristo yasal adaletin her şart altında ‘saf adalet’ (simply just) olamayacağını, bunu uygulayacak bir toplumsal yapının bulunmadığının farkındadır. O, saf adaletin uygulanmasının mümkün olmadığını görüp ‘kısmî adalet’le (partially just) yetinmek zorunda kalır. Çünkü o, yasaların belli durumlar dikkate alınarak çıkartıldığı ve bununla toplumun tümünün değil, belli egemen kesimlerin çıkarlarının öncelendiğinin bilinci içerisinde. Zamanında mevcut olan toplumsal yapılardan mesela aristokratik ve oligarşik toplumlarda yasalar ya aristokratların ya da zengin ve imtiyazlı kesimlerin yararına olacak şekilde çıkartılmaktadır. Bu yasalar eşitliği tüm toplum fertleri arasında değil, ya zenginler arasında ya da belli aileye mensup olma kriterine göre sağlamaktadır. Her özgür vatandaşın yönetime katıldığı demokratik toplumlarda bile insanlar özgür olan-olmayan şeklinde ayrılmakta, yasalar özgür olanlardan tarafa işlemektedir (Aquinas, 1964, s. 257).

Bu nedenle uygulanan adalet ‘saf adalet’ değil ‘kısmî adalet’ olmaktadır.

3.3.2. Özel Adalet

Aristo yasal adaleti umumi adalet olarak alırken bir de bundan bağımsız kişinin diğerlerine karşı açgözlü davranmamasını merkeze alarak hareket etmesine de

‘özel adalet’ adını verir. Bunu da yine adaletin zıddından hareketle üretir. Aristo kişinin başkalarına karşı yaptığı haksızlık ve hatalar şayet açgözlülüğünden kaynaklanmıyorsa bunun genel haksızlık ve hata olacağını, açgözlülüğünden kaynaklanıyorsa özel haksızlık ve hata olacağını söyler. Misal olarak bir askerin savaş meydanını bırakıp kaçması korkudan dolayı; bir kişinin haşın davranması kızgınlığından dolayı, bir kişinin zina yapması şehvetinden dolayı olabilir. Bunların hiç biri açgözlülük içermediğinden umumi haksızlık ve hata sayılır. Fakat mesela bir kadının para karşılığında zina yapması, bir tüccarın başka birini aşırı derecede zarara uğratması açgözlülüğünden kaynaklandığı için özel haksızlık ve hataya girer. Buna göre ‘özel adalet’ kişinin diğer insanlarla ilişkilerinde açgözlü davranmadan kaçınması ve orta yolu izlemesidir.

Aristo, yukarıda değinildiği gibi özel adaleti ‘bölüşürücü adalet’ (distributive justice) ve ‘telafi edici adalet’ (commutative justice) olarak ikiye ayırır. Bölüşürücü adalet sosyal toplumda malların, statülerin bölüşülmesi sürecinde söz konusu olur.

Bölüşürücü adalette adalet, orta durumdur. Bu da oransallığı ifade eder. Nasıl haksız kişi tarafgir kişi ise, adaletsiz durum da eşitliksizlik durumudur. Buna göre eşitsizliğin bir eşitlik noktası olmalıdır. Yani eşitsizlikte ya çokluk ya da yetersizlik varsa, çokluk ve yetersizliğin olmadığı bir eşitlik durumu var demektir. Eşitlik oranlarla bağlantılı bir şeydir.

Aristo bölüşürücü adaleti bir taraftan matematik ve geometri gibi soyut ilişkilere, diğer taraftan ticari faaliyetler gibi somut ilişkilere atıf yaparak temellendirir. Hareket noktası geometrik unsurlardaki eşitliktir. Eşitlik nasıl fazla ve eksiklikten arınma ve bir orta terim olma ise adalet de ifrat ve tefritten arınma olarak bir orta durumdur. Eşit olan en azından iki şeyi içerir. Yani eşitlik ya iki şey arasında olur ya da iki kişi arasında. Bu nedenle adalet için en az dört unsur gereklidir; iki kişi ve kişilerle ilgili iki şey. Buna göre adalet için kişiler ve şeyler arasında eşitlik olması gerekir. Kişiler eşit olmazlarsa eşit şeylere sahip olamazlar. Bu durumda ya eşit olan kişilere eşit olmayan şeyler tahsis edilir; ya da eşit olmayan kişilere eşit şeyler tahsis edilir. Her iki durum da adaletsizliktir ve bu kişiler arasında çatışmalar ve anlaşmazlıklara yol açar.

Aristo'ya göre orantı 'ayrık orantı' ve 'bitişik orantı' olarak ikiye ayrılır. Birincisi dört, ikincisi üç kavramı içerir. Ayrık orantıya 'A çizgisinin B çizgisine nispeti, Y çizgisinin D çizgisine nispeti gibidir' önermesi misal olarak verilebilir. Bu önermede A, B, Y ve D olmak üzere dört kavram kullanılmıştır. Bitişik orantıya ise 'A çizgisinin B çizgisine nispeti, B çizgisinin Y çizgisine nispeti gibidir' önermesi misal olarak verilebilir. Burada A, B ve Y olmak üzere üç kavram vardır. Burada A ve Y' nin kişileri, B ve D' nin şeyleri temsil etmesi durumunda A kişinin B şeye nispeti Y kişinin D şeye nispeti gibidir olacaktır. $(A+Y):(B+D)=(A:B)$

Bu durumda adalet oransaldır. Adaletsizlik ise oransala aykırı değildir. Adaletsizlik ya oranın çok olması ya da az olmasıdır. Orandan daha fazlasına sahip olan kişi haksız kazanç elde etmiş, azına sahip olan kişi ise hakkından mahrum olmuş olur. Ona göre kötülüğün azı, çoğuna göre iyi, iyiliğin çoğu azına göre iyidir (Aristotle, 2011, s. 96).

3.3.3. Diğer İşlemlerde Adalet

Yukarıda değinildiği gibi özel adalet: a-karşılıklı rıza ile gerçekleştirilen (voluntary transaction) ve b-tek taraflı rıza (involuntary transaction) ile gerçekleştirilen işlemlerde söz konusu idi. Birinci kategoriye, alım satım, kiralama, borç alma verme, ipotek, hibe vs işlemler girer. İkincisi ise biri şiddete başvurmaksızın, diğeri şiddete başvurarak yapılan tek taraflı işlemlerdir. Şiddete başvurmadan yapılanlar hırsızlık, gasp, zina, başkasının kölesini ayartmak, yalancı şahitlik gibi eylemlerdir. Şiddete dayanan eylemler ise başkasını yaralama, zehirleme, hapsedme, öldürme gibi fiillerdir.

Bu kısım işlemlerde adalet yukarıda bahsedilenden farklıdır. Muamelelerde adalet yine belli bir eşitliğin sağlanmasını esas alır ancak burada oransallıktan ziyade aritmetik eşitlik söz konusudur. Muamelelerde kişinin iyi ya da kötü huylu olmasının bir önemi yoktur; iyi insan kötü şey, kötü insan iyi şey yapabilir. Burada önemli olan yapılan eylemin niteliğidir. Kişi iyi kişi de olsa kötü kişi de olsa yasa onların iyiliği kötülüğüne değil verdikleri zarara bakar. Şayet insanlardan biri haksız bir şey

yaparsa diğeri insan haksızlığa maruz kalmış olur. Biri zarar verirse diğeri zarar görmüş olur. Adaletsizlik eşitsizlik olunca yargıç eşitleme yapar. Biri dayak atıyorsa diğeri dayak yemiş; biri cinayet işliyorsa diğeri hayatını kaybetmiş olur. Eylem ve zarar farklı kısımlarda eşitsizlik olarak ortaya çıkar. Yargıç sonunda kimsenin kazançlı çıkmayacağı ve ortaya çıkan kaybın telafi edileceği şekilde karar verir. Burada zarar gören kaybeden, zarar veren kazanan olarak ifade edilmiştir. Buna göre adalet orta yoldur; yani yargılama sonunda ortada ne kazanan ne de kaybeden kalır. Aristo'ya göre burada iyi ve kötülüğün azlığı çokluğu da önemlidir. Az kötü, çok kötüye karşı daha iyi, az iyi çok iyiye karşı daha kötüdür. O zaman adalet bir orta yol olarak taraflar için fazla ve eksik kalmadığı bir eşitlik durumudur. Buna göre adalet kazanç ve kaybı kaldırarak fazlalık ve eksikliği tashih etmiş olur.

Aristo, adaletli bir sonuç elde etmek için insanların haksızlığa uğradığında yargıya müracaat ettiklerini söyler. Yargıya gitmek adaletle gitmek demektir. Yargıç orta yolcudur. Fazlalık ve eksikliği ortadan kaldırarak eşitliği sağlar (Aristotle, 2011, s. 97). Nasıl bir çizgi eşit olmayacak şekilde iki parçaya bölündüğünde kişi bunları fazla olandan kesip az olana ilave ederek eşitlerse aynı şey insanlar arasındaki ilişkilerde de söz konusudur. Bunu yargıçlar yaparlar. Ancak adaletin sağlanabilmesi için yargıcın hangi insandan ne kadar alıp hangisine ne kadar vermesi gerektiğini çok iyi bilmesi gerekir (Aristotle, 2011, s.98).

Mübadele ile ilgili olarak toplumlarda eşitlik değil fakat orantısal adalet geçerlidir. Bu onların bir arada yaşamalarını sağlayan bir unsurdur. Her birey gördüğü zararın aynı zararlar, faydanın da aynı faydayla karşılık bulmasını ister. Bu gerçekleşmezse karşılıklı mübadele de gerçekleşmez. Oysa toplumlar ancak karşılıklı mübadele yoluyla ayakta kalabilirler (Aristotle, 2011, s. 99).

Mesela A inşaat ustası, B ev; C ayakkabıcı ve D ayakkabı olduğunu varsayalım. İnşaat ustası ayakkabıcıdan yaptığı ayakkabıları kendi yaptığı evle mübadele etmek istesin. Burada ilk olarak oransal eşitliğin ve bunun sonunda da karşılıklı mübadelenin gerçekleşmesi söz konusu olur. Oransal eşitlik yoksa mübadele eşit şeylerin mübadelesi olmayacağından gerçekleşmez. Bunun nedeni ürünlerde kalite farkının bulunmasıdır. Mübadele için bu farklılığın eşitlenmesi gerekir. Çünkü üreticiler hem çok farklı hem de talebi karşılayacak kadar çok ürün

retmeseler, tüketiciler de üretilen farklı ürünlerin hepsini talep etmemiş olsalardı tüm üretim alanları devre dışı kalırdı. Hiçbir toplum sadece doktor ya da çiftçilerden oluşmaz, toplumda farklı ve eşit olmayan hem doktorlar vardır hem de çiftçiler. Mbadelede bu farklılıklar eşitlenmelidir. Yani mübadelede mübadeleye konu olan şeyler kıyaslanabilir şeyler olmalıdır. Bunu yapacak da paradır. Para iki şeyi eşitleyen bir aracıdır. Para kaç ayakkabının bir eve ya da gıda maddesine tekabül ettiğini belirler. Para olmasaydı ev ustası ihtiyaç duyduğu ayakkabıyı ayakkabı ustasından alamayacaktı.

Mübadelenin olabilmesi için her şeyin kendisiyle lldğu bir şey olmalıdır, o da ihtiyaçtır. İhtiyaç her şeyi bir arada tutan şeydir. şayet insanlar hiçbir şeye ihtiyaç duymasaydı, ya da aynı şekilde muhtaç olmasalardı ya mübadele hiç olmayacaktı ya da bu şekilde olmayacaktı. Fakat para, toplumun konsenssyle ihtiyaçların bir nevi değişiminin temsilcisidir. Bu niteliğinden dolayı para ‘nomisma’ (yasal para) adını almıştır, çünkü o doğası gereği değil, yasa gereği vardır, istendiği zaman da kullanımdan kaldırılabilir (Aristotle, 2011, s.100-101).

Politik anlamda adalet ise zgr ve eşit olarak kendi kendine yeterli olan bir toplumda ortak hayatı paylaşanlar arasında söz konusu olur. Gerek oransal gerek aritmetik adaletin söz konusu olmadığı durumda birbiriyle ilişkilerin mevcut olduğu politik toplum da söz konusu olmaz. Adalet yasanın onayladığı şeydir ve yasa da haksızlığa maruz kalanlar için vardır. Adalet hak ve haksızlık hakkında bir yargıda bulunmadır. Adaletsizliğin olduğu yerde haksızlık yapma da söz konusudur. Bu, kişinin faydalı şeylerde kendi nefesine daha fazla, olumsuz şeylerde olması gerekenden daha az tahsis etmesidir. Bu nedenle yönetimde kişilerin değil, yasanın esas olması gerekir, çünkü bu bölüşümün kendisine bırakılması durumunda kişi bu tahsisi kendi nefisini önceleyerek yapar ve sonunda tiran olur. Yönetici adaleti ve eşitliği güvence altına alan kişidir. şayet yönetici dilse yönetici olmasından dolayı sanki hiçbir kazancı yoktur, yani hakkından fazla kendisine tahsiste bulunamaz, mükellefiyetlerin yklenilmesinde de yüklenilmesi gereken neyse onu yüklenir. O, yönettiği insanların hizmetkrıdır ve adaletin başkalarına iyilik yapmak olduğunu kabullenmiştir. Yönetici olmasından dolayı ona mkfat olarak onur ve imtiyaz

verilmelidir. Bunlarla yetinmeyip daha fazla isteyen kişi tiran olur (Aristotle, 2011, s. 104).

Sonuç olarak Aristo ahlak/adalet teorisiyle sadece yaşadığı çağı değil kendisinden sonra gelen çağları da derinden etkilemiştir. Seküler ve dindar haliyle Batı dünyası, Sünnî ve Şia eksenleriyle İşlam dünyası Aristo'nun ahlak/adalet teorisi etrafında birleşmiş, aynı paradigmayı paylaşmışlardır. İşlam dünyasında hem teologlar hem de filozoflar Aristo'dan en fazla etkilenen kesim olmuştur. Bunlardan biri on birinci yüzyılda yaşayan İbn-i Miskeveyh'tir (940-1030). İbn-i Miskeveyh Tezhibü'l Ahlak (İbn-i Miskeveyh, 1939) adlı eserinde özellikle Aristo'nun Nicomachean Ethics (Aristotle, 2011) adlı kitabı en iyi anlayan ve özetleyen filozoflardan biridir (Duran, 2015).

3.3.4.Öz-TüketimeYönelik Üretim

Aristo hane halkı yönetimi ile servet biriktirmeye dönük ekonomik faaliyetleri birbirinden ayırır. Filozof hane halklarının öz tüketimine yönelik üretim faaliyetlerini onaylarken servet biriktirmeye yönelik faaliyetleri doğal olmayan bir faaliyet olarak görür. Bunlardan özellikle paranın para kazanma faaliyetine hiç onay vermez. Aristo'nun ilgili yaklaşımlarını Duran'ın çalışmasına dayanarak (Duran, 2015) kısaca özetleyelim.

Aristo iktisadî analizine hane halkı yönetimi ile başlar. Bazılarının hane halkı yönetimi ile devlet yönetiminin aynı olduğunu ileri sürse de, ona göre iki yönetim birbirinden farklıdır. Çünkü ona göre hane halkı yönetimi ile meslek yönetimi (rule of master) henüz ticari bir boyut kazanmadığı için özdeştir. Aristo, devletin özgür ve eşit bireyleri yönettiğini, buna karşılık meslek yönetiminin ise köle işçilere dayandığını söyler. Birine meslek sahibi (usta, master) denmesi belli bir mesleğe (science) sahip olmasından değil kişi olmasındandır. Özgürler ve köleler için de aynı şey söz konusudur. Köle-zanaatı olmak durumundadır. Mesela Syracuse'ta bir usta para ile kölelere, aşçılık ve benzerleri meslekler dâhil eğitim vermektedir. Her kölenin belli bir iş faaliyeti vardır, bazıları çok başarılı iken bazıları zorunlu

görevlerini ancak yapabilmektedirler. Atasözünde ifade edildiği gibi ‘köleler içinde süper köle, ustalar içinde süper usta’ vardır.

Ustalık (mastership) köle tedarik etme değil onları (ki bazıları ustadır) istihdam etme sanatıdır. Bu da çok önemli bir iş değildir. Usta, kölelerin ihtiyaç duyacağı eşyaları nasıl organize edeceğini bilmek durumundadır. Buna göre köleler ustaların kullandıkları eşyaların bir parçasıdır.

3.3.5. Servet Kazanma

Aristo servet kazanmayı incelemeye başlarken ilginç bir soruyla başlar: servet kazanma faaliyeti, hane halkı yönetimiyle aynı şey midir, onun bir parçası mıdır ya da ona yardım eden farklı bir faaliyet midir? Şayet o hane halkı yönetiminin yardımcı bir faaliyeti ise o zaman bu başka bir soruyu gündeme getirir: bu faaliyet dokuma için ip eğirme, heykel yapma için bronz yontma gibi yardımcı bir fiil midir? Ona göre bunun böyle olmadığı açıktır, çünkü birincisinde araç sağlanırken ikincisinde madde sağlanır. Madde, dokuma için yün, heykel için bakırdır.

Bu gerçekten hareketle o, hane halkı yönetiminin servet elde etme faaliyetinden farklı olduğu sonucuna ulaşır. Çünkü hane halkı yönetimi kaynakları kullanan bir yapı iken servet kazanma faaliyeti kaynak elde etme faaliyetidir.

Aristo, servet kazanma ile hane halkı yönetimin farklı olduğuna dairi görüşünün herkes tarafından kabul edilen bir görüş olmadığını, bu konunun tartışmalı bir konu olduğunu hatırlatır.

Ona göre en iyisi servet kazanma, kaynaklarının ayrıştırılmasına girerek hangisinin doğal hangisinin doğal olmayan faaliyet olduğunu belirlemektir. Çünkü servet ve mallar tek kaynaktan değil çok farklı kaynaklardan elde edilir. Burada Aristo ilk olarak tarımı incelemeye başlar ve benzer soruyu burada da tarım için tekrarlar: acaba tarımsal faaliyetler ve genel olarak gıda maddeleri üretimi hane halkı yönetiminin bir bölümü müdür yoksa farklı bir faaliyet alanı mıdır? Burada hane halkı yönetiminin ekonomik boyutunun öz tüketim için üretmekle özdeş olduğunu yeniden hatırlatmış olalım.

Aristo burada tarımsal faaliyetleri kapsayıcı bir şekilde sıralar. Sadece insanların beslenme faaliyetlerini değil hayvanlarınkini de birer birer sayar.

Ona göre doğal olarak insan varlığı ve hayvanlara yönelik gıda maddesi üretimi de tek çeşit değil, çok sayıdadır. Ne insan ne de hayvanlar gıdasız yaşayamazlar. Hayvanlar arasında gıda maddesi üretiminin çok çeşitli yolları vardır. Bazı hayvanlar sürüler halinde beslenirken, bazıları tek başlarına beslenirler. Bunlardan bazıları otla beslenirken bazıları etle, bazıları da hem ot ve hem etle beslenir. İhtiyaç duydukları besin maddelerini kolayca elde edebilmek için doğa onların yaşama tarzlarını da farklı şekillerde yapmıştır.

Aynı şey insan soyu için de söz konusudur. İnsanların hayat tarzları da çok farklıdır. Göçebeler, besin maddelerinin çoğunu kendi hayvanlarından elde ettikleri için çok çalışmadan zahmetsiz ve hazzı bir hayat yaşarlar. Sürüleri yeni çayırılara ihtiyaç duyduğunda sürülerinin arkasından onlar da yeni çayırılara taşınırlar.

Bazı toplumlar avlanarak yaşarlar. Avlanma da çok farklı şekillerde olur. Bazıları baskın yaparak, bazıları nehir, göl ve deniz hayvanlarını, bazıları da kuş ve diğer kara hayvanlarını avlayarak hayatını devam ettirir. Ancak çoğu toplumlar toprakları tarıma açarak ekim dikim yoluyla geçimlerini sağlarlar. Bazıları da bunlardan ikisini, üçünü beraber yaparak daha rahat bir hayat sürerler.

Görüleceği gibi doğa tüm canlılara doğduklarından itibaren hayatlarının sonuna kadar çeşitli ürünler sunmaktadır. Yumurta ve larva yapan hayvanlar yavrularını kendi kendilerini beslemeye başlayıncaya kadar besleyebilecek besin maddesi üretirler. Yavrularını doğurarak üreten hayvanlar kendi bünyelerinde ürettikleri sütle beslerler. Dünyanın gelişmiş düzenini düşündüğümüzde bitkilerin hayvanlar, hayvanların insanlar, ev hayvanlarının insanın beslenmesi ve kullanımı için, yabani hayvanların yine insanların giyinmesi ve farklı amaçlar için dizayn edildiğini görürüz. Doğa hiçbir şeyi anlamsız ve eksik yapmamıştır, her şeyi insan için yapmıştır. Bu nedenle avlanma da servet kazanmanın bir parçasıdır. Avlama sadece vahşi hayvanlar için değil, aynı zamanda doğaları uygun olduğu halde yönetilmeyi arzu etmeyen topluluklarla savaş yapmak için de gereklidir. (Aristotle, 2011, s.12-14).

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılan beslenmeye ve öz tüketime yönelik her faaliyet doğaldır ve hane halkı yönetiminin bir parçasıdır. Bunların temel özelliği sınırlı olmalarıdır. Bununla birlikte servet yığmak ve para stokunu arttırmak sınırsızdır. Dolayısıyla bunlar doğal olmayan bir yol olmalı ve hane halkı yönetiminden farklı olmalıdır. Buna göre hem hane halkının hem de devletin öz tüketime dönük servet stoklamaları sınırlı olduğu için doğaldır ve son derece değerli bir faaliyettir.

Fakat filozofa göre, servet kazanmanın (mal biriktirme) başka bir yolu vardır ki bu gayr-i meşrudur. Aristo burada doğal olmayan servet kazanma tarzını incelemeye başlar:

Her malın iki kullanımı vardır; biri malın kendisine uygun olan, diğeri uygun olmayan kullanımdır. Mesela ayakkabı yapımını ve onun bir mübadele aracı olarak kullanımını düşünelim. Bunu biri para ya da gıda maddesiyle mübadele edebilmek için üretirken başka biri kendisi giymek için üretebilir. Filozofa göre ayakkabının mübadele için üretilmesi ayakkabının özüne uygun bir durum değildir, çünkü ayakkabı giyilmek için üretilmiştir. Bu durum tüm mübadelelerde söz konusudur. Aristo burada filozof sezgisini devreye sokarak mübadelenin ortaya çıkışını da ortaya koyar. Ona göre mübadele, aslında bazı insanların bir mala ihtiyacından daha fazla sahip olurken, diğerlerinin hiç sahip olmaması ya da ihtiyacından daha az sahip olmasından ortaya çıkar. Bu da zorunlu olarak ticareti doğurur. Aristo analizine devam ederek mübadelenin ve ticaretin, hatta paranın nasıl ortaya çıktığını anlatır.

Aristo, eski toplumların kendilerine fazla gelen faydalı şeyleri başkalarının fazla olan faydalı şeyleriyle takas ettiklerini (mesela tahılı şarapla değiştirdiklerini), bu tarz bir mübadelenin servet kazanma yolu olmadığını söyler. Ona göre bu tarz üretim kendi kendine yetme için gerekli bir şeydi. Toplumlar nüfus açısından çoğalıp geliştikçe ticaret de gelişti. Bu süreçte toplumların fazla ürettikleri şeyi dışarıya ihraç etme, üretmediklerini de dışarıdan ithal etmeye başlamaları yoluyla servet edinme ortaya çıktı. Ancak ilişkiler yoğunlaştıkça ve mübadelenin hacmi arttıkça takas işlemi zor gelmeye başladı. Bu zorluğu ortadan kaldırmak için toplumlar parayı geliştirdiler. Mübadele sürecinde özünde kullanımı kolay olan kişilerin birbirinden alıp verebileceği altın, gümüş veya benzeri şeyleri insanlar kullanmaya başladılar. İlk

zamanlar bunların değeri miktar ya da ağırlığı tarafından belirlenirken, daha sonra insanlar üzerine bazı işaretler kazıyarak değerini üzerine yansıtılar.

Paranın devreye girmesiyle servet kazanmanın başka bir yolu olan ticaret de gelişti. İlk zamanlarda ticaret gayet basitti, ancak zamanla bu işin uzmanları mübadele yoluyla kârın hangi kaynaklardan ve hangi metotlarla arttırılabildiğinin tecrübeyle öğrendiler ve başkalarına da öğretiler.

Aristo'ya göre bu süreçte mal biriktirme anlamında servet kazanma da ikinci plana düştü onun yerini para biriktirme eğilimi aldı. Servet birikmiş para olarak görülmeye başlandı.

Aristo bu bağlamda para hırsının olumsuzluğuna dikkati çekmek için para olgusunun özüyle ilgili düşüncesini yansıtır. Ona göre paranın bizzat kendisi anlamsız ve doğal olmayan bir şeydir. Yani para, özünde kişinin zorunlu ihtiyaçlarını karşılayacak bir şey değildir. Düşünür burada herkesin bildiği *Midas* hikâyesine atıf yapar (Midas, açgözlü biridir ve tanrısından ısrarla kendisine servet verilmesini ister duasına cevap olarak önüne her şey serilir, o sadece altını tercih eder ve sonunda da açlıktan ölüp gider).

Sonuç olarak Aristo'ya göre insanlar servet kazanmak için çok çeşitli yollara başvururlar. Bundan doğal servet kazanma yollarının da çok farklı olduğu sonucu çıkar. Doğal servet kazanma hane halkı yönetiminin bir parçası iken doğal olmayan servet kazanma faaliyeti (ticaret) değildir. Ticaret mal üretimiyle değil, onun mübadelesiyle ilgili bir iştir. Çünkü ticaret yoluyla servet kazanmanın sınırı yoktur. Hekimlik sınırsız sağlık amaçladığı gibi her meslek de kendi amaçlarına mümkün olduğunca sınırsız yollardan ulaşmaya çalışır. Benzer şekilde bu tarz servet kazanma amacının da bir sınırı yoktur, onun amacı servet, yani paraya sahip olmaktır. Buna karşılık hane halkı yönetiminin bir ögesi olan servet kazanma (hane halkı yönetiminin temel görevi olmadığından) sınırsız değildir.

Aristo burada gerçek hayatın dayatmaları ile yüz yüze kalıyor. O, her servet çeşidinin bir sınırı olması gerektiğini fakat gerçek hayatta bunun tersinin doğru olduğunu söyler. Ona göre servet peşinde koşanlar paralarını sınırsız arttırma için çabalarlar. Bunun açıklanması, ona göre her iki şeyin de birbiriyle yakın ilişkide

olması olabilir. Doğal olan ve olmayan her iki servet kazanma çeşidi de aynı yöntemleri kullanır. Fakat her ikisinin de amaçları farklıdır. Biri parasını arttırma peşinde iken diğer farklı amaçlar peşindedir. Hatta bazıları hane halkı yönetiminin esas görevinin para stokunu sınırsız arttırmak olduğuna bile inanır.

Aristo aşırı para kazanma hırsının geri planında yatan dürtüyü de çözümler. Ona göre bazıları sadece yaşamayı istemelerine karşılık bazıları ‘iyi yaşama’ isterler. Sadece yaşamayı isteyenlerin yaşamaya tutkuları sınırsız olunca, onlar bu isteklerini tatmin edecek sınırsız servete ihtiyaç duyarlar. İyi yaşamayı amaç edinenler ise fiziki hazlarının özendirdiği kadar talep ederler. Bunun karşılanması doğal olarak belli bir servete dayandığından onlar sadece bunu elde etmek için çalışırlar. Fakat ikinci kesimin talepleri çok aşırı olduğundan onlar bu talebi karşılayacak aşırı servet kazandıran meslekleri tercih ederler (Aristotle, 1998, s.16-17). Bu aşırı talepkarlar isteklerini bu mesleklerden kazandıklarıyla elde edemezlerse güçlerini kullanarak doğal olmayan yollara başvurarak elde etmeye çalışırlar. Ona göre cesaret, kahramanlık ve hekimliğin amacı servet kazanmak değildir, birincisinin amacı tehlikeye karşı güven sağlamak, ikincisinininki zafer ve üçüncüsününki sağlıktır. Fakat aşırı istekli insanlar her şeyin amacının sınırsız servet kazanma olduğunu düşünür ve her şeyin buna göre dizayn edilmesi gerektiğine inanır (Aristotle, 1998, s.18).

Bu gerçekten hareketle Aristo, faiz gelirinin doğal olmayan bir kazanç olduğunu, çünkü faiz, paranın üretilmeleri için tahsis edildiği ürünlerden değil doğrudan paradan kazanç elde etme yolu olduğunu ileri sürer. Ona göre para mübadeleyi kolaylaştırmak için üretilmiş olmasına rağmen, faiz geliri paranın çoğaldıkça çoğalmasına neden olur.

Aristo ekonomik faaliyetler konusunda teorik boyutla pratik boyutun birbirinden önemli ölçüde farklı olduğunun farkındadır. Ona göre yukarıda anlatılanlar teorik boyutu oluşturur, bununla birlikte insanların zorunlu ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için para kazanmanın pratik yollarını da öğrenmeleri gerekir. Bu bağlamda filozof pratik servet kazanmanın çeşitli yolları hakkında bilgi verir. Ona göre bunlardan en önemlisi hayvan varlığı hakkında çeşitli pratik bilgiye sahip olmaktır. Yani bu alanda servet kazanabilmesi için kişinin hangi hayvan çeşidinin (deve, at, koyun vb) hangi iklim ve bölgede ve hangi şartlar altında daha fazla kâr

getirdiğini bilmesi gerekir. Diğer bir pratik servet edinme faaliyeti toprak kullanımı yoluyla üretim yapmayı bilmektir. Bu da meyve-sebze üretimi ve tahıl üretimi olarak ikiye ayrılır. Keza arıcılık ve diğer hayvanların beslenmesi (balık ve kümes hayvanları gibi) bu kısma girer. Ona göre bu faaliyetler yoluyla servet kazanmak doğal kazanma yoludur.

Ona göre diğer servet kazanma yolları ticaret yapma, faiz karşılığı borç verme ve ücret karşılığı çalışmadır. Ticaretin üç ana unsuru vardır; gemi sahibi olma, taşıma ve pazarlama faaliyetidir. Bunlar diğerlerinden güvenli olma ve çok kârlı olma olarak ayrılırlar. Ona göre bunlar doğal olmayan faaliyetlerdir. Madencilik, kerestecilik gibi faaliyetler ise hem doğal hem de doğal olmayan faaliyet alanlarıdır (Aristotle, 1998, s.20-21).

Sonuç olarak Aristo idealist bir filozof olarak insanların para hırsı ve zenginlik tutkusuyla ruhlarını kirletmelerine, kendi ürettiklerine bağımlı hale gelerek özgürlüklerini kaybetmelerine karşıdır. Makul ve doğal bir ekonomik faaliyetin öz tüketimle sınırlı kalmasını savunur ve ticaret ve servet kazanmanın her türlü yolunu doğal olmayan bir yol olarak görür.

Batı geleneğinde servet edinme ve ticarete felsefi yaklaşım bu çerçevede iken dini yaklaşım da farklı değildi. Max Weber'e göre mesela Eski Ahit bu anlamda benzer bir dini düşünceye sahipti: Herkes kendi "hayat aracının" yanında kalmalıdır ve bırakın tanrısızlar kazanç peşinde koşsunlar. Bu yaklaşım sadece kazanç peşinde koşma konusunda değil dünyevi tüm işlerde geçerliydi. Hz İsa'nın kişisel tavrı da klasik yaklaşımdan farklı değildi: "Bize bugün ekmeğimizi ver". Bu ifadede dile geldiği gibi, Hz İsa da dünyayı köklü bir biçimde aşağılıyordu. Bu yaklaşım ilk Hristiyan nesilde de sürdü. Yeni Ahit'te ifade edildiği gibi, Hristiyanlığın havariler döneminde, özellikle Paulus'da, kıyamet beklentisinin sonucu olarak, ilk Hristiyanlar dünyevi meslek hayatına karşı ya ilgisizdi ya da en azından özünde geleneksel bir tutumları vardı (Weber, 1999, s.71).

Bu alanlardaki rasyonelleşme geniş ölçüde İslam'la söz konusu olacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KINALI ZADE ALİ EFENDİ' NİN HAYATI, ESERLERİ VE ETKİSİ

Aristo'nun hayatı, eserleri ve iktisadi düşüncelerini kısaca inceledikten sonra burada kısaca Kınalı Zade'nin hayatı, bir ahlak düşünürü olarak iktisada bakışı ve iktisat ahlakı ile ilgili düşünceleri, ilmi şahsiyeti ve günümüze etkisi gibi hususlara değineceğiz.

4.1. KINALI ZADE ALİ EFENDİ'NİN HAYATI

Asıl adı Ala'ad-Din (Alaaddin) Ali b. Emrullah'tır (Kınalızade, 1248, s.14). Fakat genellikle Kınalı Zade Ali Çelebi veya Kınalı Zade Ali Efendi veya da sadece Kınalı Zade olarak tanınmıştır (Oktay, 2015, s.43). Kınalı Zade, 1510 yılında Isparta'da doğmuş, 1572 yılında Edirne'de vefat etmiştir.

Kınalı Zade, ailesinin konumu gereği iyi bir eğitim görmüş, devrinin ileri gelen hocalarından ders alma şansı olmuştur. Çocukluk ve ilk gençlik yılları Isparta'da ilim tahsil ederek geçiren Kınalı Zade, İstanbul'a gönderilmiş ve ilim tahsiline İstanbul'da devam etmiştir. İstanbul'da ilk tahsilini akrabası olan Kadri Efendi'den almış (Dikmen, 2009, s.110), daha sonra ise Mahmutpaşa medresesinde Malul Emir Efendi'den, Davutpaşa medresesinde Müderris Sinan Efendi'den, Atık Ali Paşa Medresesi'nde Merhaba Efendi'den ve en sonunda da Sahn medresesinden Kara Salih Efendi'den ders almıştır (Kınalızade, 1248, s.14).

Kınalı Zade 1563 yılına kadar 22 sene çeşitli medreselerde müderrislik yaptıktan sonra Şam Kadı'sı olarak atanmıştır. Daha sonra sırasıyla Kahire, Bursa, Edirne ve İstanbul Kadılığı yapıp, 1571'de ise Anadolu Kazaskeri olmuştur. Şeyhülislamlığa atanması beklenirken 1571'de padişahla gittiği Edirne'de daha önce yakalanmış olduğu nikris hastalığı sebebiyle vefat etmiştir. Edirne'de Seyyid Celâlî türbesi civarında defnedildiği, fakat daha sonra yol çalışmaları sebebiyle mezarının Selimiye Camii'nin haziresine taşındığı kaydedilmektedir.

Kınalı Zade şer'î ve edebî ilimlerde yetkin birisiydi. Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler yazmıştır. Bu edebî bilgisini kullandığından eserlerinin dili zor anlaşılmaktadır. Birçok alanda bilgi sahibi olan Kınalı Zade, aynı zamanda

Osmanlı'da o dönemde felsefe ve hikmetle uğraşan nadir kişilerden biriydi. Hafızası kuvvetli olduğundan ezberinde çok fazla ayet, hadis ve şiir vardı (Beşer, 2014, s.10).

Burada hemen şuna işaret edelim ki, felsefeyi derin 'bir şekilde tetkik eden Kınalı Zade, kendi ifadesine göre, 'hikmet i Yunaniyi, hikmet-i İmaniye' tercih edenlerden olmamıştır. Çağdaş felsefe ile Yunan felsefesini, bilhassa Aristo'yu tetkik ederek Kınalı Zade Osmanlı toplumunda ahlak ilmini önemli ölçüde sistematize ederek güçlendirmiştir (Kınalızade,1248, s.16).

Kınalı Zade, Osmanlı İmparatorluğu'nun en geniş sınırlarına ulaştığı bir dönem olan 16. yy."da yaşamış ve imparatorluğunun en kudretli, en uzun süre iktidarda kalan padişahı Kanuni Sultan Süleyman dönemine tanıklık etmiştir. 16. yy. kültür hayatı bakımından da Osmanlı İmparatorluğu'nun en yoğun ve en zengin olduğu dönemdir. Dolayısıyla, Kınalı Zade, gücünün doruğunda ve dünyaya nizam verme iddiasında olan 16. yy. Osmanlı'sında yaşamıştır. Bilindiği gibi Osmanlı'da ve Osmanlı'nın ait olduğu İslam medeniyetinde düzen fikri çok önemliydi. Çağında egemen olan görüşe göre Allah âlemlerin yaratıcısı ve düzenleyicisi, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi padişah-halife de yeryüzünün düzenleyicisi idi. Osmanlı sultanının da temel vazifesi aslında nizamı âlemdi. Buradaki 'nizam' dan maksat, Osmanlı devletinin düzeni, istikrarı ve asayışı ile birlikte bütün dünyanın düzeni ve istikrarı idi (Özdemir, 2012, s.1995).

Kınalı Zade'nin hayatına kısaca değindikten sonra şimdi bu ünlü ahlak düşünürünün kısaca eserlerine gözatalım.

4.2. AHLAK- I ALÂÎ

Kınalı Zade'nin doğu ve batıda şöhretinin yayılmasına sebep olan eseri, Türkçe olarak yazmış olduğu 'Ahlak-ı Alâî' adlı eseridir. Düşünür bu eserini 1564 senesinde Şam'da görevli iken yazmış ve Suriye Beylerbeyi Ali Paşa'ya ithaf etmiştir. Bu nedenle ismini Ali Paşa'ya nispetle 'Ahlak-ı Alâî'' olarak koymuştur (Kınalızade,1248, s.17-18).

İlgili eser bir mukaddime ile üç kitaptan (bölümden) meydana gelmektedir. Mukaddimede esas bölümlerin rahat anlaşılabilmesi için temel bilgiler verilmiştir.

Üç kitaptan birincisi ‘Ahlak ilmi’, İkincisi ‘Tedbirü'l-menzil (ekonomi yönetimi), üçüncüsü ise ‘Tedbirü'l- Medine (Devlet yönetimi) ile ilgilidir (Kınalızade, 1248, s. 9).

Bu eserde gelenekte olduğu gibi Allah’a dua ile başlanmakta, Hz. Peygamber ve Osmanlı padişahlarına dua edildikten sonra kitabın yazılış sebepleri açıklanmaktadır (Oktay, 2015, s.74).

Kitabın en uzun bölümünü teşkil eden birinci bölümünü yazar, ahlak ilmine ayrılmış ve bu dokuz kısım (bâb) olarak işlenmiştir. Bu bölümde genel olarak erdemler (faziletler), bu erdemlerin kazanılmasına engel olan ahlaki hastalıklar (reziletler), erdemleri kazanma yolları, onların korunması, ahlaki hastalıkların tedavisi, bir denge noktası olarak adalet gibi konular işlenmiştir (Beşer, 2014, s. 11).

Kitabın ikinci bölümü olan ekonomi yönetimi, sekiz kısımdan (bâb) oluşmaktadır. Bu bölümde genel olarak insanın eve ve aileye olan ihtiyacı, evin idaresi ve geçiminin temin edilmesi, çocukların terbiyesi, aile reisinin görevleri, aile fertlerinin hak ve vazifeleri gibi konular işlenmektedir.

Kitabın üçüncü bölümü ise devlet yönetimi ile ilgilidir. Bu bölüm üç bölüm arasında en kısa olanıdır, diğerlerinde görülen kısımlara ayırarak inceleme burada yoktur. Bu bölümde de genel olarak âdil bir devlet adamında olması gereken özellikler, devlet başkanının uyması gereken kurallar, devletin toplumla ilişkisi gibi konular işlenmektedir.

Kitabın son kısmında ise kendisinden önce bu çizgide yazılan ahlak kitaplarının geleneği izlenerek “vasiyet” adı altında çeşitli tavsiyelere yer verilmektedir. Bu kısımda önce Eflatun’un Aristo’ya yaptığı tavsiyeler, sonra da Aristo’nun İskender’e yaptığı öğütler zikredilmektedir. Bu kısımdan sonra düşünürün “adalet dairesi” adını verdiği şekil verilir (Beşer, 2014, s.12).

Kınalı Zade’nin bu kitabı, XVI. yüzyılın edebî diline uygun yazıldığı için dili oldukça ağırdır. Düşünürümüz özellikle ilk başlarda edebî gücünü ortaya koyacak ağır bir üslubu tercih etmiş, görüşlerini sık sık beyit, mesnevi, rubai, şiir gibi manzumelerle özetlemiştir. Bu da metni anlamayı oldukça zorlaştırmakta ve eserin halktan çok seçkinler için yazıldığı hissini vermektedir. Ancak eserin kişisel ahlak, aile ve devlet ahlakının işlendiği bölümlerde bu ağır ifadelerin oldukça hafiflediği ve metnin daha anlaşılır hâle geldiği görülür (Oktay, 2015, s. 77).

Hiç şüphesiz bu ünlü eser, yüzyıllar boyunca Türkçe yazılan ahlak kitaplarına kaynak olmuş, İmparatorluğun son zamanlarına kadar da liselerde ve medreselerde okutulan ahlak derslerinin de temeli sayılmıştır (Kınalızade, 1248, s.18). Bu noktadan hareketle Ahlak-ı Alâî gerek Osmanlı-Türk toplum yapısındaki ahlaki normların pek çoğunun oluşması gerek toplumumuzun hamurunu yoğuran Türk ahlak geleneğinin yeniden inşasına büyük katkılar sağladığı söylenebilir.

Kınalı Zade'nin konuyla ilgili düşüncesinin oluşmasında etkili olan düşünür ve eserlerini kısaca incelemek onu anlamamızı kolaylaştıracaktır. Burada onun en fazla referans gösterdiği yazarlardan Nasiruddin-i Tusi ve onun 'Ahlak-ı Nasiri' adlı eseri ve Celaleddin Devvani ve eseri olan 'Ahlak-ı Celali' adındaki eseri hakkında kısaca bilgi vermemiz faydalı olacaktır.

4.3. KINALI ZADE' NİN ETKİLENDİĞİ KAYNAKLAR

4.3.1. Aristo'nun Nikomakhos'a Etik Adlı Kitabı

Kınalı Zade'nin ilgili kitabında Aristo'dan etkilendiği çok açıktır. O da Aristo gibi ahlakta orta yolu tercih eder. Ancak onun Aristo'nun Nikomakhos'a Etik kitabını okuyup okumadığı açık değildir. Anlaşılan o Aristo'nun konuyla ilgili görüşlerini İbn-i Miskeveyh, Tusî ve Devvanî'den almıştır (Öztürk, 1990, s.72; Duran, 2015). Bunlardan onun özellikle Tusî'den geniş ölçüde yararlandığını bizzat kendisi ifade eder:

“Bu fakir de hoca Nasiri'nin sözünden, onlardan önceki ve sonraki erdemli kimselerin kitaplarından almaya ve aktarmaya gücüm yettiği kadar güzel adabı, akıllı kimselerin iyiliklerini bugünün çocuklarının yaratılışlarına uygun, anladığım üslup ve eda üzere aktardım açıkladım” (Öztürk, 1990, s.135-136).

4.3.2. Nasiruddin- i Tusi ve 'Ahlak- ı Nasirî' Adlı Eseri

Tusî olarak ünlenen düşünürün asıl adı Muhammed b. Fahrudin Muhammed Razi'dir. Büyük İslam düşünürü 1200 yılında Tus şehrinde doğmuş ve ismini doğduğu şehirden almıştır. Hasan Sabbah ile ilişkisi nedeniyle özellikle sünnî

dünyada imajı çok pozitif olmayan filozof Oniki İmam Şiasına mensuptur. Tusî çok yüksek bir teoloji, felsefe, mantık formasyonuna sahiptir. Teoloji ve felsefede saf İbn-i Sinacıdır. Hatta onun ‘İşarât’ adlı ünlü kitabına bir şerh yazmıştır. Ayrıca Tusî, ünlü sünnî teolog-tefsirci Fahreddin-i Razi’yi acımasızca eleştirdiği için kendisine ‘İmam’ın eleştirmeni’ (münakkidü’l İmam) adı verilmiştir. Onun başka en büyük uzmanlık alanı astronomi sahasıdır. Ay ve güneş üzerinde yıllar süren yaptığı gözlemler sonucu ünlü Helen astronomu Batlamyus’un dünyayı evrenin merkezi kabul eden görüşlerinde tutarsızlıklar bulunduğunu tespit etmiş ve bu düşüncelerini ‘kuşkular’ anlamına gelen ‘Şukuk’ adı altında kitabında ortaya koymuştur. Ünlü bilim tarihçisi Georg Saliba’ya göre Tusî’nin bu kitabı bir Fransız yoluyla Copernicus’un eline geçmiş ve Copernicus kitabın sayfalarının kenarına el yazısıyla notlar düşmüş ve daha sonra ünlü ‘Kopernik Devrimi’ adı verilecek teorisini açıklamıştır (Saliba, 2007, s.193 Vd).

Tusî’nin ahlak konusuyla ilgili en önemli ve en tanınmış eseri Ahlak-ı Nasiri adlı kitabıdır. Fakat bunun yanında Ahlak-ı Muhteşemi, Evsafu’l-Eşraf, Edebu’l-Müteallimin isminde daha çok pratik ahlakla ilgili başka eserleri de vardır (Oktay, 2015, s.25).

Ahlâk-ı Nâsiri üç ana bölümden oluşur. Kitap bir önsöz ile başlar, daha sonra eserin telif sebebi ve Kûhistân hâkimine övgünün yer aldığı bir bölüm, girişin olduğu fasl ve eserin planı yer alır. Ahâk-ı Nasiri’nin ikinci makalesi aile ile ilgili konularına ayrılmıştır. Tusî, bu bölümün asıl kaynağının İbn-i Sinâ olduğunu belirtir. Aileye olan ihtiyaç, yiyeceklerin, malların ve aile fertlerinin yönetimi, çocuk terbiyesi, hizmetçi ve kölelerin idaresi bu bölümde incelenir. Tusî Aristotelesçi bir anlayışla köle ve hizmetçileri aile bireyi kabul edip, yönetimini bu bölümde incelerken, çocuk eğitimi konusunda da İbni Miskeveyh yanında Gazali’den de etkilenmiştir.

Tusî, siyaset ve devlet ahlakıyla ilgili üçüncü makalesinin kaynağının Farabi olduğunu belirtir. O, erdemli şehir, erdemli yaşayanlar vb. gibi konularda Farabi’nin el-Medinetü’l-Fâzıla (Ali Abdi’l Vahid al-Vafid, (ty), ve Siyâsetü’l-Medeniyye (Farabî, 1998) isimli eserlerinden yararlanmıştır.

Tusî, İbn Miskeveyh’in Tehzibü’l-Ahlak (İbn-i Miskeveyh, 1939) adlı eserini model alarak yeni bir eser yazmıştır. Bu eserinde o, Aristotelesçi görüşlerle

İslâmi anlayışın ve kısmen tasavvufi görüşlerin sentezini yapmaya çalışmış ve böylelikle eserine İbn Miskeveyh'ten daha fazla dini mahiyet kazandırmıştır. Ahlâk-ı Nasiri bu özelliği dolayısıyla İslâm dünyasında ilk sistematik ahlak kitabı olarak görülür. Eser bu özelliği ile çok beğenilmiş ve kendisinden sonraki birçok ahlâk kitabına şekil olarak örnek olmuştur (Oktay, 2015, s.26-27).

4.3.3. Celalüddin Devvani'nin 'Ahlak-ı Celali' İsimli Eseri

Celaleddin ed-Devvani olarak bilinen düşünürün asıl adı Muhammed Es'ad b. Sa'du'din Es'ad'dır. Timur'un torunlarından Sultan Ebu Sâid döneminde yaşamış ve 1502 tarihinde vefat etmiştir (Kınalızade, 1248, s.27).

Celâleddin ed-Devvânî kelâm, felsefe ve tasavvuf alanlarında otorite bir Türk bilim adamıdır. Özellikle ünlü Eşarî kelmacı İcî'nin Mevafık adlı eserine yazdığı şerhle ünlüdür. Eşarî bir kelmacı olmasına rağmen birçok konuda İbn-i Sina'nın görüşlerini kabul edilir bulur ve bunları sünnî görüşlerle uyumlulaştırmaya çalışır. (Duran, 2015)

Devvanî'in Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın isteği üzerine oğlu Sultan Halil için (ö.1477) kaleme aldığı ve Levâmiu'l-işrâk fî mekârîmi'l-ahlâk adını verdiği eser, sonraları Ahlâk-ı Celâlî diye tanınmıştır. Nasîrüddîn-i Tûsî'nin Ahlâk-ı Nâsırî'sinden sonra Farsça ahlâk kitaplarının en meşhuru olup Devvânî'nin en beğenilen eseridir. Ahlâk-ı Celâlî, başlıkların değişik olması, yapılan bazı ekleme ve çıkarmalar, kendine has ifade tarzı istisna edilirse, şekil ve muhteva yönünden Ahlâk-ı Nâsırî'nin bir kopyasıdır. Bu sebeple ahlâk psikolojisi bakımından büyük ölçüde Tûsî vasıtasıyla İbn Miskeveyh'in Tehzîbü'l-ahlâk'ına (İbn-i Miskeveyh, 1939), devlet ve siyaset ahlâkı konularında Fârâbî'nin el-Medînetü'l-fâzıla (Al-vafid, ty) ve es-Siyâsetü'l-medeniyye'sine (Farabi, 1998) dayanır.

Eser, bir mukaddime ile üç bölümden meydana gelmiştir. "Tehzîbü'l-ahlâk" başlığı altında ahlâkın düzeltilmesi ve güzelleştirilmesi konusuna ayrılan ilk bölüm, on "lem'a" dan oluşur. "Tedbîrü'l-menzil" başlıklı aile ahlâkı ve idaresinin işlendiği ikinci bölüm altı lem'a, "Siyâsetü'l-müdün" adlı siyasî ve sosyal ahlâk konularının işlendiği üçüncü bölüm ise yedi lem'adır. Ahlâk-ı Celâlî'nin sonunda gelenekte

olduğu gibi Eflatun, Aristo ve diğer bazı filozofların öğütlerini ihtiva eden ifadeler bulunur.

Selefleri İbn Miskeveyh ve Tûsî gibi, Devvânî de dünya hayatının düzeni için üç şeyin gerekli olduğunu belirtir: Kanun, siyasî yönetici ve servet. Ona göre kanun şeriattır; siyasî yönetici (imam) ise insanları her bakımdan mükemmel olmaya sevk edebilecek kabiliyette seçkin kişidir. O, Allah'ın yeryüzündeki halifesi ve Peygamber'in vekilidir. Fârâbî'nin faziletli olan ve olmayan ülke (medîne) ayırımı Ahlâk-ı Celâli'de de yer alır. Adaletin hüküm sürdüğü faziletli ülkede rütbe ve mevkiler ehliyet ve liyakat esasına göre dağıtılmalıdır. Âdil bir yönetimde her insan kabiliyetine göre ulaşabileceği en yüksek mertebeye çıkabilir. Âdil olmayan iktidar ise baskıya dayanır. Devvânî'ye göre toplum âlimler, askerler, tüccar-sanatkâr-işçiler ve çiftçilerden oluşan dört zümreye ayrılır.

Devvânî kısa zamanda bilgisiyle üne kavuşmuş ve yaşadığı yüzyılın en büyük âlimlerinden birisi olmuştur. Çeşitli İslâm ülkelerinden ilim tahsili için yanına gelen öğrenciler sayesinde "Devvânî ekolü" meydana gelmiştir. Eserlerinin büyük bir kısmının yazma nüshâlarının çeşitli ülkelerdeki kütüphanelerde mevcut olması, kitaplarının büyük bir kısmının basılmış olması, onun eser ve düşüncelerinin yaygınlığına işarettir (Oktay, 2015, s.29).

BEŞİNCİ BÖLÜM

KINALI ZADE' NİN SOSYO-EKONOMİK DÜŞÜNCESİ

5.1. SOSYO POLİTİK DÜŞÜNCELERİ

5.1.1. İş Bölümü

Kınalı Zade, bir arada yaşamasının en önemli sebebi olarak insanların birbirlerinin yardımına muhtaç olmasını görür. Ona göre insan sosyal bir varlıktır, bir cemiyet içinde yaşamak zorundadır. Çünkü insanın, hayatını sürdürebilmesi için yeme, içme, barınma, giyinme ve düşmanlardan korunma gibi, birtakım zaruri şeylere muhtaçtır. Ancak bunları tek başına temin etmesi mümkün değildir. Bu sebeple Allah bütün varlıkları insanın hizmetine vermiştir. Bütün varlıklar kendisine hizmet ediyor olmasına rağmen insan yine de diğer insanların hizmet ve yardımına muhtaçtır. Dolayısıyla insanlar bir topluluk halinde bir arada yaşamak ve işbirliği yapmak zorundadır. İnsanların birbirinin yardımına muhtaç olmaları âlemdeki düzeninin gereğidir (Oktay, 2015, s.76).

Kınalı Zade iş bölümü düşüncesini İbn-i Sina'dan alır. İbn-i Sina sosyo-ekonomik hayatta iş bölümünün önemini en etkili şekilde vurgulayan düşünürlerden biridir. İbn-i Sina'ya göre insan diğer hayvanlardan geçimini tek başına sağlıklı bir şekilde sağlayamamakla, işlerini tanzimde başkalarının yardımına muhtaç olmakla ayrılır. İnsan diğer insanların yardımı ve dayanışmasıyla ayakta durabilir. Yardımlaşma sürecinde mesela biri bir şeyleri bir yerden bir yere taşır, biri ekmek pişirir, diğeri elbise diker, başka biri kapkacak yapar. Bunların tümü bir araya geldiğinde insan için yeterli bir durumu üretilmiş olur. Bu yolla toplum ve kentler ortaya çıkar. Böyle bir iş bölümü ve yardımlaşmadan mahrum olan kişi sosyal olarak gelişme ve medenileşme imkânından da mahrum olur. Böyle olunca kişinin var oluşu ve varoluşunu sürdürebilmesi ancak sosyal hayata iştirakiyle mümkün olur (Duran, 2014).

Kınalı Zade de iş bölümünün sağladığı iktisadi yarar üzerinde etraflıca durur. Ona göre, herkesin bir sanat edinip kendisine ürettiğinden, ihtiyacından fazlasını ihtiyacı olana vermesi, kendi ihtiyacı olanı başkasından alması gerekir. Toplumda

sağlanan bu iş bölümü sayesinde herkesin ihtiyacı karşılanmış ve refah düzeyi yükselmiş olur. Düşünürümüze göre cemiyetteki herkesin aynı mesleğe yönelmemesi ilahi hikmetin ve lütfun bir gereğidir. Tersı olsaydı iş bölümü olmadığı için toplumun, dolayısıyla hayatın düzeni bozulacaktı.

Kınalı Zade'ye göre, insanların bazılarının zengin bazılarının fakir olması yine ilahi takdirin gereğidir. Çünkü bununla toplumdaki iş bölümü ve düzen sağlanmaktadır. Eğer herkes zengin veya fakir olsaydı çalıştıracak insan bulunmazdı. Bunun için o; çalışan ile çalıştıran arasındaki bu ilişkiyi ‘‘cümlelin muradı vasıl ve nizamı âlem hâsıl ola’’ sözlerinden anlaşılacağı gibi toplumdaki yardımlaşmanın, düzenin ve iş bölümünün bir gereği olarak açıklar. Ona göre bu ilişkide her iki taraf da kârlı çıkar. Bu yardımlaşma ve düzenin sağlanabilmesi için yönetenler ile yönetilenler arasında da bedendeki organlar arasındaki ilişkiye benzer bir ilişki olmalıdır. Bedenin organlarından kimi yönetici, kimisi de yönetilen konumundadır. Vücudun sağlıklı bir şekilde çalışması için yöneten ile yönetilenler birbirlerine muhtaçtırlar. Bunun gibi toplumda da bazı insanlar yöneten, bazıları da yönetilendir. Ancak hepsi bir şekilde diğerine muhtaçtır. Bu yüzden insanlar birbirleriyle ilişki kurmak, yardımlaşmak ve beraber yaşamak zorundadırlar. Dolayısıyla insanların birbirlerinin yardımına muhtaç olmaları âlemdeki düzenin gereğidir. Her fert üzerine düşen görevini tam olarak yaparsa toplumda düzen sağlanmış olur (Oktay, 2015, s.434).

Toplumdaki bu yardımlaşma ve iş bölümünün doğal sonucu olarak herkesin bir meslekle uğraşması gereğidir. Meslek erbabı arasındaki uyum ve düzen toplumsal yardımlaşmanın ve dolayısıyla toplumsal düzenin devam etmesini sağlar. Ona göre filozoflar toplumdaki meslek grupları ve aralarındaki uyumu âlemdeki dört unsur (toprak, su, ateş ve hava) arasındaki uyuma benzetmişler ve buradan yola çıkarak bir sınıflama yapmışlardır. Dört unsur eşit tutulmadığı zaman nasıl insan sağlığı doğru ve istenilen şekilde olmazsa, toplumdaki bireyler de eşit tutulmadığı zaman toplumun sağlığı düzen içinde olmaz.

- Toplumsal hayattaki temel yapıları düşünür bedendeki unsurlar gibi dört kategoriye ayırır. Bunlar:

- Kalem Ehli: Âlimler ve kadılar, kâtipler ve hesap bilenler, doktorlar ve şairler, müneccim ve mühendisler bu grupta yer alır. Bunlar dört unsurdaki su yerindedir. Çünkü ilim, ruhlar için su gibi hayat kaynağıdır.
- Kılıç Ehli: Kahraman emirler, sipahiler ve askerler bu gruptadır. Bunlar kılıç, yay ve ok kullanarak memleketi ve dini düşmanlardan korurlar. Bu grubun kılıç parıltısı sayesinde âlem zulme esir olmaktan kurtulur. Bunlar da ateşe benzerler.
- Tüccar ve sermaye sahipleri: Sanat ve meslek erbabıdır. Hayatın intizamı için tüccar uzak mesafelere doğru gönüllü olarak seferlere çıkar ve sermayeyi çeker ve meslek erbabı gece gündüz sanatlarını icra eder. Böylece halk ihtiyaçlarına ve isteklerine kendi vatanında ulaşmış olur. Bunlar da hava gibidir.
- Çiftçiler ve ziraatla uğraşanlar: Bunlar ziraat yapılacak araziye kazma, sürme gibi tarlanın imarı, bahçenin inşası türü işlerle meşgul olup topraktan tahıl, ağaç ve meyveler elde ederler ve bunu insanlara ulaştırırlar. Gerçek üretim bunların üretimidir. Çünkü bunlar zamanlarını topraktan insanların beslenmesini sağlayacak besin maddelerini üretmeye harcarlar. Dolayısıyla tarımla uğraşanlar toprak unsuru gibidir (Oktay, 2015, s.461-462).

Görüleceği gibi Kınalı Zade insanların bir arada yaşamak zorunda olmasının ilk ve en önemli sebebini iş bölümü ve yardımlaşma mecburiyetine bağlar (Oktay, 2015, s.435).

Dikkat edileceği gibi Kınalı Zade özellikle ticaretin meşruiyeti hakkında Aristo'dan önemli ölçüde farklılaşma, Aristo'nun ticareti ve parasal mübadeleyi doğal olmayan bir faaliyet görmesine karşılık Kınalı Zade bunu temel insan aktivitelerinden biri olarak görmekte, hatta hava unsuruna benzetmektedir. Öte yandan düşünür tarımsal faaliyetlere vurgusuyla artı-değerin kaynağını sadece toprak gören Fransız Fizyokratlarına öncülük yaptığı söylenebilir.

5.1.2. Hane halkı

İktisat literatürüne hane halkı olarak geçen aile birimi; tüketim kalıbı, disiplinli çalışma, yardımlaşma, dayanışma, dürüstlük gibi toplumsal değerlerin olduğu ve yeni nesillere aktarıldığı, bireylerin sosyalleşmesi ve topluma katılmasının sağlandığı bir alandır (Parsons, 2005, s.181).

Kınalı Zade de aile ekonomisini, '*ilm-i tedbirü'l-men zil*' başlığı altında ele alır. Menzil, Arapça ''ev'' manasına gelmektedir. Bu kelimenin Grekçe karşılığı ekonomidir. Ekonomi, aslında bizim 'ev idaresi' dediğimiz şeyleri konu edinir. İbn-i Sina bunu '*ilm-i tedbirül-men zil*' şeklinde ifade etmiştir (Duran, 2015; Öztürk, 1990, s. 97).

Kınalı Zade, aileyi gerekli kılan ilk faktörün insanın varlığını devam ettirme arzusu olduğunu söyler. Ona göre bunun ilk işareti, kişinin besinini karşılama isteğidir. Çünkü insanın mizacı nazik olduğu için beslendiği maddelerin de rafine ve temiz olması gerekir. Rafine besin maddeleri ise toplama, karıştırma, pişirme ve düzenleme gibi süreçlere ihtiyaç duyar. O, buna ekmeği örnek vererek ekmeğin buğday halinden ekmek oluncaya kadar geçen işlemleri anlatır ve bunun için iş bölümü ve yardımlaşma olmadan rafine besin maddesinin üretilmesinin mümkün olmadığına dikkat çeker. Ayrıca besin maddeleri her gün elde edilecek cinsten olmadığı için insanlar yiyeceklerini biriktirmek ve saklamak zorundadırlar. Bunun için yiyeceklerini kar, yağmur, hayvanlar ve hırsızlardan koruyup ihtiyaçları olduğunda kullanılmak üzere saklayabilecekleri bir mekâna ihtiyaç duyarlar. Ayrıca insanın yiyecekleri yanında kendisini ve ailesini yazın sıcağından, kışın soğuktan, yağmur, kar, çamur ve tozdan kurtarmak, ev eşyalarını ve aletlerini, kendisini ve ailesini hırsızlardan korumak için de eve ihtiyacı vardır (Oktay, 2015, s.324-325).

Kınalı Zade aileyi beş unsurun meydana getirdiğini söyler. Bunlar; anne, baba, çocuklar, hizmetçi ve beslenmeyi sağlayan yiyeceklerdir. Ona göre aile yönetimi de devlet yönetimi gibi belli bir düzen ve kurallar çerçevesinde gerçekleşir. Aileyi yönetecek en uygun kişi babadır. Babanın iyi yönetimi sayesinde ev halkı kötü alışkanlıklardan uzak, iyi ve erdemli özellikler kazanırlar (Öztürk, 1990, s.98).

Ona göre aileyi yöneten baba, görevi bakımından çobana benzer. Babanın görevi himayesinde bulunan aile bireylerini düşman saldırısından koruması, zararlı şeylerden ve yerlerden uzak tutması ve her birini mümkün olan olgunluğa erdirmesidir. Aynı şekilde ailede baba doktor gibidir. Nasıl doktor, kişilerin sağlığını korumak ve hastalığı tedavi etmek için gereken özeni göstermek ve bütün organlar arasında gerekli dengeyi kurmak zorunda ise baba da bir doktor gibi özen göstermeli ve sağlıklı bir aile kurmak için çabalamalıdır (Öztürk, 1990, s.98).

5.1.3. Kentlerin Yönetimi

Kent ve kent yönetimi konusunda Kınalı Zade selefi büyük Türk filozofu Farabi'yi izler. Ona göre şehir iki kısımdır. Bunlardan biri *medine-i fazıla* (erdemli şehir), diğeri *medine-i gayri fazıla* (erdemli olmayan şehir) . Medine-i fazıla, hayır ve iyiliklerin bir arada yaşama sebebi olduğu şehirdir. Diğeri ise şer ve fesat şehridir.

Ahlak ve erdem üzerinde kurulmuş bulunan şehirde insanların bir arada bulunmaları iyilikler kazanma ve kötülüklerden kaçınma esasına dayanmaktadır. Bu tip şehirlerde yaşayanların hemen hepsinin kalpleri Hak itikat, görüş ve düşünce birliği ile hareket ve tavır birliğine sahiptir. Tefekkürün en yüksek olanı ilahi kudrete en yakın olanıdır. Buna sahip olan kişiler kuvvetle donatılmış ve yaratılış bozukluklarından kendilerini kurtarmışlardır. Bununla birlikte şahısların ilim ve hikmette, anlayış ve kavrayışta aynı derecede olmaları imkânsızdır. Bazı küçük meselelerde aynı seviyede olabilirler, fakat ince meselelerin özelliklerinde, araştırmacılar, taklitçilerden ayrılırlar (Öztürk, 1990, s.87).

Şüphesiz ülkenin erdemli ya da erdemli olmayan ülke olarak tanımlanması, o ülke halkının ne sebeple bir araya geldiğine bağlıdır. İnsanlar eğer hayır ve iyilik sebebiyle bir araya gelmişlerse o ülke erdemli, eğer kötülük ve fesat sebebiyle bir araya gelmişlerse de o ülke erdemli olmayan ülkedir. Kınalı Zade'ye göre Allah bir olduğuna göre doğru yol da birdir. Dolayısıyla erdemli ülke de bir tane olmalıdır. Oysa mevcut toplumlarda sayısız sapıklık ve cahillik çeşitleri vardır. Dolayısıyla onların kurduğu şehirler de sapıklıkla nitelendirilebilir. Ona göre bu tip şehirler:

1) Cahil ülke (medine-i cahile): Bu ülkede yaşayan insanlar kaba hayvansal duygularının etkisi altında olan insanlardır. Akılları gelişmemiştir, dolayısıyla akıllarını kullanamazlar. Bunlar mesela öfke duygusuyla bir araya geliyorsa bunların ülkelerine ‘vahşi-cahil ülke’, ya da arzu dürtüsüyle bir araya geliyorsa bu ülkeye ‘hayvani-cahil ülke’ denir.

2) Bozuk ülke (medine-i fâsika): Bu ülkenin insanları düşünce gücünü kullanabilecek durumda olmalarına rağmen diğer hayvansal kaba içgüdülerinin ağır baskısı altında hareket ederler ve akıllarını kullanamazlar.

3) Sapık ülke: (medine-i dalle): Bu ülkedeki insanların akıl yürütme ve eleştirme kabiliyetleri yetersizdir. Dolayısıyla bunlar sapık düşünce ve inançları kesin doğru olarak tasavvur ederler ve bu düşünce ve inanç etrafında organize olurlar (Özdemir, 2012, s.1998-1999).

Kınalı Zade diğer şehir yapılarının üzerinde fazla durmaz ve daha çok erdemli şehir üzerinde durur ve onun özellikleri hakkında bilgi verir. Çünkü ona göre erdemli olmayan şehir erdemli şehrin zıddı olduğundan birincisinin bilinmesi ikincisinin de bilinmesini gerektirir.

Düşünüre göre erdemli şehir, yukarıda zikredildiği gibi sakinlerinin iyi ve hayırlı işler yapıp kötü işlerden uzak durmak üzere kurduğu şehirdir (Özdemir, 2012, s. 1999).

Öte taraftan, düşünür gerçekçi biri olarak saf adalete dayanan bir toplumsal organizasyonun mümkün olmadığının farkındadır. Yani kentin tüm sakinlerinin yüksek adalet ilkesini benimseyip o istikamette yaşamaları sadece ideal bir durumdur. İnsan soyu söz konusu olunca içinde farklı farklı kesimler de olur. Bu nedenle o, erdemli şehirde sadece meslek erbabı olanlar değil aynı zamanda işsiz olanların da olacağını söyler. Bunlara düşünür “türediler” adını verir. O bu durumu içinde hem kaliteli ve faydalı ağaç ve bitkilerin hem de kalitesiz ve faydasız ağaç ve bitkilerin olduğu bir bahçeye benzetir. Ona göre erdemli ülke çeşitli ağaçları ve güzel çiçekleri olan bir bahçe gibidir. Bahçenin etrafını çeviren, dışarının tehlikelerine karşı koruma sağlayan dikenli ve meyvesiz ağaçlar vardır. Ayrıca bahçenin her tarafını değerli bir halı gibi kaplayan taze çimenler bulunmaktadır. Böyle bir bahçede

göze hoş görünmeyen bazı otların bulunması da mümkündür. Erdemli şehirdeki asıl grupların dışında kalan faydasız insanlar da, bu güzel bahçedeki göze hoş görünmeyen otlar ve çalılar gibidir. Kınalı Zade, bunlara işe yaramayan faydasız otlar anlamında “türediler” adını verir. Toplumda yardımlaşmak esas olduğu ve bu insanların kimseye bir faydası dokunmayacağı için bunlar türedi adını verir (Özdemir, 2012, s.1999).

Erdemli şehir, doğal olarak yüksek niteliklere sahip yöneticilerin omzunda yükselen şehirdir. Aşağıda adaletli bir toplum için devlet başkanın taşıması gereken özellikleri üzerinde durulacaktır.

5.1.4. Devlet Başkanının Nitelikleri

İnsanların bir arada yaşarken bir düzene ve idareye muhtaç olması siyasetin kaynağını ve sebebini açıklamaktadır. Bu siyaseti uygulayacak olan, siyasi bir teşekkül olan “devlet”tir. Dolayısıyla toplumda düzenin sağlanması için görünürde siyaset gerekse de gerçekte bu siyaseti tatbik edecek olan devlete ihtiyaç vardır. Nitekim Kınalı Zade, siyasetin ancak üç araçla gerçekleşebileceğini belirterek bir devlet için gerekli olan öğeleri sıralar. Bunlar; İlâhi kanun, devlet başkanı ve paradır. Bunlardan İlâhî kanun insanların birbirleri arasındaki maddi ve manevi ilişkileri düzenler. Devlet başkanı bu kanunları uygulayıp iktisadi ve sosyal hayatı düzen içerisinde tutar. Para ise insanlar arasındaki iktisadi ve ticari ilişkileri düzenler (Oktay, 2015, s. 444).

Kınalı Zade, Farabi ve İbn-i Sina gibi devlet başkanının belli niteliklere sahip olmasını öngörür.

5.1.5. Devlet Başkanın Özellikleri

Kınalı Zade “İnsanlar yöneticilerinin dinlerindendir” sözünün gereği olarak halkın çoğunlukla yöneticilerine tabi olacağı ve onları taklit edeceği düşüncesindedir. Bu nedenle ona göre devlet başkanın sahip olması gereken nitelikler son derece

önemlidir. Çünkü halk yöneticilerinin istediklerini ister, onların sevdiklerini sever ve sevmediklerini sevmez (Oktay, 2015, s.494).

Kınalı Zade'ye göre devlet adamının en önemli görevi toplumdaki farklı insanları kaynaştırmak ve aralarındaki düzeni sağlamaktır. O, insandaki çeşitli maddi ve manevî unsurların karışıp itidalde olmasına “mizaç” adını verir. Unsurlar arasındaki denge ve itidal durumu bozulursa kişinin mizacı da bozulur ve kişi sağlığını kaybeder. Doktor nasıl insanın mizacını tekrar itidale döndürüp onu sağlığına kavuşturan kişi ise, devlet başkanının fonksiyonu da doktorunki gibidir. Devlet de insan mizacı gibi farklı ve birbirine zıt milletler ve topluluklardan meydana gelir. Bunların arasında kaynaşma ve yardımlaşmanın meydana gelmesi, o ülkenin mizacının itidalde olduğunu gösterir. Eğer ülkenin mizacı bozulursa ülkedeki itidal ve düzen de bozulur, vücut gibi hastalanır. Ülkenin sağlığını korumak, hasta ise tedavi etmek maharetli doktor gibi olan devlet başkanının görevidir. Dolayısıyla devlet başkanı ülkeyi tekrar eski sağlığına kavuşturacak tedbirleri almak zorundadır. Bu da ülkenin asıl itidal derecesine hangi idari tedbirlerle döndürüleceğini bilmekle olur (Oktay, 2015, s.499).

Toplumda düzen ve itidalin sağlanması aynı zamanda o toplumda adaletin gerçekleşmesi demektir. Toplumda adaleti gerçekleştirecek araçlar yukarıda ifade edildiği gibi ilahi kanun, devlet başkanı ve paradır.

Toplumda adaleti sağlayacak devlet başkanının kendisinin de adil olması gerekir. Devlet başkanının adil olması memleketin mamur olmasına sebep olur. Bu da devlet hazinesinin dolmasını sağlar. Dolayısıyla memleketin mamur olması, halkın ve devletin zengin olması devlet başkanının adaletine bağlıdır (Oktay, 2015, s. 500). Yani, adil yönetim ülkeyi geliştirir ve zenginleştirir.

Devlet başkanın bir başka görevi de halkın ihtiyaçları ve sıkıntılarından haberdar olmasıdır. Bu nedenle halkın isteklerini devlet başkanına iletebilmesi gerekir. Düşünürümüz bu amaçla devlet başkanlarının belirli günlerini halkın istek ve şikâyetlerini dinlemeye ayırmasını veya halkın arasına karışmış ücretli haberciler tutmasını önerir.

Görüldüğü gibi devlet başkanının bütün görevleri onun adil olmasına bağlı ve toplumda adaleti sağlamasına yönelik görevlerdir. Adalet burada da ölçü konumundadır (Oktay, 2015, s.502).

Dikkat edileceği gibi düşünür toplumun farklı kesimleri arasında gerçekleştirilmesi gereken sosyal entegrasyon görevini devlet başkanına verir. Oysa bu görev Parsons’a göre modern toplumlarda ahlaki önderlerindir. (Duran, 2015) Düşünürün yaklaşımlarından anlaşılan henüz politik sınıfların belirginleşmediği, çıkar çatışmasının yaşanmadığı, art-ı değerın sömürü boyutunda ortaya çıkmadığı, politik sınıf egemenliğinden ziyade akraba ve asabiye ilişkilerinin egemen olduğu geleneksel toplumlarda sosyal entegrasyon ahlaklı, erdemli, bilgili ve dirayetli politik liderler tarafından yerine getirilebilir.

5.2. KINALI ZADE’ NİN EKONOMİK DÜŞÜNCELERİ

5.2.1. Para Ve Önemi

Hemen her iktisatçı gibi Kınalı Zade de ekonomik faaliyetlerde paranın öneminin bilincindedir. Ona göre insan tabiatı gereği hayatını sürdürebilmesi için yiyecek biriktirmek, diğer insanlarla bir arada yaşamak, alışverişte bulunmak ve yardımlaşmak zorundadır. Diğer insanlarla olan alışverişlerde değişmeyen, her şeyin değerinin onunla tespit edildiği bir ölçüye ihtiyaç vardır. Bu da adaleti koruyan ve “nâmûs-ı asgar” (küçük yasa) denilen paradır. Paranın herkesin istediği zaman elde edemediği kıymetli bir şey olması gerekir. Ayrıca para kolay taşınabilir, herkes tarafından kabul edilir, uzun süre dayanabilir ve biriktirmeye müsait olması gerekir. Modern iktisat teorisinde de bir iktisat politikası aracı olmasının dışında, paranın bütün özellikleri ve fonksiyonları aynı şekilde sayılmaktadır (Beşer, 2014, s.17).

Kınalı Zade parayı toplumun yönetiminde siyaseti meydana getiren en önemli araçlardan birisi olarak görür. Yönetim sırasında zorbalık, hak yemek, zulmetmek gibi birtakım olaylar meydana gelebilir. Bu tür olaylar, doğal olarak toplumda iktisadi ve sosyal huzursuzluklara neden olur. Çünkü her birey kendi çıkarına olan şeyi elde etmek isteyecektir. Aynı şeye çok sayıda talip olunca aralarında çatışma

başlayacaktır. Bu çatışmada güçlü olanlar güçsüz olanların hukukuna tecavüz edecektir. Bu çatışmaları ve keyfi uygulamaları ortadan kaldırmak için taraflardan hiç birinin hukukunu çiğnemeyen bir ölçü birimine ihtiyaç vardır. O ölçü birimi de ‘‘küçük kanun’’ olan paradır (Kınalızade,1248, s.137).

Para farklı şeyleri eşit kılar ve miktar ve sayıca birbirinden çok farklı şeylerin değişimini mümkün kılar. Şayet para olmamış olsaydı mübadele sadece takas usulüne mahsus kalacak bu da mübadeleyi çok sınırlandıracaktı.

Paranın düzen ve haksızlıkların önlenmesi açısından önemini vurguladıktan sonra Kınalı Zade, servet kazanma (mal) ile ilgili düşüncelerini verir.

5.2.2. Kazanma

Kınalı Zade’ye göre servet elde etme faaliyetinde üç süreç vardır. Bunlardan birincisi servetin kazanılması, ikincisi korunması (tasarruf) ve üçüncüsü de harcanması süreçleridir.

Kınalı Zade, servetin kazanılma yolları konusunda öncelik açısından düşünürler arasında ihtilaf olduğunu, ancak genel kabul gören eğilimin, servet edinmenin gerçek kaynaklarının ticaret, sanayi ve ziraat sektörlerinin olduğu yönünde olduğunu söyler.

Kınalı Zade, Aristo gibi gerçek ve doğal servet kazanma yolunu sadece öz tüketime yetecek kadar tarımsal faaliyetlerle sınırlamaz, adaletle olması durumunda sanayinin de ticaretin de tarımın da servet biriktirmenin kaynağı olacağını kabul eder. Ona göre servet kazanma sürecinde kişi üç şartı yerine getirmelidir. Bunlar: (i) zulüm ve haksızlıktan kaçınmak, (ii) utandırıcı ve ayıp olan şeylerden uzak durmak, (iii) alçaklık ve zilletten sakınmaktır (Beşer, 2014, s.17).

Bu bağlamda düşünür bazılarının servet edinmenin, biri kişinin kendi çabasıyla ticaret yaparak ya da üreterek, diğeri de miras yoluyla olmak üzere iki tarzı olduğunu ileri sürdüğünü hatırlatır ve bu konuda kendi görüşünün ticaret, sanayi, tarım ve imaret (yöneticilik-memurluk) olduğunu söyler.

Bunların hangisinin daha erdemli olduğu konusunda ise Kınalı Zade, bu konuda ulema arasında eskiden beri farklı görüşler olduğunu, bazı büyük İslam düşünürlerinin (İmam-ı Şafî gibi) ticarî faaliyetleri diğer ekonomik faaliyetlerden daha erdemli bir faaliyet olarak gördüklerini, ancak bunun nedeninin onların zamanında ticarî faaliyetlerdeki yozlaşmanın sınırlı olduğu, fakat şimdi ticarî ahlakın önemli ölçüde dejenere olmasından ticari ilişkilere kuşku ile bakılmaya başlandığı, buna karşılık tarımsal faaliyetlerin ticarete göre daha ahlakî olduğunu, dolayısıyla kendi görüşünün tarımsal faaliyetten yana olduğunu vurgular.

Ayrıca düşünür, bazı filozofların, ticaretin sermayeye dayandığı ve sermayenin de kaybetme riski taşıdığı, aynı zamanda tüccarların seyahatleri sırasında beklenmedik felaketlere maruz kalabileceği durumları da dikkate alarak ticarî faaliyetin önceliğini kaybedeceğini öne sürdüklerini hatırlatır. Ona göre kurulu bir düzen ve yetecek kadar servet kazanma imkân ve fırsatı varken denizaşırı ticarî seferlere çıkmak hırsla dünya metayı için kendisini riske atmaktır: “Bu derece hırsla dünyaya dalış, nefsi emarenin isteklerine, hilekar şeytanın yoluna uygundur. Akıllı kişi düşünsün ki, hırsla kazanılan bütün bu mallardan bir gün ayrılmak kesindir. O halde dünyaya dalan kişi uyanıp gafletten dönüşe hazırlanmalı...” (Kınalızade, 1248, s. 220).

Bütün bu durumları dikkate alarak Kınalı Zade tavrını sanat ve tarımsal faaliyetlerden yana koyar. O, “tüccar mal toplamak ticaret yapmak için vadileri aşar, tehlikeleri göze alırlar, zanaat erbabı ise saatlerini bile boşa harcamazlar” diyerek tam da çağındaki muhafazakâr Osmanlı iktisat psikolojisini yansıtır.

5.2.3. Harcama

Kınalı Zade biriktirilen servetin gerek aile bireylerinin geçimi gerekse diğer muhtaç olanları ihtiyacı için harcanmasından dolayı sürekli azalma eğiliminde olacağından onu sürekli arttırma yollarının da dikkate alınmasını önerir. Şayet sabit servetin sürekli arttırılması imkânı bulunmazsa ne aile bireylerinin geçimi ne de muhtaç olanların ihtiyacı –en azından uzun dönemde- karşılanamaz. Bu ise ailenin dağılması ve muhtaç insanların perişan olmasına neden olur.

Ona göre servetin korunması ve arttırılmasında üç ahlakî ilkedden sapılmaması gerekir. Bunlardan biri kişinin tasarrufta aşırı cimri davranarak aile fertlerini sıkıntıya sokmamalıdır. İkincisi şer'an gerekli olan zekât ve sadakayı terk ve ihmal ederek muhtaç olanların geçimini çekilmez hale getirmemektir. Üçüncüsü ise sosyal itibarını korumak için insanlar arasında cimri biri olarak tanınmamalıdır (Oktay, 2015, s.340).

Ancak düşünür çağının ruhunun gereği bazı insanların da tersine aşırı savurgan olabileceğinin farkındadır. O tip kişilere karşı önerisi de bireysel olarak geleceğin ne getireceği belli olmadığından geleceğin olumsuzluklarını da düşünerek harcamaları kazançlarına eşit tutmalarıdır. Çünkü ona göre her zaman servet aynı şekilde kolay kazanılamaz. Bu nedenle kriz dönemlerini de dikkate alarak kişi harcamasından daha fazla kazanmalı ve kazancının bir kısmını tasarruf etmelidir. Böylece birine bir şey olursa en azından diğerleri kalmış olur (Oktay, 2015, s.340-341).

Düşünür diğer alanlarda olduğu gibi harcama ahlakında da bir orta yol önerir. Yani o, kişilerin harcama konusunda israf ile cimrilik arasında olan cömertlik tutumunu önerir (Beşer, 2014, s.19).

Dikkat edileceği gibi Kınalı Zade, Marksist anlamda 'Para-Mal-Para' döngüsü düşüncesine henüz ulaşamamış gözükmektedir. Öyle bir ortam zaten onun yaşadığı dönemde mevcut değildi. Politik sınıf egemenliği söz konusu olmadığından 'mutlak artı-değer'in nihaî sınırına kadar zorlandığı vahşî kapitalizm sistemi bulunmadığından sermaye yığılması düşüncesi de yoktu. Böyle bir ortam söz konusu olsa idi çalışanların son haddine kadar çalıştırılarak sömürülmesine bir ahlakçı kimliğiyle zaten karşı çıkardı.

5.2.4. Sanayi Üretimi

Kınalı Zade kişinin bir sanatla uğraşmaya başladıktan sonra o alanda en iyisi olmaya çalışması gerektiğini, sadece geçimini temin etmekle yetinmemesi, aynı zamanda müşterilerini de memnun edecek şekilde çalışması gerektiğini söyler. Çünkü müşterinin duası ahirette kurtuluşa, bu dünyada rızkın bereketine sebep

olurken bedduası ahirette cezaya bu dünyada da bereketin kaçmasına sebep olur (Beşer, 2014, s 18). Ona göre bu konuda erdem kişinin kendi sanatında ilerlemesi ve usta olmasıdır. Zaten gerçek hayatta toplumun içine yayılmış her sanat sahibi kendi sanatını sever ve istekle çalışır. Tüccar ticaretini, derici dericiliği sever ve kendine ait olan bu meşgaleyi diğerlerinden üstün bulur (Kınalızade,1248, s.224).

ALTINCI BÖLÜM

KINALI ZADE' DE İKTİSAT AHLAKI DÜŞÜNCESİ

6.1. AHLAK TEORİSİ

Kınalı Zade de Aristo gibi erdem üzerinde çok durur ve erdemi neredeyse adaletle özdeş kılar. Keza o yine selefleri Aristo, İbn-i Miskeveyh, İbn-i Sina, Tusi ve Devvanî gibi ahlaklı davranışı ifrat ve tefritten uzaklaşarak orta yolda karar kılma olarak değerlendirir.

6.2. ERDEM VE ERDEMSİZLİK GÖRÜŞÜ

İslam ahlakçıları tarafından benimsenen itidal ve buna bağlı olarak ortaya çıkan klasik erdem ve erdemsizlik görüşünün Antik Yunan kaynaklı olduğunu daha önce görmüştük bu görüşün mimarları olan Platon ve Aristo'dan İslam filozofları az çok etkilenmişlerdir. Buna Kınalı Zade de dâhildir. Ancak Müslüman düşünürler konuya çok daha detaylandırarak konuya çok sayıda yeni ilke ilave etmişlerdir. En önemlisi Aristo'nun ahlak teorisinde dinî bir içerik bulunmazken Müslüman filozoflar ahlak teorilerine dinî bir içerik katmışlar ve ahlakî ilkeleri hem aklın hem de dinin ilkeleri olarak güçlü bir çerçeveye oturtmuşlardır. Onlar Aristo'nun ifrat ve tefritten uzaklaşıp orta yolu benimseme ilkesinin Kur'an da geçen "bizi doğru yola ilet" ayetinin içeriğiyle benzer olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Kınalı Zade tıpkı Aristo gibi erdemlerin asıllarının hikmet, iffet, cesaret ve adalet olduğunu; her birinin ifrat ve tefrit olmak üzere iki mertebesinin bulunduğunu; her iki aşırı ucun da erdemsizlik (rezilet) olduğunu belirttikten sonra bu konuda şöyle der. "Bu kısımlandırmayı; Nasîreddin Tusi Ahlak-ı Nasiri'de, Gazalî İhya-ı Ulûm'da bu şekilde yapmıştır" (Öztürk, 1990, s.137). Kınalı Zade'nin bu ifadesi erdem ve erdemsizlik görüşünü İslam filozoflarından aldığını ortaya koyar. Bu da bize Kınalı Zade'nin Aristo'dan dolaylı olarak etkilendiğini gösterir

Buradan işaret edilmesi gereken Kınalı Zade'nin Aristo'nun klasikleşmiş erdem ve erdemsizlik görüşünü aşmış olmasıdır. Mesela Kınalı Zade, Aristo'da olmayan hikmet erdeminin içinde yedi, cesarette on bir, iffette on iki, adalette de on

iki alt erdem bulunduğunu söylemekte ve bunların her birini kısa kısa izah etmektedir. Benzer çalışmayı o erdemsizlik konusunda da yapar (Öztürk, 1990, s.138).

Kınalı Zadenin ahlak teorisine Sabri Ülgener bazı eleştirilerde bulunur. Ona göre İslam'ın özünde var olan metodik ve disiplinli çalışma düşüncesiyle Aristo'dan alınan ılımlı ve orta yolculuk düşüncesi birbiriyle çelişen düşüncelerdir:

‘İslâm’ın sözü edilen renk karışımı içinde, “dünya”ya bakış açısını tek değil, belki ayrı düşünce katlarının üst üste tabakalanışından vücut bulmuş bir bütün olarak düşünmekte sakınca yoktur. O gözle bakınca, saf ve öz İslâm’la İslâm dışından kaynaklanan ahlâk anlayışı arasında başından beri bir takım farkların göze çarpmaması mümkün değildir. İslâm’ın yanı sıra hatıra ilk planda-gerçi o da İslâmî şer’î kalıp kıyafette olmak üzere- Aristo geleneğine dayalı tradisyonel ahlâk felsefesi gelir (başlıca temsilcilerini Osmanlı dönemi ahlâk yazarlarında bulmak mümkün). Fark, görebildiğimiz kadar, şurasındadır: İslâm her türlü şüpheyi kasıt ve niyet tarafında tutup eşyanın madde tarafına (Allah’ın ziynet, nimet ve pak rızıkları olarak) geniş ve rahat bir yaklaşıma hak tanıdığı halde, tradisyonel ahlâk bizzat madde yanı ile dünya malına çok daha dar sınırlamalar getirmiştir. Mal maddesi ile günahkâr, madde varlığı ile saptırıcıdır. Hedef o halde: Elden geldiğince daraltılmış ve belki daha fazla, kısılma ve ertelenmesi mümkün olmayan bir tatmin düzeyi ki helâlinden - zahmetsiz ve külfetsiz- her neyi önünde hazır bulursa (helâl-i hâzır) onunla ve sadece o kadarı ile elde edilmiş olacak! Vasat ve itidal yolu; belki orta yol demek de mümkün’ (Ülgener, 2006, s.69).

Ülgener, İslam’ın ana kaynakları olan Kur’an ve Sünnet’in her âlimin kendi dünya görüşüne uygun malzemeyi verecek nitelikte olduğu, dolayısıyla herkesin kendi görüşünü destekleyecek ayet ve hadise erişebilme imkânına sahip bulunduğu gerçeğinden hareketle isteyen bazı ayet ve hadisi Aristo geleneğiyle rahat uyumlulaştırabileceğini söyler. (Ülgener 2006, s.68).

6.3. ADALET TEORİSİ

Kınalı Zade, ilgili kitabında selefleri gibi adalet kavramı üzerinde önemle durur. Ona göre adalet en şerefli erdem ve en büyük haslettir. Zira adalet eşitlikten ibarettir. Eşitlik de beraberliktir. Hakikatte bir şeyin diğer bir şeyle sayı ve özelliğe yahut da bir başka sıfatta birlik olmasıdır. O halde eşitliğin temeli birliktir. Birlik ise sıfatların en şerefli, hallerin en mükemmelidir. Zira birlik, birliğin aslına dönüp Hazreti Allaha bağlanmak ve yakınlıktır. Bunun için adalet erdeminden daha üstün bir haslet yoktur (Kınalızade,1248, s.135).

Kınalı Zade ilgili kitabının devlet yönetimi ile alakalı bölümünde toplumdaki düzen ve ahengi ifade etmek için adalet yerine aynı kökten gelen itidal kelimesini kullanır. Buna göre bedendeki mizacın dengede olması bedenın sağlıklı olduğuna işaret ettiğı gibi âlemdeki mizacın dengede olması da âlemin sağlıklı olduğuna delalet eder. Âlemin sağlıklı olması ise âlemdeki düzenin itidalde olduğuna işaretler. Âlemin bu denge ve ahenk durumu itidaldır ve adalet böyle bir toplumda oluşur (Oktay, 2015, s.473).

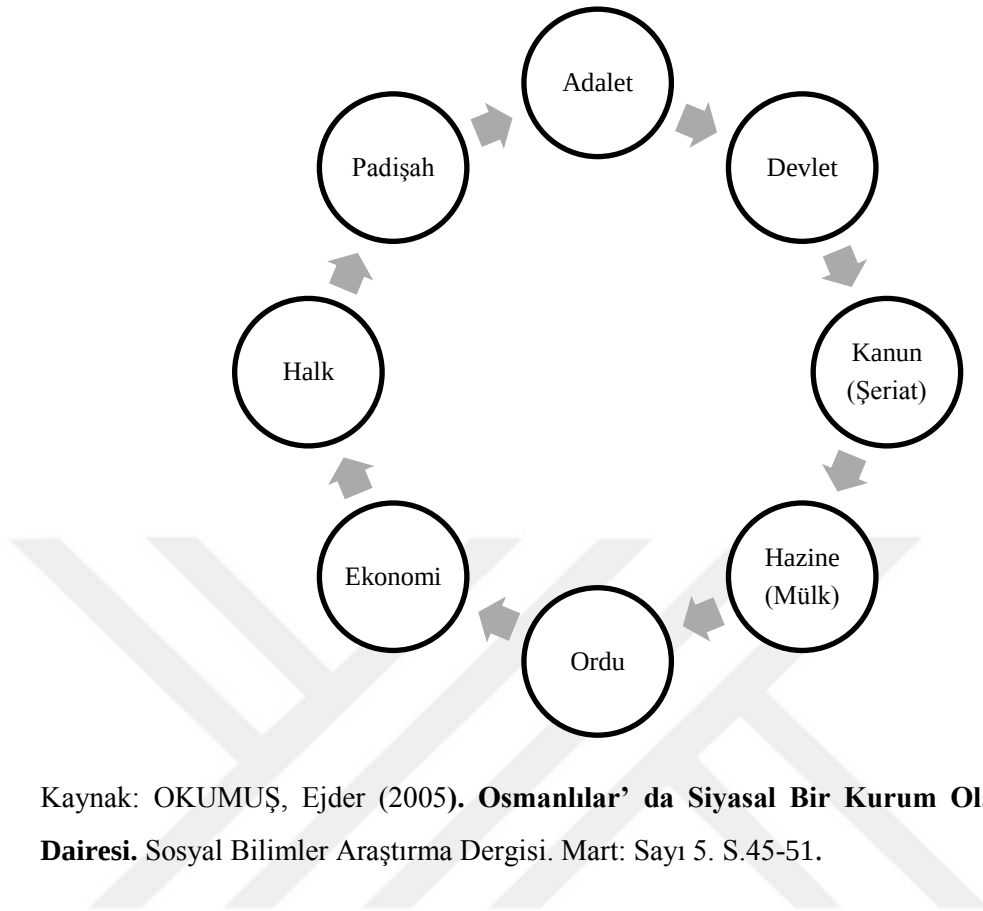
Öte yandan, adalet her seviyeden insanın üzerinde yürümesi için gerekli bir yoldur. Herkes kendi arzusu ve isteğı olan şeyi elde etmek ve başkasını ondan uzaklaştırmak ister. Başkası da bunun gibi o istenen şeyi elde etmek ve bu sefer öteki şahsı uzaklaştırmak ister. Bu çekişmeden de düşmanlık doğar, karşılıklı isteklerde üstün gelme mücadelesi meydana gelir. O halde dirayetli bir hâkim lazımdır ki, zulmü defedip, haksızlığı önleyerek, güçlü-zayıf, iyi-kötü, mazlum-zalim arasındaki dengeyi sağlayarak üzüntüleri dindirsin. Çünkü toplumsal düzen, huzur ve barış ancak adaletli bir yönetici ile mümkündür (Hökelekli, 2009, s.136). Eğer devlet yöneticisi dirayet ve cesareten uzak ise kötü insanların bundan cesaret alıp, haddi aşması durumu ortaya çıkar ki bu da toplum nizamının bozulmasına yol açar. Bu yüzden devlet yöneticileri halkı adalet ve kanunlarla, en uygun erdem yolları ile idare etmelidirler. Devlet yöneticilerinin toplumu yönetirken en çok dikkat etmeleri gereken hususlardan biri de yöneticilerin halktan uzak olmamaları, halk ile aralarına üçüncü şahısların girmesine izin vermemeleridir. Şayet üçüncü şahıslar etrafını sararsa devlet yöneticisinin insanlar hakkında elde ettiğı bilgiler bu üçüncü kişilerin verdiği bilgilerle sınırlı kalacağından, birçok erdemli insanın istekleri kendisine

ulaşamamış olacak, zulüm ve kötölük ehli her tarafa yayılacaktır. Bunu önlemek için devlet yöneticisi sürekli halkın içinde olmalı ve olayları kendisi gözlemlemelidir. Ayrıca, yönetici kendisine haber toplayan elemanları adaletli, olgun, erdemli insanlar arasından seçmelidir. Öte yandan devlet yöneticileri topluma verdiği sözü kesinlikle yerine getirmeli, verdiği sözden cayarak toplumun itimadını kaybetmemelidir. Ayrıca yönetici, bilginlere saygı ile yaklaşmalı, cahillerden uzak durmalıdır.

Kınalı Zade, devlet yönetiminde ve toplumun nizamını korumada adalet merkezli bir rol atfetmektedir. Aristo'nun öğrencisi İskender'e devlet yönetimi ile ilgili verdiği öğüt gibi o da devlet yöneticisine öğüt verir.

Devlet ve Aile Ahlakı adlı kitabının hatime bölümünde Adalet Dairesi aşağıdaki gibi gösterilmiştir: (Seçkin, 2015, s.99).

Tablo 1: Adalet Dairesi

Kaynak: OKUMUŞ, Ejder (2005). **Osmanlılar’ da Siyasal Bir Kurum Olarak Adalet Dairesi**. Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi. Mart: Sayı 5. S.45-51.

Şemada görüldüğü üzere Adalet Dairesi, İslam toplumları bağlamında, toplumun huzur ve mutluluğu, devlet, şeriat, saltanat, ordu, mal, halk ve hükümdarın adaleti şeklinde birbirine bağlı sekiz ilke ve kurumdan oluşmaktadır. Bu sekiz ilke ve kurum dört başlık altında incelenir. Bunlar halk/çiftçiler, hazine, ordu ve kralın adaletidir. Bunlardan çiftçiler hazineye vergi öderler, hazine yöneticinin hükümrancılığını koruyan askerlerin maaşlarını karşılar ve çiftçilerin verdiği vergi karşısında da yönetici çiftçilere adalet ve güvenlik sağlar (Okumuş, 2005, s.45).

Adalet Dairesi teorisinde adalet, yönetimde merkezî bir yere sahiptir. Ona göre adalet, esasların esasıdır ve o Adalet Dairesini şöyle formüle eder:

1. ‘Adldir mucib-i salâh-ı cihan’ (Adalettir dünya düzen ve kurtuluşunu sağlayan)
2. ‘Cihan bir bağdır dîvarı devlet’ (Dünya bir bahçedir, duvarı devlet)

3. ‘Devletin nâzımı şeriattır’
4. ‘Şeriate olamaz hiç hâris illa mülk’ (Şeriat ancak devletle korunur).
5. ‘Mülk zabt eylemez illa leşker’ (Devlet, ancak askeri güçle ayakta durabilir)
6. ‘Leşkeri cem’ idemez illa mal’ (Askeri gücü ayakta tutan da ekonomidir)
7. ‘Malı cem’ eyleyen raiyyettir’ (Ekonomik gücü toplum fertleri sağlar)
8. ‘ Raiyyeti kul ider padişah-ı âleme adl (Toplumu huzur ve barış içinde tutan ancak yönetimin adaletidir)

Görüldüğü gibi Adalet Dairesi’nde, din-devlet-toplum ilişkileri, toplumun çeşitli sınıf ve kesimleri arasındaki çevrimsel ilişkiler çerçevesinde fonksiyonel bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Osmanlı Devleti yöneticilerinin en önemli vazifesi ülkede “adalet”i icra etmektir. Osmanlı Devleti’nin temel görevi adalet üzere bir toplum düzeni temin etmektir (Okumuş, 2005, s.46-47).

Osmanlı yönetim geleneğinde, devletin, devlet adamları ve görevlilerinin Adalet Dairesi’nin dışına çıkmaları zulüm olarak değerlendirilmiş; buna bağlı olarak yönetici seçkinlerin ve kamu görevlilerinin şer’î ve örfî hukuk normlarına aykırı eylem ve işlemlerde bulunarak, halkın hakkına tecavüz etmeleri, zalimlik olarak nitelendirilmiştir. Bu bağlamda belirtilmelidir ki Osmanlı Devleti’nde haksızlığa uğrayan insanların haksızlığa uğramalarıyla ilgili olarak şikâyetle bulunma geleneği de oluşturulmuş, yani zulüm şikâyetleri kurumsallaştırılmış ve zulme uğrayanların şikâyetlerini Divan’a yapmaları sağlanmıştır (Okumuş, 2005, s. 49).

Toplum ve devleti sosyal denge temelinde fonksiyonel bir bakış açısıyla ele alan Adalet Dairesi, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı entelektüelleri tarafından yoğun olarak işlenmiştir. Adalet Dairesi’yle ilgili fikir beyan edenler, Adalet Dairesi teorisini toplumsal denge aracı olarak kabul etmiş, toplum ve yönetim yapısını işlevsel bir yaklaşımla irdelemeye çalışmış ve son tahlilde Osmanlı Devleti’nin gevşeklik, bıkınlık ve gerilemek gibi olumsuz durumların içine düşmekten kurtuluşunun bu daireyi bihakkın uygulamaktan geçtiğini ifade

etmişlerdir. Bu noktada zikre değer bir husus şudur ki, Ulema ve düşünürler, Osmanlı Devleti'nin zayıflama gerileme zamanlarına girmesiyle birlikte bir öz-eleştiri yaparak devletin güçlü olduğu zamanlarda riayet ettiği adalet ilkelerini artık gözetmediği, Adalet Dairesi'nin çerçevesi dışına çıkmaya ve adaletten ayrılmaya başladığı için kötü bir sürece girdiğini ileri sürmüşlerdir. Böyle düşündükleri için de sıklıkla adaletin önemine işaret etmeyi yeğlemiş ve yöneticileri uyarmışlardır (Okumuş, 2005, s.50).

Sonuç olarak erdemli bir toplum için adaletin önemine vurgu yapan Kınalı Zade, adaletin en şerefli erdem olduğunu ifade eder.

YEDİNCİ BÖLÜM

İKTİSAT AHLAKININ MODERN TOPLUM İÇİN ÖNEMİ

Aristo ve Kınalı Zade'nin modern toplumun iş ve çalışma ahlakı için önemi, ifrat ve tefritten kaçınarak orta yolda kalma, insani ve ekonomik ilişkilerde adil ve şefkatli olma, aç gözlülükten sakınarak meşru dairede kalma gibi konularda söz konusu olabilir. Burada ilk olarak modern firma ve iş organizasyonunun genel niteliği üzerinde durulacak, daha sonra ise Aristo ve Kınalı Zade'nin düşüncelerinin modern firma ailesine uygulanabilirliği ele alınacaktır.

7.1. MODERN EKONOMİK ORGANİZASYON

Bilindiği gibi modern ekonomi kapitalist sistem çerçevesinde çıkar amaçlı yapılanmıştır. Gerçekten 19. ve 20. yüzyıllar Batı toplumlarından başlayarak hemen her toplumun dinî ve ahlakî değerlerden koptuğu ve sekülerleştiği yüzyıllar olmuştur. Modern çağlarda toplumun temel alt sistemleri olan ekonomi, yönetim, sanat, bilim ve hukuk dinî etikten ve birbirinden koparak kendi içsel mantıklarıyla işlemeye başladılar. Bu kopuş aynı zamanda her alt-sistemin diğerlerine karşı hegemonyasını da getirdi, her bir alt-sistem diğer alt sistemlere kendi mantık ve ilkelerini dayattı (Çamlı, 2013). Weber'in ifadesiyle alt-sistemler arasında uyum ve koordinasyon değil düşmanlık ortaya çıktı. Kapitalist modernleşme ve rasyonelleşmenin sonuçlarına bakarak Max Weber bunun bir putperestlik olduğunu ileri sürerek buna 'yeni-putperestlik' adını verdi. Ona göre her bir alt-sistem eski Helen tanrıları gibi diğer sistemler üzerinde tanrılık iddiasında bulunuyor, onların kendi emrine amade olmasını istiyordu. Habermas'ın aktardığına göre Weber:

'..günümüzde eski tanrılar büyüden arınmış ve kişilikten soyutlanmış güçler olarak üzerimize saldırmakta, birbiriyle ezeli mücadelelerine kaldıkları yerden yeniden başlamaktadırlar' (Habermas, 1984, s.245) der.

Her bir alt sistemin kendisini tanrı görüp insanlara çullanmaları süreci doğal olarak 'nazikâne' olmayacak, tersine saldırgan bir dil ve ağır bir propaganda eşliğinde yürüyecekti. Yeni tanrıların söylemine göre din, toplumların aklını

kullanmasını önlüyor ve onların geri kalmasına neden oluyordu. Bu nedenle modernleşebilmek için dinî bağlardan ve angajmanlardan kurtulmak gerekiyordu. Bu tanrıların dünyasal temsilcileri kendi aralarında ikiye ayrıldılar. Bunlardan ilki dinî ve ahlakî içerik ve sembolleri görüldüğü yerde imha edilmesi gereken vahşi varlıklar gibi değerlendirdi ve din ve ahlaka karşı onlara uygulanan yöntemi uyguladı. Diğeri, kısmen ılımlıydı ve o değerlere, başkalarına zarar veremeyecekleri sınırlar ve duvarlar içinde tutulan vahşi varlıklara gösterilen tolerans benzeri bir yaklaşımı benimsedi. Bunlar dinî değerler ve ahlakı, sosyal-siyasal hayata bulaştırmadan bireylerin vicdanlarının derinliklerine gömülü kalmasını tercih ettiler. Bu sürecin anlamı siyaset literatüründe sekülerleşme-rasyonelleşme-modernleşme süreciydi (Duran, 2016).

Bu süreçte sekülerleşme ve din ve ahlaktan uzaklaşmada en fazla etkilenen alanlar ekonomi ve devlet yönetimi oldu. Ancak gerek ekonomi gerekse yönetimde ortaya çıkan aşırı sekülerleşme beraberinde çok ciddi problemleri de getirdi.

7.2. HEGOMANİK SEKÜLERLEŞME-RASYONELLEŞMENİN SONUÇLARI

Hegemonik sekülerleşme-rasyonelleşmenin sonuçlarını en etkili şekilde yine Weber açıklar. Weber bu patolojik sonuçları ‘demir kafes’, ‘anlam kaybı’, ‘özgürlük kaybı’ ve ‘yeni putperestlik’, ‘kalpsizlik’, ‘hissizlik’ gibi kavramlarla ortaya koymaya çalışmıştır.

Weber’e göre modern bilinç yapıları, din ve metafizik tarafından önerilen gerçeklik, güzellik ve mükemmellik düşüncesini reddetmiş, fakat bunları yeniden uyumlu hale getiren yeni bir aktör de bulamamıştır. Bu öldürücü boşluk bireyin zihnindeki birliğin kopmasına zemin hazırlamıştır. Bu kopuş ilk olarak akılcı filozoflarla deneyci filozoflar arasında patlak veren tartışma ve çelişkiyle ortaya çıkmış, paradoksal bir tarzda akılcı filozoflar kendi müttefiki olan din ve metafizik dünya görüşünü itibardan düşürmüş, sonunda da kendisi radikal ampirizm karşısında savunmasız kalmıştır. Bu süreçte akıl da bilişsel-araçsal, edebi-sanatsal ve moral-pratik dünyalar arasında bir birlik sağlama kapasitesini yitirmiştir. Habermas’a göre

Weber, modern dönemde yeni kantçıların yaptığı gibi ‘aklın karizması’ düşüncesine karşı çıkmış, haklı olarak ‘aklın ölümü’ düşüncesine yönelmiştir (Habermas, 1984, s. 249).

Weber, ‘anlam kaybı’nı, birlik arayan birey için varoluşsal bir tehdit olarak görür. Bunun nedeni, amaç-rasyonel eylem saiklerini, değer-rasyonel eylem saiklerine bağlayan pratik-rasyonellik işlevsiz hale getirilip sadece amaç-rasyonelliği ifade eden çıkar, haz ve başarı güdülerini esas alınca modern toplumda kültürel-yeniden üretimin yapılamaz hale gelmesidir. Kültürel-yeniden üretim aynı zamanda anlam üretme sürecini de ifade ediyordu. Bu süreçte sosyo-kültürel hayat para tarafından kolonize edilince felsefe, teoloji ve sanatın anlam üretme kapasitesi de neredeyse sıfırlandı. Sonuç ise yalnızlaşan bireylerin anlamsız bir evrende anlamsızca yaşamak zorunda kalmasıydı.

Weber rasyonelleşme ve sekülerleşmenin ikinci ciddi tehdidini ‘özgürlük Kaybı’nda görür. Kapitalist kitle üretimi mekanizması insanî olan ne varsa her şeyi eritip buharlaştırdıncaya hayatı tepeden tırnağa fabrika şartlarına uygun olarak dizayn etti. Tüm erdemli duyguların devre dışı bırakılıp çıkarın, başarının ve hazzın fetiş haline getirildiği bir ortamda bireyin özgürlüğü adım adım yok edildi, en sonunda birey bir ‘demir kafes’e hapsedildi. Weber bu konuda şunları yazar:

“Modern kapitalizmin temel unsurlarından biri rasyonel hayat tarzıdır. Asketizm manastır hücrelerinden çıkıp günlük hayatı ve dünyasal ahlakı belirlemeye başlayınca bu, ekonomik ve teknik makine üretiminin şartlarına bağlı azmanlaşmış bir ekonomik düzen evreninin kurulmasıyla sonuçlandı. Bu evren bugün dizginlenemez bir güç olarak sadece ekonomiyle ilgilenenlerin değil, aynı zamanda bu mekanizma içinde doğan tüm bireylerin günlük hayat tarzlarını belirlemektedir. Muhtemelen bu etki, fosilleşmiş yakıtın son tonunun yakılıp tüketilmesine kadar devam edecektir. Baxter’e göre dışsal dünya olan ilgi düzeyimiz, bir azizin omzunda hemen atılıverilecek şekilde eğreti duran bir şal gibi olmalıydı. Fakat kadere bakın ki o şal bir demir kafese dönüşmüştür. Asketizm dünyayı yeniden şekillendirmek ve tüm ideallerini orada gerçekleştirmek görevini üstlenince, tarihin hiçbir döneminde görülmediği tarzda maddi mallar bireyin hayatı üzerinde engellenemez bir güç olmuştur. Bugün din asketizm kafesinden uçmuş-kim bilir belki son uçuş? Fakat

mekanik bir temele dayandığı için muzaffer kapitalizmin artık asketizmin desteğine ihtiyacı yoktur. Bu kafeste gelecekte kimin yaşayacağını kimse bilmiyor. Bu akıl almaz gelişmelerin sonunda yeni peygamberler mi çıkacak, eski düşünceler ve ideallerin güçlü bir yeniden doğmasına mı şahit olunacak? Belki de taşlaşmış mekanik kapitalizm kendi şişmiş özgüveniyle devam edecektir. O zaman bu kapitalist kültürün ‘son insanı’ ‘’ruhsuz uzmanlar, kalpsiz hazcılar’ olacaktır (Weber, Protestan; Habermas, 1984, s.248).

Weber’deki anlam, özgürlük kaybı ve yeni-putperestlik Hobbes’da herkesin herkesle savaşı (Parsons, 1982, s.98), Durkheim’de ‘anomi’ (Durkheim, 1984), Adorno’da ‘Aydınlanmanın Mit’e Dönüşmesi’ (Sherratt, 2002; Duran, 2010), Habermas’ta ise ‘Hayat Evreni’nin Sistem Tarafından Kolonizesi’ olarak yansıyacaktır.

7.3.FİRMA AİLESİ (STAKEHOLDER)

İşletme ailesi; çalışanlar, hisse sahipleri, müşteriler, tedarikçiler, finans sağlayıcılar olmak üzere çok geniş bir yelpazeyi kapsar. Aristo ve Kınalı Zade’den elde ettiğimiz iktisadi ilkeleri modern firma ailesine uygulamaya çalışalım.

7.3.1. Firma Ailesi Arasında İyilik, Erdem Ve Adalet

Aristo ve Kınalı Zade’nin iktisadi düşüncelerinden yola çıkarak ele alabileceğimiz ilkelerden bazıları ‘mutluluk, erdem ve adalet’ ilkeleridir. Bu ilkeyi modern firma ailesine uyguladığımızda çok önemli sonuçlarla karşılaşırız. Burada iyilik ve adalet doğal olarak güçlü pozisyonda olandan güçsüz pozisyonda olana yönelik olacaktır. Firma söz konusu olduğuna göre burada güçlü pozisyonda olan üyeler hisse sahipleri, firmanın üst yönetimi, finans tedarikçileri ve firmaya hammadde ya da yarı mamul tedarik eden diğer firmalardır. Güçsüz pozisyonda olanlar ise işçiler ve müşterilerdir.

İş ahlaki ilkelerinin egemen olduğu firmalarda işletmenlerin ve girişimcilerin beşeri zaatlardan arınarak çalışan ve müşterilerine karşı iyilikle yaklaşması gerekir. Onları sömürülmesi gereken birer araç değil, özünde şefkat edilmesi ve saygı duyulması gerekli bir amaç olarak görmeli ve değerlendirmelidir. Dolayısıyla çalışan ve müşterilerine patron ve yöneticiler, stratejik değil, iletişimsel yaklaşmalıdır. Yani patron ve yöneticiler çalışan ve müşterilerini çıkarını maksimize eden bir araç değil, bir insan ve bir aktör olarak görmelidirler (Smith, 2004, s.325).

Burada önemli olan nokta patron ve firma yöneticilerinin başta aile olmak üzere eğitim-öğretim sürecinde şefkatli ve adaletli yetiştirilmeleridir. Hatırlanacağı gibi Aristo adaletle yetiştirilen bir çocuğun adaletli, kanunlara saygılı yetiştirilen bir çocuğun iyi vatandaş olacağını ileri sürüyordu. Şayet anneler çocuklarını, eğitim sistemi de öğrencileri şefkatli ve âdil yetiştirebilirse hem devlet yöneticileri hem de firma yöneticileri adaletli ve şefkatli olurlar.

Başka önemli bir ilke saygı ilkesidir. Erdemli insan saygılı insandır. Gerçekten firma yönetiminde erdemli ve firma ailesine saygılı yöneticilerin olması son derece önemlidir. Bu firma yönetiminde hegomonik ve dayatmacı değil danışmacı ilişkilerin hâkim olmasını doğurur. Böyle bir durumda firma yönetimi işletme ile ilgili kararları kendi başına alma yoluna gitmez, tersine firma ailesiyle ortaklaşa belirleme yoluna gider. Yönetim, işletme ailesiyle yeni yatırım yapma, yeni ürün geliştirme, yeni teknoloji transfer etme, yeni pazar bulma, ürünlerin kalitesini arttırma, fiyatını düşürme gibi neredeyse herkesi ilgilendiren konularda iletişim içerisinde olur. Çünkü firma ailesinin fertleri arasında ortak çıkar birliği vardır. Bunlardan sadece belli bir kesimi değil tüm aile üyeleri kazançlı çıkmalıdır. Böyle bir durumda aile fertleri firmayla manevi bir bağ kurarak kendisini o ailenin ferdi olarak hissedeceklerdir. Firma kendisini paylaşılan aidiyetler üzerine dayanan bir sosyal bütünlük olarak tanımlar ve tüm politikalarını bu istikamette belirlerse, tüm aile mensuplarının beklentisi firmanın başarılı olması yönünde olur (Smith, 2004, s.325).

Aristo ve Kınalı Zade'nin iktisadi düşüncesinden elde edebileceğimiz başka bir ilke ifrat ve tefritten kaçınıp orta yolda yürüme yani ılımlı ve ölçülü olma durumudur. Bu ilkeyi firma ailesine uyguladığımızda yine çok önemli sonuçlarla

karşılaşırız. İlk olarak firmanın hisse sahipleri arasındaki dürüstlük, eşitlik ve ölçülülük önemine bakalım. Bu güven ve dürüstlük özellikle firma ile ilgili karar alma sürecinde son derece önemlidir. Çünkü dürüstlük, uzun dönem çıkar tatmininin bir ön şartıdır. Konuyla ilgili çok sayıda çalışma firmada güven sağlayıcı inisiyatifler ile üretim maliyeti arasında yakın ilişki olduğunu vurgular. Dürüstlük iş ilişkilerinde güven ve istikrar unsurudur. Ölçülülük ise dengeli ve istikrarlı bir kalkınma için uzun vadede firmalara yaşamsal getiriler sunar.

Firmalardaki ekonomik faaliyetlerde denge çok önemlidir. Erdemli bireylerden oluşan firmalarda iktisat ve ahlak anlayışında bir denge olması kaçınılmazdır. Firmanın en büyük hisse sahibi, diğer hissedarların dürüst olduğunu düşünmüyorsa hissesinin büyüklüğüne dayanarak firmayı tek başına yönetmeye girişebilir. Bu durum denge durumunun bozulup güç kaybına neden olur. Çünkü kişilerin tek başına karar vererek amaçlarını gerçekleştirebilme şansları, başkalarının değer, tecrübe ve aklını da devreye sokarak gerçekleştirmeden daha düşüktür. Firmanın istikrarlı gelişmesi ya da karşılaştığı problem ve çelişkilerini firma ailesinin diğer hissedarlarını da katarak yüz yüze iletişim yoluyla istişare yoluyla belirlemesi ve kararları kolektif akla dayanarak vermesi, tek başına olandan çok daha faydalı ve etkili olacaktır. Öte yandan firma yöneticileri ile çalışanlar arasındaki sadakat, güven ve ölçülülük ilişkisi de firma için son derece elzemdir. Burada çalışanlara düşen sorumluluk firmanın ‘mahremi’ni rakip firmalara satmaması, firma yoluyla kazandığı beceri, ustalık ve birikimi yine firmaya tahsis etmesi ve ilişkilerini belli ahlaki standartları referans alarak ölçülü ve dengeli bir şekilde yürütmesidir.

Ayrıca firma yöneticilerinin; maddi kazanç, kâr hırsı ve sınırsız servet isteklerinden uzaklaşıp öncelikle güvenilir bir toplumsal imaj kazanmaları gerekmektedir. Çünkü servetin insanın onur ve özgürlüğünü boğmasına izin verme firmaların geleceklerini tehlikeye düşürmekten başka bir yarar sağlamaz. Müşteriye karşı salt kar güdüsüyle yaklaşan, güvensiz, sadakatsiz ve arkadaşça olmayan ilişkilere sahip firmaların uzun dönemde piyasada tutunamadıkları ve varlığını sürdüremedikleri gibi özellikle modern çağda her türlü adalet, insaf ve hak duygularından mahrum bir yapıya sahip oldukları da açık bir şekilde görülmektedir

Güveni tesis etmek, aynı zamanda, çalışanlara da ahlâki sorumlulukla yaklaşmayı gerektirir. Firma yöneticileri işçisini görüp gözetlemeli ve ücretini adil bir şekilde ödemelidir. Firmalardaki kâr ve zenginlik hırsı çalışanların mutluluğunun önüne geçmemelidir. Zaten gerek finans, gerekse hammadde ya da yarı mamul tedarik eden tedarikçi firmalarla firma yönetiminin ilişkisi sadakat ve güvene dayanmıyorsa ilişki doğarken ölmeye mahkûm bir ilişki olacaktır (Smith, 2004, s.325).

SONUÇ

Çalışmada ulaştığımız sonuçları şöyle özetlememiz mümkündür:

1. Yaşadığımız çağda sekülerleşmenin- modernleşmenin-amaç-rasyonelleşmenin etkisiyle sosyal gelişme ekonomik gelişme kadar hızlı ve kaliteli olmamış, hatta sosyal gelişme ekonomik gelişmenin çok gerisinde kalmıştır. Kapitalist-öncesi dönemde egemen olan akrabalık ilişkileri ve toplumsal yapılar arasındaki dayanışma, kapitalizmin egemen olmasıyla yerini sınıflar arasında çıkar çatışmasına ve sonunda burjuva sınıfının mutlak egemenliğine bırakmıştır. Geleneksel dönemde sosyal entegrasyonu sağlayan ahlakî ve dinî bağların yerini dolduracak yeni unsurlar modern dönemde üretilememiş, başta Batı toplumları olmak üzere hemen tüm toplumlar Durkheim'in ileri sürdüğü bir 'anomi'ye sürüklenmiştir. Sekülerleşme sürecinde ekonominin, siyaset ve hukukun dini ahlaktan arındırılması ekonomide çıkar ve başarıyı, siyasette de etkililiği ön plana çıkarmış ve kültürel hayat tepeden tırnağa para ve bürokrasi tarafından kolonize edilmiştir. Kapitalist modernleşmenin ve gelişmenin ürettiği bu patolojileri Durkheim 'Organik Solidariti', Weber 'Pratik-Moral-Rasyonellik', Parsons 'Meslekî Rol' ve Habermas 'İletişim-Rasyonellik' gibi düşünce sistemleriyle hafifletme yoluna gitmişlerdir. İlgili düşünürlerin düşüncelerinin köklerini hem Eski Yunan, hem de İslam uygarlığında bulmamız mümkündür. Bu bağlamda Aristo ve Kınalı Zade'nin iktisadi ahlakla ilgili düşünceleri büyük önem taşımaktadır.

2. Modern Batı uygarlığının ve İslam uygarlığının gelişmesinde önemli katkıları olan Aristo sadece felsefe alanında değil aynı zamanda iktisadi düşünce alanında da ciddi düşünceler geliştirmiş ve kendisinden sonraki yüzyılları derinden etkilemiştir. O, hanehalkı, devlet, doğal ve doğal olmayan ekonomik faaliyetler, ticaret, mülkiyet ve servet kazanma gibi konularının yanı sıra mutluluk, değer, ahlak ve adalet gibi konuları üzerinde de önemle durarak çok kapsamlı bir sosyo-kültürel sistem düşüncesi geliştirmiştir. Bu sistemin, doğal olarak, modern paradigmaya uyan kısımları olduğu gibi (özel mülkiyet) uymayan kısımları (kölelik) da vardır. Onun

özellikle erdem ve mutluluk düşüncesi yeniden değerlendirilmeli ve çağımızın patolojilerinin önlenmesinde yeniden devreye sokulmalıdır. Bu bağlamda onun adalet düşüncesi, özellikle ‘dağıtıcı adalet’ ve ‘telafi edici adalet’ formülasyonu dikkate alınarak adil gelir dağılımı sürecinde yararlanılmalıdır.

3. Tarihte İslam toplumları da barış ve kardeşliği, dayanışma ve gelişmeyi İslamî ahlakın sağladığı veriler çerçevesinde gerçekleştirmiştir. İslam, felsefî ve dinî gelenekte ortaya çıkan sapmaları yeniden tashih ederek özellikle kölelik sisteminin ortadan kaldırılması, insan özgürlüğünün güvence altına alınması, inananların dünyaya, bilgiye ve servete olan yaklaşımlarını olumluya çevirmek için ciddi iyileştirmeler yapmıştır. İslam düşünce tarihinin özgün düşünürlerinden biri olan Kınalı Zade de yazmış olduğu eserleriyle bu alanda önemli katkısı olan biridir. O da mutlu ve erdemli birey, toplum ve devlet peşindedir. Ona göre iyi devlet, iyi yurttaş, iyi aile, gerçek mutluluk ancak İlahi Kanunların hâkim olduğu bir düzenle sağlanabilir. Bu nedenle tek başına bilgi, teknik, ekonomi ve refah hiçbir zaman için ‘mutluluk’ getirmez. Mutluluk ancak ‘erdem’ ile elde edilebilir. Bu yüzden ahlaklı insanın, aşırı uçlardan uzak durması gerekir, bu da ancak ‘orta yol’u seçmekle mümkündür. Servet edinmede aç gözlülük te savurganlık ta olumsuzdur. Kişilerin mesleğine sınıksız sarılarak herkesin en kaliteli usta olması ne kadar olumluysa, başkasını sömürecek şekilde aç gözlü davranması da o ölçüde olumsuzdur.

4. Hem Aristo hem de Kınalı Zade şefkat, hikmet, merhamet, güven, hayırseverlik, adalet gibi ahlaki ilkeleri temel alan bir düşünce sistemi geliştirmişlerdir. Modern toplumun, bu arada modern işletme ailesinin bu ilkelere ihtiyacı vardır. Bunların ortaya koyduğu sistemde şefkat ve adaletle dayalı bir toplum kurabilmek için hem annelere hem de öğretmenlere önemli görevler düşmektedir. Çünkü düşünürlerimize göre şefkat ve adalet eğitim yoluyla kazanılabilen özelliklerdir. Buna göre hem devlet yöneticileri hem de firma yöneticileri bir anne ve öğretmen eğitiminden geçeceklerine göre onlara şefkat etme ve adaletli davranma nitelikleri kazandırılabilir. Bu yolla hem devlet yönetiminde hem de firmada adaletli ve şefkatli bir yönetim gerçekleştirilmiş olur.

5. Her iki düşünürün önemle vurguladığı başka bir ilke yardımseverlik ve cömertlik ilkesidir. Cömertlik, savurganlık ve cimrilik uç eksenlerinin orta yolu olduğuna göre kaynak tahsis etme makamında olan yöneticileri bir taraftan israftan diğer taraftan cimrilikten koruyan, fakat muhtaç olanları da ihmal etmeyen bir nitelik özelliği taşır. Bu ilkeye devlet bürokrasisinin ve firma yönetiminin çok ihtiyacı vardır. Devletin sosyal devlet olabilmesi, firmanın sosyal sorumlulukları olan bir kurum olabilmesi her ikisinin de sorumlu olduğu kesimlere karşı cömert ve hayırsever olmalarına bağlıdır. Muhtaç kesimlere karşı cimri davranan devlet, aynı şekilde çalışanına, müşterisine, tedarikçisine cimri davranan bir firma genel olarak toplumda, özel olarak firma ailesinde barışı, aktif ve rasyonel çalışmayı ve kardeşliği sağlayamazlar.

6. Sonuç olarak hem devlet yönetiminde siyasilerin hem de firma yönetiminde firma yöneticilerin Aristo ve Kınalı Zade'nin iktisat ahlakı ilkelerine ihtiyaçları vardır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

A-KİTAPLAR

AL-VAFİD, ALİ ABDİ' L VAHİD, (ty), Al- Medinetü'l Fazıla li Farabi, Nahda Mısır.

ARİSTO (2007) Politika, (Çev. Ersin UYSAL), İstanbul: Dergâh Yayınları.

ARİSTOTLE, (2011) Aristotle's Nicomachean Etihics, (tr. Robert C. Bartlett-Susan D.Collins). The Univercity of Chicago Press.

ARİSTOTLE, (2015) Nikomakhos'a Etik, (Çev. Saffet Babür), Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

ARİSTOTELE, (2015) Politika.(Çev. Mete Tuncay). İstanbul: Remzi Kitabevi.

ARİSTOTLE (1998) Politics, tr C.D.C. Reeve Cambridge

ARSLAN, A.(2010) Felsefeye Giriş, Ankara: Adres Yayınları.

AQUİNAS, Thomas (2007) Commentary on Aristotle's Politics, tr.Richard J. Regan, Cambridge

AQUİNAS, Thomas(ty), Aristotle's Ethics, www.bookZa.org.
electronic library.

BİRAND, K. (1958) İlk Çağ Felsefesi Tarihi, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlarından

COPELSTON, Frederick (2013) Felsefe Tarihi, (çev. Aziz Yardımlı), İstanbul: İdea Yayınevi.

ÇAĞLA, C. (2010) Yeni Başlayanlar İçin Siyaset Bilimi, İstanbul: Omnia Yayıncılık

DOĞAN, M. (1996) Büyük Türkçe Sözlük, İstanbul: Bahar Yayınları

DURAN, B.(2002). Akıl Ve Ahlak, İstanbul: Nesil Yayınları

DURAN, B. (1995) İslam Topluluklarında Sosyo-Ekonomik Değişmeye Yönelik Tezler, İstanbul: OSAV.

DURAN, B. (2014) İktisada Giriş Ders Notu, Manisa Celal Bayar Üniversitesi İİBF

DURAN, B. (2015), Doktora Ders Notu, Manisa Celal Bayar Üniversitesi İİBF

DURANT, W. (2002) Felsefenin Öyküsü. (çev: E. Gürol), İstanbul: İz Yayıncılık.

ERSOY, A. (2008) İktisadi Teoriler ve Düşünceler Tarihi, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

ERSOY, A. (2012) İktisadi Düşünceler Tarihi, Ankara: Nobel Akademik Yay.

FARABİ, (1998) Kitab as- Siyasetu'l Medeniyye, Vezare at-Turasü'l al-Kavmi as-Sekafe, Umman .

GÜRİZ, A. (1969) Teorik Açından Mülkiyet Sorunu, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 253.

HABERMAS, Jürgen (1984) The Theory of Communicative Action, cilt:I (İngilizceye tr. Thomas McCarthy), Beacon Press: Boston.

İBN-İ MİSKEVEYH (1939) Tehzibü'l Ahlak ve Tadhirü'l A'rak, (tahik eden İbn-i Hatip)

KINALIZADE, Ali Efendi (1248/1833) Ahlak-ı Alâî, (yayına haz. Hüseyin Algül), 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık.

OKTAY, Ayşe S. (2015) Kınalı Zade Ali Efendi ve Ahlak-ı Alâî, İstanbul: İz Yayıncılık, 3.Baskı.

ÖZTÜRK, Hüseyin (1990) Kınalı Zade Ali Çelebi’de Aile Ahlakı, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Bilim Serisi 3, Ankara.

PARSONS, Talcott ve N. Smelser (2005) Economy and Society, Taylor Francis e-Library.

SALİBA, George (2007) Islamic Science and Making of a European Renaissance, The MIT Press, Cambridge

ŞEÇKİN, Z. (2015) Devlet Yönetiminde Kınalı Zade’nin Ahlak Anlayışı, Türk İslam Siyasi Düşüncesi Bildiriler Kitabı. 8-10 Ekim, s: 91-101, Aksaray.

TUSİ, N. (2007) Ahlak-ı Nasirî, (çev. Anar Gafarov (I.Makale) ve Zaur Şükürov (II.ve III.Makale)), İstanbul: Litera Yayıncılık.

ÜLGENER, Sabri F. (2006) Zihniyet ve Din, İstanbul: Derin Yayınları.

WEBER, Max (1999) Protestan Ahlakı Ve Kapitalizmin Ruhu, (çev. Zeynep Gürata), İstanbul: Ayraç Yayınevi.

B- MAKALELER

AKALIN, Kürşat H. (2013) ‘‘Orta Çağ İktisat Zihniyetinin Kazanç Maksatlı Ticaret Etkinliğine Karşı Tutumu’’, Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi. Sayı:7, Ocak 2013. s.274-275.

BEŞER, Ali Haydar(2014) ‘‘Ahlakta İktisat: Ahlak-ı Alai’ de İktisadi Meseleler’’, İş Ahlakı Dergisi, Bahar, Sayı 7, s.5-33.

BOZKURT, Nejat (2002) ‘‘Ticaretin Felsefesi, Tarihçesi Ve Etik Olan Sıkı Bağına İlişkin Bazı Saptamalar’’, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi, Sayı:2, Aralık, İstanbul.

DİKMEN, Melek (2009) ‘İlmi Ve Edebi Yönü Olan Ispartalı Bir Aile: Kınalı Zadeler’, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:22

DURAN, Bünyamin. (2015) ‘ ‘ Jürgen Habermas’ın İletişim Ahlakı ve Bediüzzaman S. Nursi’nin Şefkat Ahlakı’’ Köprü Dergisi: Kış Sayısı.

FENDOĞLU, Hasan T.(1993) ‘ ‘Aristo’nun Devlet Felsefesi Ve Önceki Anayasa Hukukumuz’’, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:6

HÖKELEKLİ, Hayati (2009) ‘ ‘ Bir Değer: Adalet’’, Dem Dergi, Sayı: 5

KANTARCI, Z.(2014) ‘ ‘En İyi Yönetime Giden Yol: Aristoteles’in Siyaset Felsefesi’’, Mavi Atlas GŞÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:2. Bahar

OKUMUŞ, E. (2005) ‘ ‘Osmanlılar’da Siyasal Bir Kurum Olarak Adalet Dairesi’’, Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, Mart, Sayı: 5

ÖKTE, Kutluhan S. (2008) ‘ ‘Antik Çağda İktisadi Düşünce’’, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 24. Bahar

ÖZDEMİR, Ramazan (2012) ‘ ‘Zaman Ve Mekan Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Çalışma: Makyavel’ in ‘ ‘Prens’i Ve Kınalı Zade’ nin ‘ ‘Ahlak-ı Alai’si’ ’’, Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and Histort of Turkish or Turkic Vol. 7, Summer, Ankara.

TOPAKKAYA, Arslan ve ÖZYÜREK ŞAHİN Bengü (2015) ‘ ‘Sakıncalı Rejim Demokrasi: Platon-Aristoteles Örneği’’, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, Güz. sayı: 20

YILMAZ, N. (2014) ‘ ‘Antik Yunan Dönemi Karşılaştırmalı Siyaset Biliminde Siyasal Sistem Sınıflandırmalarına Genel Bir Bakış’’, Doğu Üniversitesi Dergisi, Sayı: 15

C- TEZLER

ÇAMLI, Ahmet Yavuz (2013), Max Weber’de Rasyonelleşme ve İktisadi Gelişme İlişkisi, CBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Manisa.

EKİNCİ, A. (2008). İbn Haldun’da Adalet Anlayışı. Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

